

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KENNEDY VE JOHNSON DÖNEMLERİNDE
ABD’NİN TÜRKİYE’YE DIŞ YARDIM POLİTİKASI**

Tuğçe KURT

Zonguldak 2025

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**KENNEDY VE JOHNSON DÖNEMLERİNDE
ABD’NİN TÜRKİYE’YE DIŞ YARDIM POLİTİKASI**

**Hazırlayan
Tuğçe KURT**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Güzde SOMEL**

Zonguldak 2025

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Tuğçe KURT

04.08.2025

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalında 225282134003 numaralı Tuğçe KURT 'un hazırladığı “**Kennedy ve Johnson Dönemlerinde ABD’nin Türkiye’ye Dış Yardım Politikası**” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/08/2025 Pazartesi günü saat 9:30’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OY ÇOKLUĞUYLA / **OYBİRLİĞİYLE** karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU
Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Gözde SOMEL
(Tez Danışmanı)
Üye

Prof. Dr. Cangül ÖRNEK KONU
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 20...

Prof. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Kennedy ve Johnson Dönemlerinde ABD'nin Türkiye'ye Dış Yardım Politikası
Tez Yazarı	: Tuğçe KURT
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Gözde SOMEL
Türü, Yılı	: Yüksek Lisans, 2025
Sayfa Adedi	: 89

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Soğuk Savaş Dönemin'deki dış yardım politikalarını ve bu politikaların özellikle 1961-1969 yılları arasındaki Kennedy ile Johnson yönetimleri döneminde Türkiye'ye etkilerini incelemektedir. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeleri kendi ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda dünya sistemine entegre etmeyi amaçlamış, dış yardımları bu global politikanın temel uygulama alanlarından biri olarak sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir araç olarak kullanmıştır. Kennedy dönemiyle birlikte ABD dış yardım politikaları önemli bir dönüşüm geçirmiş, kalkınma yardımları daha kurumsal hale gelmiş ve hedef ülkelerin ekonomik yapılarını dönüştürmeyi amaçlayan uzun vadeli programlara odaklanmıştır. Bu dönüşüm sadece alıcı ülkelere sağlanan yardım miktarındaki azalmaya değil, aynı zamanda yardımın kapsamı ve yönüne de yansımıştır.

Çalışma, bu politikaların Türkiye'deki yansımalarını ABD Dışişleri Bakanlığı'nın resmî belgeleri ve dönemin diğer birincil ve ikincil kaynakları ışığında değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Türkiye, dış yardımlar sayesinde tarıma dayalı sanayi ve montaj sanayisine yönlendirilmiştir; ancak ağır sanayi ve yüksek teknoloji gibi alanların bu sistemin dışında bırakıldığı tespit edilmiştir. Bu süreç zamanla Türkiye'nin dış yardımlara bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Çalışma dış yardımların Türk-Amerikan ilişkileri ile Türkiye'nin uluslararası politikadaki manevra alanı üzerindeki etkilerini de analiz etmektedir. Son olarak bu çalışma, Türkiye'ye ABD yardımları konusuna Amerikan dış politikası ekseninden yaklaşılarak literatüre yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD dış yardımları, Kennedy-Johnson dönemleri, Türkiye ekonomisi, yapısal bağımlılık, Türk-Amerikan ilişkileri

ABSTRACT

Institution	: ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of History
Thesis Title	: The U.S. Foreign Aid Policy Toward Turkey During the Kennedy and Johnson Periods
Thesis Author	: Tuğçe KURT
Thesis Adviser	: Asst. Prof. Dr. Gözde SOMEL
Type, Year	: MSc Thesis, 2025
Number of Pages	: 89

This work examines the foreign aid policies of the United States (U.S.) during the Cold War and the effects of these policies on Türkiye, especially during the Kennedy and Johnson administrations between 1961 and 1969. During the Cold War period, the United States aimed to integrate developing and underdeveloped countries into the world system in line with its own economic and strategic interests, and used foreign aid as one of the main applications of this global policy. In this work, aid policies served not only as an economic but also as a political and ideological tool. With the Kennedy era, the US foreign aid policies underwent a significant transformation, development aid became more institutionalized and focused on long-term programs aimed at transforming the economic structures of the target countries. This transformation was reflected not only in the reduction in the amount of aid provided to recipient countries, but also in the scope and direction of aid.

The work evaluates the reflections of these policies in Türkiye in the light of official documents of the U.S. State Department and other primary and secondary sources of the period. It is determined that Türkiye was directed towards agriculture-based industry and assembly industry through foreign aid, while areas such as heavy industry and high technology were left out of the system. This process led Türkiye to become dependent on foreign aid. The study also analyzes the effects of foreign aid on Turkish-American relations and Türkiye's room for maneuver in international politics. Finally, this study aims to bring a new perspective to the literature by looking at all the issues discussed from the American perspective.

Keywords: US foreign aid, Kennedy-Johnson periods, Türkiye economy, structural dependency, Turkish-American relations.

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans tezi olarak ortaya koyduğum bu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) özellikle Soğuk Savaş Dönemi dış politikasında etkin olan unsurun ekonomik kaygı ve çıkarları olduğu ele alınmıştır. Bu doğrultuda ABD, dış politikasında hedeflemiş olduğu bütün siyasi ve ekonomik amaçlara ulaşmak için ihtiyaç sahibi ülkelere vermiş olduğu dış yardımları Soğuk Savaş Dönemi boyunca ezeli rakibi Sovyetler Birliğine karşı güçlü bir ekonomik silah olarak (araç) kullanıldığı iddia edilmiştir. Çalışmada, Amerikan arşiv belgeleri ve yabancı kaynaklara yer verildiğinden dolayı İngilizce çeviriler şahsıma ait olup çeviri kaynaklı tüm hatalar da şahsıma aittir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli görüş ve yönlendirmeleri ile bu süreçte hiçbir desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Gözde SOMEL 'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tüm hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen canım aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. SOĞUK SAVAŞ VE AMERİKAN YARDIM STRATEJİLERİ	6
1.1. Amerikan Yardımlarının Genel Amacı	10
1.2. Soğuk Savaş Döneminde ABD Dış Yardım Stratejisinin Şekillenmesinde Amerikan Kongresinin Etkisi	12
1.3. Kennedy ve Johnson Dönemlerinde Gelişmekte Olan ve Az Gelişmiş Ülkelere Sağlanan Dış Yardım Stratejilerinin Arka Planı	13
2. BAŞKAN KENNEDY VE DIŞ YARDIM POLİTİKALARINDA YENİ DÖNEM	16
2.1. Başkan Kennedy Dönemi Dış Politika Stratejilerinin Dış Yardımlara Etkisi	17
2.1.1. Başkan Kennedy Döneminin Yardım Politikası	18
3. JOHNSON DÖNEMİ DIŞ YARDIM POLİTİKASI: SÜREKLİLİĞE EŞLİK EDEN TEREDDÜTLER	27
3.1. Başkan Johnson Döneminde Dış Yardım Politikasını Etkileyen Faktörler	27
3.1.1. Johnson Dönemi Dış Yardım Politikası	28
3.2. Başkan Johnson Döneminde Dış Yardım Kesintileri	31
4. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE DIŞ YARDIMLAR	40
4.1. 1960'lı Yıllarda Dünya Siyasetinde ABD'nin Konumu	40
4.2. ABD'nin Türkiye'ye Askerî Yardım Verme Amaçları ve Bu Yardımların Türkiye'nin Siyasetine Etkisi	42
4.3. ABD'nin Türkiye'ye Ekonomik Yardım Sağlama Amaçları ve Amerikan Sermayesinin Dış Yardımlar Üzerindeki Etkisi	48
5. 1960'LARDA TÜRKİYE'DE PLANLI EKONOMİYE GEÇİŞ VE AMERİKAN YARDIMLARI	53
5.1. Türkiye'nin 1960'lı Yıllar Öncesi Ekonomik Durumu ve ABD'den Yardım Alma Nedenleri	53
5.2. 1960'lı Yıllarda Dünya Siyaseti ve Türkiye'nin Konumu	54
5.3. 1960'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi ve Planlı Ekonomiye Yeniden Geçiş Süreci	57
5.3.1. Amerikan Dış Yardımlarının Birinci Kalkınma Planına Etkisi	60
5.4. Planlı Dönemde Amerikan Yardımlarının Sektörel Dağılımı	64

SONUÇ	71
KAYNAKÇA	75
EKLER	86
Ek 1: Kennedy ve Johnson Kampanya Rozeti.....	86
Ek 2: Senatör Kennedy’nin Aday Arkadaşı Johnson’ı Tanıtırken	86
Ek 3: John F. Kennedy, Lyndon Johnson ile Birlikte Seçim Kampanyası Yürütüyorken.....	87
Ek 4: Kennedy ve Johnson Parti Kongresinde Konuşurken.....	87
ÖZ GEÇMİŞ	88

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Amerikan Kongresi Tarafından Dış Yardım Kesintileri (Milyon Dolar Olarak)	31
Tablo 1.2: 1963 ile 1964 Mali Yılları Kesintilerin Karşılaştırılması (Milyon Dolar Olarak)	32
Tablo 1.3: ABD'nin Ülkelere Yapmış Olduğu Dış Yardım Kesintileri (Milyon Dolar Olarak)	33
Tablo 1.4: Türkiye'ye Yapılan ABD Yardımları (ABD Mali Yılı-Milyon Dolar)	66
Tablo 1.5: ABD Proje Yardımları Tablosu (ABD Mali Yılı-Milyon Dolar).....	68

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AID	: Agency for International Development
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BBYKP:	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DAC	: Development Assistance Committee
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DP	: Demokrat Parti
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
FRUS	: Foreign Relations of the United States
IMF	: International Monetary Fund
MAP	: Military Assistance Program
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NSC	: National Security Council
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
p.	: Page
pp.	: Pages
SSCB	: Sosyalist Sovyetler Birliği
USAID	: United States Agency for International Development

GİRİŞ

Dış yardım en genel tanımıyla uluslararası bir kuruluş ya da bir ülke tarafından başka bir uluslararası kuruluşa ya da ülkeye, ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik etme, acil durumlarda temel ihtiyaçları karşılama vb. amaçlarla verilen bağışlar, krediler ve borçlardır. Başka bir ifade ile bir uluslararası kuruluşun ya da ülkenin şartlı kredi veya hibe şeklinde başka bir uluslararası kuruluş ve ülkeye gönderdiği kaynaklar olarak tanımlanmıştır. Buna göre dış yardımı veren ülkeler genellikle sanayileşmiş ülkelerken dış yardım alanlar ise genellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler olmuştur. Dış yardım yapan ülkeler yardım yapacakları ülkeyi seçerken, coğrafi yakınlık, siyasi ve ekonomik çıkarlar gibi etkenleri göz önünde bulundurmışlardır. Zamanla bir dış politika aracına dönüşen dış yardımların, kökeni 18. yüzyıla dayanmasına rağmen asıl diplomatik önemini Soğuk Savaş Dönemi'nde kazanmıştır. Çünkü pek çok ülke uluslararası alanda konumunu güçlendirmek için dış yardımlara devamlı olarak başvurmuştur. Dış yardımları etkin bir güç olarak kullanan ülkelerin başında Amerika Birleşik Devleti (ABD) gelmektedir. ABD, özellikle Soğuk Savaş Dönemi boyunca farklı ülkelere çeşitli amaçlar ekseninde dış yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar ABD için taşıdığı önem ve stratejik özelliklerine göre ihtiyaç sahibi ülkelere; ekonomik, askeri, insani ve acil müdahale vb. yardımlar şeklinde yapılmıştır (Arslan & Kiper, 2015, s.9).

Soğuk Savaş Dönemi boyunca ABD için dış yardımlar her alanda yarış halinde olduğu Sovyet Sosyalist Sovyetler Birliği (SSCB) ile bir başka rekabet alanı haline gelmiş, bu rekabet ekseninde öncelikli görülen ülkelere ulaştırılmıştır (Kurt & Somel, 2025, s. 401).

ABD yönetimi, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, dış yardım politikasını savaşta büyük ölçüde tahrip olan Batı Avrupa'yı ekonomik olarak yeniden yapılandırma önceliğiyle şekillendirmiştir. Marshall Planı olarak geçen Avrupa'yı yeniden yapılandırma programı Avrupa ekonomilerini canlandırırken ABD'nin kıtadaki ekonomik gücünü arttırmış, siyasi etkisini geri dönüşsüz bir hale getirmiştir. ABD'nin yardım programları kısa zamanda Üçüncü Dünya ülkelerine doğru genişletilmiş, yardımın adresleri olarak bu ülkeler SSCB ve ABD rekabetinde önem kazanmıştır.

1960'lı yıllara gelindiğinde uluslararası alanda değişen konjonktüre göre, ABD'nin iç yapısında sürekli olarak artan dış yardım talepleri ve ihtiyaç sahibi ülkelere dağıtılan dış yardımların miktarı ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Aynı dönemde Amerikan Kongresi'nde dış yardımların yapılması konusundaki tartışmaların şiddeti daha da artmıştır. Bu yüzden dış yardım anlayışında önceki yılların aksine, 1960'lı yıllarda bir değişim meydana gelmiştir. Özellikle 1961 yılında Başkanlığa seçilen John F. Kennedy, dış yardım politikasında önemli ölçüde yenilik ve dönüşüm amaçlamış, bu doğrultuda bir dizi politik adım atmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarihsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın asıl amacı, 1960'lı yıllarda ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan dış yardımları birincil olarak Amerikan dış politikası, ikincil olarak da Türkiye'nin iktisadi politikaları ve iç-dış politikaları ekseninde incelemektir. Bu bağlamda çalışma, birincil kaynaklara dayalı ayrıntılı belge analizine dayanmaktadır. En önemli birincil kaynaklar arasında ABD Dışişleri Bakanlığı ve dış yardımlardan sorumlu kuruluşların arşiv belgeleri ve resmi raporları yer almaktadır. Özellikle dönemin kongre belgeleri ve memorandumlar, Amerikan dış politikası yapım süreci hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre, John F. Kennedy ve Lyndon B. Johnson yönetimlerine ilişkin FRUS Belgeleri derinlemesine incelendiğinde söz konusu dönemler, dış politika belgeleri bakımından oldukça zengin bir arşiv sunmaktadır. Ancak bu kapsamlı içeriğin tamamı yerine yalnızca tezin ana temasıyla doğrudan ilişkili, analitik açıdan değerli ve konuyu aydınlatan kritik belgeler seçilerek değerlendirmeye alınmıştır.

FRUS Belgelerine erişim sürecinde, hem kamuya açık belgeler ABD Dışişleri Bakanlığı'nın resmî web sitesi üzerinden aranmış, hem de ilgili dönemlere ait e-kitaplar ve PDF yayınları kullanılmıştır. Böylelikle hem çevrimiçi dijital kaynaklar hem de yayınlanmış arşiv derlemeleri aracılığıyla kapsamlı bir belge analizi gerçekleştirilmiştir. Ek olarak DPT raporları, Tutanak Dergisi, Resmî Gazete, Forum ve Yön Dergileri ile Milliyet gazetesi gibi dönemin süreli yayınları konunun Türk kamuoyundaki yansımalarını analiz etmek için kullanılmıştır.

Bunun yanı sıra literatürde yer alan akademik tezler¹ , kitaplar ve makaleler konuyla ilgili önemli bilgiler sunsa da dış yardımların büyük oranda sadece Türkiye açısından değerlendirildiği ve 1960'lı yıllara özgü bütüncül ve derinlemesine analizlerin eksik olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda çoğunlukla Amerikan dış yardım politikalarının Türkiye üzerindeki etkileri incelenmekte, ancak bağışçı ülke ABD'nin dış yardımlara ilişkin stratejik çıkarları ve karar alma süreçleri yeterince analiz edilmemektedir.

Adalet (2018), Keklik (2011) ve Töre'nin²(2004) çalışmaları bu bağlamda istisnai ve Amerikan arşiv belgelerine dayandırılması açısından değerli olsalar da bu çalışmalarda yapılan analizler 1960'larla sınırlı kalmayıp daha geniş bir zaman aralığını kapsamaktadır. Özellikle Keklik'in tezi sadece 1960'lı yıllara özgü politikaları genel bir çerçevede ele almakta, bu dönemin kendine özgü dinamiklerini detaylı bir şekilde incelememektedir. Günümüzde çok sayıda Amerikan arşiv belgesine dijital olarak ulaşmak mümkün olsa da literatürde yer alan tez ve makalelerde bu belgelerin sistematik, eleştirel ve tarihsel bir bağlamda analiz edilmediği görülmektedir. Oysa bu belgeler sadece dış yardımların sonuçlarını değil, aynı zamanda bu politikaların oluşum sürecini anlamak açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu yüzden bu çalışma, 1960'lı yıllarda Türkiye'ye yapılan Amerikan dış yardımlarını ABD gözünden ve birincil kaynaklara dayanarak derinlemesine analiz etmeyi ve böylece literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışma çerçevesinde döneme ait resmî belgeler ve diplomatik yazışmalar titizlikle incelenmiş ve elde edilen veriler eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu sayede sadece alıcı ülkenin değil, bağışçı ülkenin de

¹Konuyu ele alan tezler şunlardır: Küçükbayrak, İ. (2010). *Uluslararası İlişkilerde Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar: ABD ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Keklik, S. (2011). *Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü ve Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Munguç, Y. (2020). *Türkiye'de 1960–70 Yılları Arası Ekonomi ve Özel Sektör*. Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. Saray, G. (2020). *Dış Yardımlar: Türkiye Örneği Yüksek Lisans Tezi*. Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²Adalet, B. (2018). *Hotels And Highways: The Construction Of Modernization Theory In Cold War Turkey*. California: Stanford University Press Töre, T. (2004). *Türkiye'ye Yapılan Marshall Planı Yardımlarının Siyasal ve Ekonomik Etkileri (1948–1952)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

hedefleri, stratejik çıkarları ve dış yardım politikalarının arka planı ortaya konularak daha objektif ve dengeli bir değerlendirme yapılması sağlanmıştır.

Toplam beş bölümden oluşan bu tezin birinci bölümünde, ABD'nin 1960–1969 yılları arasında uyguladığı dış yardım politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi için, bu dönemi hazırlayan tarihsel arka planı incelenmektedir. Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Amerikan dış politikasının temel yönelimleri ve dış yardım politikasına etkileri analiz edilmiştir. Bölümde, Truman Doktrini'nden itibaren oluşan yardım mantığı, Soğuk Savaş stratejileri bağlamında değerlendirilmiş; yardımların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve askerî bir araç olarak nasıl kullanıldığı ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, Başkan John F. Kennedy döneminde yürütülen dış yardım politikaları ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde, Kennedy'nin yardım anlayışının yalnızca krizleri hafifletmeye yönelik kısa vadeli çözümler değil, aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin uzun vadeli kalkınmasını hedefleyen yapısal reformları da kapsadığı gösterilmiştir. Yardımların yeniden yapılandırılmasında 1961'de kurulan Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (AID) oynadığı rol analiz edilmiş; kalkınma temelli, planlı ve daha sistematik bir dış yardım anlayışının nasıl geliştirildiği dönemin resmî belgeleri ve söylemleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu dönemde dış yardım ile kalkınma arasındaki ilişkinin ideolojik mücadeleyle nasıl iç içe geçtiği ortaya konmuştur.

Üçüncü bölüm, Kennedy sonrası dönemde göreve gelen Lyndon B. Johnson yönetiminin dış yardım politikalarına odaklanmaktadır. Bu bölümde, Johnson'ın dış yardım politikalarının genel yapıyı korumasıyla birlikte, yardım dağıtımında daha seçici, siyasi hedeflere yönelik ve kısıtlayıcı bir çizgi izlediği gösterilmiştir. Yardım miktarlarında yaşanan kesintiler, iç ve dış politikadaki değişimlerle ilişkilendirilmiş; bu kesintilerin gerekçeleri döneme ait Amerikan Kongre Belgeleri ve arşiv kayıtları üzerinden analiz edilmiştir. Böylece Johnson döneminde dış yardımların uygulama biçimi, önceliklendirme kriterleri ve karar alma süreçleri net bir biçimde ortaya konmuştur.

Dördüncü bölüm, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin özel durumuna odaklanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle söz konusu yıllarda uluslararası sistemin yapısı ve ABD'nin bu yapı içerisindeki konumu ele alınmıştır. Ardından, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı yardımların askerî boyutu değerlendirilmiş; özellikle bu yardımların Türk iç siyasetindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Bölümün ikinci kısmında ise, ekonomik yardımların niteliği ve ABD'nin Türkiye'deki ekonomik çıkarları analiz edilmiştir. Türkiye'ye gönderilen Amerikan danışman ve uzman gruplarının faaliyetleri, kalkınma süreçlerine müdahil olma biçimleri ve ekonomik yapıyı yönlendirme çabaları örnek olaylar üzerinden değerlendirilmiştir.

Beşinci ve son bölümde, Türkiye'nin 1960'lı yıllarda planlı kalkınma modeline geçiş süreci ve bu sürecin Amerikan dış yardımlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Türkiye'nin 1960 öncesindeki ekonomik yapısı, yapısal sorunları ve dış yardıma duyduğu ihtiyacı değerlendirilmiştir. Ardından, 1963 yılında başlayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanışı, uygulanışı ve bu süreçte dış yardımların ne ölçüde belirleyici olduğu, hangi sektörlerde yoğunlaştığı incelenmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın rolü ve dış yardımların planlı kalkınma üzerindeki etkisi, DPT raporları temelinde analiz edilmiştir.

Bu bölümler aracılığıyla çalışma, yalnızca Türkiye'nin dış yardım tecrübesini değil, aynı zamanda bu yardımların arkasında yatan Amerikan stratejik çıkarlarını, karar süreçlerini ve yardım politikalarının değişen doğasını ortaya koymaktadır.

1. SOĞUK SAVAŞ VE AMERİKAN YARDIM STRATEJİLERİ

Dış yardım Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Soğuk Savaş rekabetinde etkili biçimde kullandığı araçların başında gelmektedir. ABD'nin dış yardım politikasının iyi bir şekilde kavranabilmesi için, sadece 1960-1969 yıllarına odaklanmak yeterli değildir; bu yılları hazırlayan tarihsel arka planın da kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu yüzden çalışmanın bu bölümünde öncelikle söz konusu dönemlerin öncesi kısaca incelenmiş ve ABD'nin dış politika stratejilerinin, dış yardım politikasına nasıl bir etkisi olduğu analiz edilmiştir.

ABD bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar uluslararası alanda etkin bir güç olmaktan kaçınmış ve Monroe Doktrinini dış politikasının yapı taşı olarak görmüştür. ABD, Birinci Dünya Savaşı'na girmesine rağmen savaştan sonra uluslararası alanda izolasyon politikasına geri dönmüştür. ABD bu süreçte uluslararası siyasette mümkün olduğunca az etkinlik göstermiştir (Küçükbayrak, 2010, s. 45).

İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir ekonomik ve siyasi güç olarak çıkan ABD'nin dış politikası bu dönemden itibaren radikal bir değişim dönemine girmiştir. ABD uluslararası alanda İngiltere'nin bırakmış olduğu boşluğu doldurmuş ve savaş sonrası kapitalist dünyanın siyasi ve askeri mimarisinin şekillenmesine; ekonomik kurumlarının oluşturulmasına önderlik etmiştir. Burada önemli olan husus, ABD'nin dış yardımlarının politik bir araç olarak kullanılmasının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiş olmasıdır.³(Keklik, 2011, s.81-82). Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrasında

³ABD, dış yardım alanında önemli adımları her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında atmış olsa da İlk ABD yardımını Başkan F. D. Roosevelt, 1930'lı yıllarda Latin Amerika'ya iyi komşuluk ekseninde yapmıştır. Burada önemli olan Roosevelt döneminde Latin Amerika Ülkelerine yardım yapılmış ve İhracat-İthalat Bankası kurulup dış ticaret imkânları arttırılmak istenmiştir. Bunun dışında 1930'larda başlamış olan ABD yardımları savaştan sonra katlanarak artmaya başlamıştır (Küçükbayrak, 2010, s.45) (Akalın, 1966, s.47). II. Dünya savaşı sırasında 1941 Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çıkmıştır. Başta İngiltere ve hatta SSCB'nin içinde olduğu otuz sekiz ülkeye yüklü miktarda Amerikan yardımı yapılmıştır. A.I.D (Agency for International Development: - Uluslararası Kalkınma Ajansı) kaynaklarına göre ABD'nin ekonomik yardım programlarının temel kaynağı bu yasa olmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı daha sonuçlanmadan önce kırk üç devlet arasında Birleşmiş Milletler Yardım ve Onarma Yönetimi (UNRAA) kurulmuştur. Bu kuruluşun yardımlarının dörtte üçlük dilimini ABD karşılamıştır. Burada önemli nokta ABD II. Dünya Savaşı sırasında uluslararası yardım çabalarında temel odak noktası faşizmin ideolojisinin bütün dünyayı egemenliği altına almasını önlemektir. Bu dönem faşizmin kesin yenilgisiyle sona erdikten sonra dünyayı yeni bir düzen ve ideolojik fikirler beklemektedir. (Akalın, 1966, s. 48-49)

uluslararası alanda dış politikayı belirleyen en önemli etken iki kutuplu dünya düzeni ve Amerikan-Sovyet rekabeti olmuştur. Bu durum ABD'nin dış yardım politikasında kilit bir rol oynamıştır.⁴

Soğuk Savaş Dönemi'nde şekillenen iki kutuplu dünya düzeni sonucunda, ABD dış politikasında oldukça önemli bir strateji olan çevreleme politikasını⁵ uygulamaya koymuştur. Bu strateji ABD'nin dış yardımlarını yalnızca destek mekanizması olarak değil, aynı zamanda küresel nüfuz alanını genişletmeye yönelik bir ideolojik araç olarak kullanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda dış yardımlar, geçici bir uygulama olmaktan çıkarak Amerikan dış politikasının süreklilik gösteren bir unsuru haline gelmiştir.

Çevreleme politikasına ilişkin literatürdeki kaynaklar incelendiği zaman Perry Anderson'un literatüre farklı bir bakış açısı kazandırdığını görmekteyiz. Çünkü Anderson'a göre çevreleme politikası düşmanı dizginlemeyi değil tamamen yok etmeyi (ortadan kaldırmayı) amaçlamıştır. Bu yüzden bu politika

⁴ Burada Amerikan-Rus güvensizliğinden kasıt iki ülkenin Soğuk Savaş Dönemi'nin 50 yıllık sürecinde karşılıklı korku ve tedirginlik üzerine olmuş aynı zamanda ABD ve SSCB'nin dış politikaya olan bakış açısını son derece etkilemiştir. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ABD Kuzey Amerika bölgesinde batıya ilerleyip bütün kıtaya hâkim olup biraz güç topladıktan sonra gözünü Pasifik'e yani Çin'e çevirmiştir. Ama Çin'deki zenginliklere gözünü tek diken ABD değildir. Rusya'da Doğu Asya kıtasına Sibiryaya yoluyla doğuya genişleyip Mançurya bölgesine girmiştir. Bu yüzden ABD ve SSCB karşı karşıya gelmiştir. İşte tam da bu noktadan sonra bu iki güçlü devletin uluslararası alanda Çin üstündeki politikaları çatışmaya başlamıştır. Burada önemli olan iki ülkenin Çin'e olan politik bakışı ve Çin'in iki devlet için öneminin ne olduğudur. Bu sayede ise iki ülkenin Çin ve Asya'daki üzerinde ki politikaların çatışmasına neden olan temel faktör ortaya çıkacaktır. Yani ABD'nin en temel Çin politikası güçlü sanayisine sömürü alanlar oluşturmak için siyasal anlamda güçlü bir Çin'in kurulup sürdürülmesidir. (Sander, 2021, s.224-227)

⁵ Soğuk Savaş Dönemi'nde dış politikaya yön veren, dolayısıyla dış yardım politikalarını da etkileyen ilk önemli isim George Kennan olmuştur. 1946 yılında ABD'nin Moskova'daki danışmanlarından biri olan Kennan, Washington'a gönderdiği "uzun telgrafında" ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uluslararası alanda bir an önce harekete geçmesi gerektiğini savunmuş ve SSCB'nin dış politikadaki yayılmacı yönelimlerine karşı uzun soluklu (yıpratıcı) bir "çevreleme politikası" uygulaması gerektiğini önemle vurgulamıştır. Kennan'ın bu önerisi üzerine aynı yıl içerisinde Amerikan Kongresi, Ulusal Güvenlik Yasası'nı kabul edip ABD'nin uluslararası alanda artık daha etkin bir dış politika izleyeceğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca bu yasayla Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council-NSC), CIA (Merkezi Haber Alma Teşkilatı- Central Intelligence Agency) ve Savunma Bakanlığı (Department of Defense) gibi oldukça önemli kurumlar da kurulmuştur. Amerikan yönetimleri ismi geçen bütün bu kurumların 40 yıldan uzun sürecek Soğuk Savaş Dönemi boyunca uluslararası alanda çevreleme politikası adı altında dünya üzerinde her bölgede aktif bir faaliyet göstermelerini sağlamışlardır. (Keklik, 2011, s.82-83).

savunmacı bir politikadan ziyade saldırgan bir politika şeklinde karşımıza çıkmıştır. Başka bir deyişle çevreleme politikası ABD'nin güvenliğini değil de SSCB'ye karşı galibiyetini hedeflemiştir. Yani ABD, SSCB'nin tasfiyesi için her yolu denemiş, bu olgu Soğuk Savaş Dönemi boyunca hem dış politika stratejilerini hem de yardım programlarını belirlemiştir (Anderson, 2015, s. 37-38).

Söz konusu politikanın devamlılığı başkanların kişisel siyasi kimliklerinden çok, dönemin uluslararası ekonomik ve siyasi koşullarıyla biçimlenmiştir. Nitekim Truman'dan Kennedy'ye uzanan Demokrat yönetimlerle, Eisenhower'ın Cumhuriyetçi yönetimi arasında bazı siyasal farklılıklar olsa da dış yardımların alt yapısında Amerikan çıkarlarının korunması hedefi bulunmaktadır. Buna göre ABD, Başkan Truman Döneminde çevreleme stratejisi ekseninde dış yardım politikasını dört temel etkene oturtmuştur. Bunlar: Truman Doktrini, Marshall Planı, Dördüncü Nokta Programı (Point Four Program) ve Karşılıklı Güvenlik Yasası (Mutual Security Act)'dır. Truman'dan sonra başkanlık görevini devralan, Başkan Eisenhower ise ilk ulusa sesleniş konuşmasında "yardım değil ticaret" görüşünü benimsediğini önemle vurgulamıştır. Ayrıca buna ek olarak Amerikan dış politikasının en önemli amacının yurt dışındaki özel Amerikan yatırımlarının güvenliğini sağlamak olduğuna dikkat çekmiştir. Lakin Soğuk Savaş Dönemi ilerledikçe dönemin şartlarına göre Başkan Eisenhower dış yardımların zorunluluğunu anlamış ve ekonomik yardımlar için genellikle yumuşak krediler⁶ vermeye devam etmiştir (Keklik, 2011, s.82-83).

ABD'nin bu dönem dış yardım politikalarının gelişmesine iki önemli olay neden olmuştur. Bu olaylardan ilki gelişmekte olan ülkelerin uluslararası alanda siyasi güçlerini arttırması ve ABD ile SSCB arasındaki genel rekabetin dış yardım alanına da yansması iken, ikinci önemli olay ise SSCB'de Stalin sonrası yöneticilerin Üçüncü Dünya üzerinde ABD'yle hegemonya rekabetine girip bu doğrultuda yeni bir dış yardım politikası başlatmasıdır. Bu doğrultuda 1950'li yıllarda verilen dış yardımların akışı gelişmekte olan ülkelere doğru olmuştur (Keklik, 2011, s.95-110).

⁶Yumuşak kredi, ticaret alanında piyasa faiz oranlarının altında verilen ve geri ödeme koşulları açısından borçluya kolaylık sağlayan düşük faizli veya geri ödemesi kolay bir kredi türü olarak tanımlanmaktadır." (Sesli Sözlük, n.d.)

Özellikle 1957 yılında SSCB tarafından Sputnik'in uzaya fırlatılması, Soğuk Savaş Dönemi'nde sadece teknolojik bir rekabet değil, aynı zamanda küresel yardım diplomasisi açısından da bir dönüm noktası olmuştur (Lafeber, 2008, p. 228). Sputnik'in başarısı, ABD açısından ciddi bir ulusal güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiş, bu durum "Post-Sputnik Sendromu" olarak adlandırılan bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Dolayısıyla 1957'den itibaren ABD'nin güvenlik ve dış yardım politikaları, bu teknolojik ve stratejik meydan okumaya karşı yeniden yapılandırılmıştır. Bu tarihten sonra hem Washington hem de Moskova; Asya, Afrika ve Latin Amerika'da, etkilerini artırmak için ekonomik ve teknik yardım programlarını yoğunlaştırmıştır (Herring, 2008). Ayrıca Hindistan, Afganistan ve Endonezya gibi Bağılantısız Hareketi içinde yer alan ülkelere yönelik ekonomik ve teknik yardımlar öncelik kazanmıştır. Çünkü bu bölgelerdeki ekonomik ve sosyal süreçlerin dış yardım yoluyla desteklenmesi, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası konjonktürün şekillenmesi açısından oldukça önemli olmuştur.

Bu açıdan SSCB, Nikita Hruşçov'un yönetiminde Asya'ya yönelik yardım programı için önemli miktarda kaynak ayırmıştır (McMahon, 2003). Ancak bu dönemde, Sovyet kaynaklarının Üçüncü Dünya ülkelerine verimsiz şekilde aktarıldığı belirtilmiştir. Bu ülkelerin çoğunda ise CIA destekli darbelerle yönetimler değiştirilmiş, askerî cunta idareleri veya ABD yanlısı hükümetler yönetimi devralmıştır. Bu nedenle Brejnev döneminde SSCB, kademeli olarak Üçüncü Dünya'dan çekilme sürecine girmiştir. Sovyetler Birliği'nin bu politik değişimi, Soğuk Savaş döneminde küresel güç mücadelesinin yardım politikaları üzerinden şekillenmesinde ABD' nin de yeni stratejiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Kennedy yönetimi, kalkınma yardımlarını kurumsal bir yapıya kavuştururken bu yardımlara ideolojik bir işlev de yüklemiştir (Ekbladh, 2010; Lafeber, 2008). Johnson döneminde ise Vietnam Savaşı'nın artan maliyetleri ve Sovyet yardım programlarının sürdürülebilirliğine yönelik şüpheler, bu genişlemeci politikanın yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır (Lafeber, 2008).

Böylece, Kennedy'den Johnson'a geçiş, Amerikan yardım politikasının ideolojik genişlemeden daha temkinli ve seçici bir yaklaşıma doğru evriminde kritik bir eşik olmuştur (Herring, 2008). Diğer bir ifade ile Kennedy döneminde

daha dışa açılmacı bir dış yardım stratejisi, zamanla kaynakların kesintiye uğramasıyla birlikte SSCB'nin politik açıdan açılıp daralmasıyla yakından ilgili olmuştur.

Buraya kadar aktarılan kısımda ABD'nin Soğuk Savaş dış politikasının genel hattı ve bu politikanın yardımlara etkisinden bahsedilmiştir. Şimdi ise 1960-1969 yıllarına gelinmeden önce ABD'nin yaptığı yardımların genel olarak ihtiyaç sahibi ülkelere verilmiş amaçlarından bahsedilecektir.

1.1. Amerikan Yardımlarının Genel Amacı

Dünya üzerinde çok sayıda ülkeye yapılan yaygın Amerikan yardımları şüphesiz politik amaçlar taşımıştır. Bu doğrultuda ABD'nin üç temel yardım ilkesi Amerikan yardımı alacak olan ülkelerin alacakları yardımın belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu üç ilke sırasıyla şöyledir:

- a) Yardım edilecek ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasını hızlandırmak için o ülkenin iç ve dış bütün kaynaklarını etkili bir şekilde kullanabilme yeteneği.⁷
- b) Yardım yapılacak olan ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasının sürdürülmesi ya da hız kazanmasının ABD açısından taşıdığı önem.
- c) Yardım yapılacak ülkenin stratejik konumu (Akalın, 1966, s. 72-73).

Başka bir ifade ile yardım veren diğer ülkelerde olduğu gibi, ABD de politik ve stratejik çıkarları için önemli olduğunu düşündükleri ülkelere yardımda bulunmuştur. Yani yardım veren ülkelerin uzun vadede yardım ettikleri ülkelere hiçbir çıkar beklentisi olmadan yalnızca insani nedenlerden ötürü yardım yaptıklarını düşünmek fazla iyimser bir yaklaşım olacaktır. Çünkü dış yardımlar, yardım veren diğer zengin ülkeler ve ABD'nin perspektifinden bakıldığı zaman, elbette politik çıkar elde etme gibi önemli bir amaç taşımıştır. Bunun dışında ABD, uluslararası alanda kendi güvenliğini sağlama, yardım sağladığı ülkelerin iç ve dış politikasını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirme, kendisine müttefik olmayan devletleri kendi safına çekme, uluslararası alanda itibar artırma ve son

⁷ Çünkü ABD'nin yardımlarının ana temelini “*Tanrı ancak kendi kendine yardım edenlere yardım eder*” sözü oluşturmuştur (Akalın, 1966, s.73).

olarak Amerikan şirketlerine ekonomik kazanç sağlamak için diğer ülkelere dış yardımlar vermiştir (Keklik, 2011, s.16).

ABD'nin dış yardım politikalarının kalkınma amacıyla mı yoksa stratejik çıkarlara göre mi şekillendiği sorusu literatürde oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Bu doğrultuda David Cohen'in The Progressive dergisinde yayımlanan "The Help That Hurts" (1994) başlıklı makalesi, Soğuk Savaş sonrası dönemin yardım politikalarına yönelik önemli eleştiriler içermektedir (Dursun, 2006, s. 194).

Cohen'e göre ABD, dış yardımlarını genellikle geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla değil, stratejik çıkarlarını korumak ve özellikle de Amerikan sermayesini desteklemek için yapmıştır. Cohen bu görüşünü Soğuk Savaş Dönemi'ne atıfta bulunarak şu şekilde ifade etmiştir: *"... Soğuk Savaşın ortaya çıkardığı dış yardım hiçbir zaman gerçek anlamda ülkelerin kalkınmasına yardım etmemiştir. Dış yardımlar 1961 tarihli Dış Yardım Kanunu'ndan beri komünizmle savaşmak için kullanılan adeta Amerikan ekonomik silahı olmuştur"* (Cohen, 1994, s. 27-28; aktaran Dursun, 2006, s. 194).

Bu perspektiften bakıldığında Cohen, ABD'de dış yardımın sadece ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir araç olarak da değerlendirildiğine vurgu yapmıştır. Amerikan dış politikası bağlamında dış yardımlar sadece yoksulluğu hafifletme veya altyapıyı güçlendirme amacı taşımamış, aynı zamanda küresel ölçekte ABD'nin siyasi etkinliğini artırma amacıyla da kullanılmıştır. Cohen'in aktardığı bir başka önemli ifade ise, ABD'nin 37. Başkanı Richard Nixon dış yardımın asıl hedefini *"dış yardımın amacı başka ülkelere yardım etmek değil, kendimize yardım etmektir"* sözüyle özetlediğini vurgulamıştır (Dursun, 2006, s. 194).

Buraya kadar, ABD'nin Soğuk Savaş dış politikasının, dış yardım stratejilerini nasıl etkilediği ile ABD'nin genel olarak az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelere dış yardım verme amaçları incelenmiştir. Bir sonraki başlıkta ise, ABD Kongresi'nin çeşitli ülkelere yönelik dış yardımlar üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

1.2. Soğuk Savaş Döneminde ABD Dış Yardım Stratejisinin Şekillenmesinde Amerikan Kongresinin Etkisi

Soğuk Savaş'ın belirleyici evrelerinden biri olan 1960'lı yıllara gelindiğinde dış yardımlara yönelik artan talep, ABD iç siyasetinde ciddi tartışmalara yol açmıştır. Amerikan Kongresi'nde dış yardımın kapsamı, etkinliği ve stratejik önemi sorgulanmış, birçok kongre üyesi dış yardım yoluyla müttefik kazanmanın kalıcı ve etkili bir dış politika aracı olmadığını savunmuştur (FRUS, 1961–1963, Vol. XXV, Doc. 9). Bu dönemde muhafazakâr temsilciler, özellikle Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'daki başarısız kalkınma ve rejim destek girişimlerini gerekçe göstererek, dış yardım bütçelerinde radikal kesintiler yapılmasını hatta yardımların tamamen kesilmesini talep etmişlerdir. Bu duruma örnek olarak, 1962 tarihli bir iç yazışmada, Hazine Bakanlığı'nın dış yardımların dolar cinsinden çıkışını sınırlama önerisi, muhafazakâr çevrelerden bu konuda artan baskıyı yansıtmaktadır (Rusk & Dillon, 1962, FRUS 1961–1963, Vol. IX, Doc. 9). Bu belge aynı zamanda yardımların sadece miktar açısından değil biçim açısından da nasıl bir siyasi araç olarak değerlendirildiğini göstermesi bakımından son derece önemli bir belge olmuştur.

Başka bir ifade ile, ABD ve SSCB arasında olan Soğuk Savaş yarışı dünya üzerinde gelişmekte olan ülkelere doğru kayıp bu bölgelerde yayıldığı için ABD kamuoyunda farklı siyasi görüşleri benimseyenler (liberal-muhafazakârlar) ABD'nin yardım programlarının uluslararası alandaki etkisinin yetersiz oluşunu eleştirmeye başlamıştır. Bu durumdan dolayı Amerikan Kongresive kamuoyunun gözünde yer edinmiş dış yardım programlarına verilen destekte bir azalma meydana gelmiştir (Keklik, 2011, s. 110-111).

Buna karşılık, William Fulbright gibi liberal eğilimli kongre üyeleri, dış yardımların kısa vadeli jeopolitik çıkarlardan ziyade uzun vadeli kalkınma hedeflerine yönlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Fulbright, dış yardımın “ahlaki sorumluluk” temelinde az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı destekleyecek şekilde düzenlenmesini önermiştir. Liberaller için böyle bir yardım modeli, komünist ideolojinin etkisini sınırlamak ve ABD'nin küresel meşruiyetini arttırmak için stratejik bir gereklilik olarak görülmüştür (Schoultz, 1987).

Soğuk Savaş Dönemi'nde dış yardım stratejileri üzerinde Amerikan Kongresi kadar, ABD başkanlarının kararları da etkili olmuştur. Bu yüzden bir sonraki başlıkta Başkan Kennedy (1961-1963) ve Johnson (1963-1969) yönetimlerinin geliştirmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için geliştirmiş oldukları dış yardım stratejilerine değinilecektir.

1.3. Kennedy ve Johnson Dönemlerinde Gelişmekte Olan ve Az Gelişmiş Ülkelere Sağlanan Dış Yardım Stratejilerinin Arka Planı

Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelere yönelik kalkınma yardımları, sadece ekonomik değil jeopolitik çıkarlara göre de biçimlenmiştir. Kennedy (1961-1963) ve Johnson (1963-1969) yönetimlerinin dış yardım politikaları bu amaçları uyum sağlamak ile birlikte uygulamada bariz farklılıklar göstermiştir. Ayrıca her iki dönemde de en belirgin benzerlik unsuru ise, özellikle düşük teknoloji gerektiren hafif sanayilerin desteklenmesi olmuştur. Bu tercihin ardındaki stratejik etkenler, az gelişmiş ülkelerin iç yapılarının dönüştürülmesi ve Amerikan özel sektörü için yeni pazar alanlarının yaratılmasıdır. Başka bir ifade ile ABD, özellikle Kennedy ve Johnson yönetimleri döneminde, dünya ekonomisindeki lider konumunu sağlamlaştırmak için ekonomik kalkınma yardımı ile özel sektör desteği yoluyla az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeleri küresel stratejisine entegre etmeye çalışmıştır (Rostow, 1960; Helleiner, 2009), (FRUS, 1961–1963, Foreign Economic Policy, Vol. IX, Doc. 93, 94, 95, 98, 100, 104).

Kennedy ve Johnson yönetimleri dönemleri Amerikan arşiv belgelerinde, sanayileşme söylemleri mevcut olsa da bu sanayileşme genellikle sınırlı ve dışa bağımlı olacak şekilde tasarlanmıştır. Ağır sanayinin gelişiminden nadiren bahsedilmiş; bunun yerine tarımsal ürünlerin işlenmesi, hammaddelerin çıkarılması ve ucuz işgücüne dayalı üretim teşvik edilmiştir (Latham, 2011). Dolayısıyla ABD, kendi sanayi yapısıyla rekabet edebilecek gelişmelerden ziyade, tedarik zincirine hizmet eden üretim biçimlerini teşvik etmiştir (Escobar, 1995).

Bu bağlamda arşiv belgelerinde derinlemesine bir inceleme yapıldığında Kennedy döneminde kalkınmaya yönelik planlı bir yaklaşım benimsenmiş dış yardımlar, uzun vadeli projelere yönlendirilmiştir. Tarım reformu, altyapı gelişimi ve tüketim malları sanayileri bu stratejinin temel dayanak noktaları olmuştur. Bu

duruma örnek olarak 1962 tarihli bir belgede, yardımların istihdam yaratma ve sosyal istikrarı destekleyecek “hafif sanayiye” yönlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (FRUS, 1961-1963, Vol. IX, Doc. 44, 104).

Bu dönemde ağır sanayiden kaçınmanın başlıca nedeni, Sovyet tipi planlamaya benzer yapıları teşvik etme endişesi olmuştur. Amerikalı stratejistler, Soğuk Savaş Dönemi süresi boyunca merkeziyetçi, devlet ağırlıklı ekonomik modellerin uzun vadede Batı kampından uzaklaşma riski taşıdığını düşünmüşlerdir. Bu sebeple arşiv belgelerinde, bariz bir şekilde gözler önüne serilmese de yardımların kamu sektöründen ziyade, özel sektöre dayalı alanlara yönlendirilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur (FRUS, 1961–1963, Vol. IX, Doc. 93, 94, 98, 100, 104). Bu durumun, yardım programlarının Amerikan özel sektörü için ticari bir yarara dönüştürülmesinin net bir şekilde politika hedefi haline geldiği gelmesi Johnson döneminde daha da belirginleşmiştir (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc. 115,116, 117). Johnson dönemi hafif sanayilere yapılan yardımlar; gıda işleme, temel tüketim malları, tekstil ve montaj hatlarına yönelik olmuştur. Bu sektörler Amerikan firmalarına döviz kazancı, ucuz işgücü ve gümrüksüz ticaretin yanı sıra yerel pazarlara “kolay erişim” gibi yarar sunmuştur (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc.242,243).

Kısacası Kennedy ve Johnson dönemlerinde ortak olan nokta, ağır sanayi yatırımlarından bilinçli olarak uzak durulmasıdır. Bunun yerine Amerikan şirketlerinin doğrudan dâhil olabileceği tüketim mallarına yönelik sanayi sektörleri desteklenmiş, böylelikle yardımlar hem ideolojik hem de ekonomik olarak Amerikan çıkarlarıyla uyumlu bir kalkınma modeline yönlendirilmiştir.

Aynı zamanda bu yardım programları sadece ekonomik kalkınmanın araçları olmakla kalmayıp, Soğuk Savaş sırasında ABD'nin dünyadaki ideolojik konumunu sağlamlaştırmak için stratejik bir görev de görmüştür. Yardım alan ülkelerle ticari ilişkilerin büyütülmesi, Amerikan mallarının yaygınlaşması ve siyasi bağımlılık ilişkilerinin kurumsallaştırılması bu stratejinin başlıca unsurları olmuştur.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, bu iki başkan dönemindeki dış yardım stratejisi daha ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Bu yüzden bir sonraki bölümde, Kennedy döneminde dış yardımlarda yaşanan dönüşüm ve bu dönüşümün dış yardımlara olan etkisi analiz edilecektir.

2. BAŞKAN KENNEDY VE DIŞ YARDIM POLİTİKALARINDA YENİ DÖNEM

1961 yılında, John F. Kennedy'nin ABD başkanlığına seçilmesi sadece bir lider değişikliği olarak değil aynı zamanda Amerikan dış politikasında yeni bir yaklaşımın başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Kennedy, “Yeni Sınır” söylemiyle kamuoyuna seslenirken, sadece iç politikada değil, uluslararası alanda da daha aktif, stratejik bakış açısına sahip ve yapısal bir yaklaşım benimseyeceğinin sinyallerini vermiştir.

Bu bağlamda dış yardım politikaları, Kennedy yönetiminin küresel bakış açısını yansıtan en önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Önceki dönemlerde, özellikle de Başkan Eisenhower döneminde öne çıkan kısa vadeli, güvenlik ve askeri odaklı yardım anlayışı, Kennedy dönemi ile birlikte yerini daha uzun vadeli kalkınma stratejilerine dayalı bir modele bırakmıştır. Dolayısıyla Kennedy döneminin dış yardım anlayışı genel hatlarıyla, Soğuk Savaşın belirleyici faktörleri çerçevesinde şekillenmiş; komünizmin yayılmasını önleme hedefi ise Amerikan dış politikasının merkezinde yer almaya devam etmiştir. Ancak bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlar ve yaklaşımlar önemli ölçüde değişmiştir.

Yeni durumda Kennedy yönetiminde benimsenen dış yardım stratejileri sadece gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki mevcut krizleri geçici olarak hafifletmeyi değil, aynı zamanda uzun vadede bu ülkelerin kalkınma kapasitelerini artırmayı hedeflemiştir. Ayrıca 1961 yılında kurulan Uluslararası Kalkınma Ajansı (Agency for International Development -AID), ise dış yardım faaliyetlerinin sadece stratejik değil, aynı zamanda kalkınma odaklı ve planlı biçimde yürütülmesini sağlamayı hedeflemiştir.

Kısacası, Kennedy dönemi Amerikan dış yardım politikasında hem süreklilik hem de değişim unsurlarını içeren bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Bir yandan komünizmle mücadele hedefi korunurken, diğer yandan bu mücadelenin yöntemi ve çerçevesi daha kapsamlı, çok boyutlu ve uzun vadeli kalkınma stratejilerine dayandırılmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda özetlenen bilgiler daha ayrıntılı biçimde analiz edilerek, Başkan Kennedy yönetimi döneminde iç ve dış politikada alınan kararların dış yardım politikalarına nasıl etki ettiği incelenmiştir.

2.1. Başkan Kennedy Dönemi Dış Politika Stratejilerinin Dış Yardımlara Etkisi

1960 başkanlık seçimini kazanan John F. Kennedy, ABD'nin 35. başkanı olmuş ve ABD başkanlık seçimi süresi boyunca dış politika sorunları, seçim kampanyasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu sorunların çözülmesi için Yeni Sınır olarak isimlendirdiği bir dış strateji görüşünü ortaya atmıştır (İzmir, 2017, s.185).

Yeni Sınır Politikası, aslında John F. Kennedy'nin 1960 başkanlık kampanyasında ortaya koyduğu yenilikçi bir görüştür. Bu görüşe göre iç politikada ekonomik büyüme ve bilimsel ilerleme hedeflenirken; dış politikada Sovyet etkisine karşı koymayı amaçlayan daha aktif bir Amerikan dış politikası benimsenmiştir (Hershberg, 1998). Kennedy bu amaç ekseninde ABD'nin dünya üzerinde zedelenen imajını öne sürerek komünizm karşıtı ifadelerle yoğun bir şekilde yer vermiştir. Takvimler 20 Ocak 1961 tarihini gösterdiğinde Kennedy Amerikan başkanlığını devralırken: *"ister iyi ister kötü niyetli olsun, her ulus bilsin ki, özgürlüğün hayatta kalmasını ve başarısını sağlamak için her bedeli ödeyecek, her yüke katlanacak, her zorluğa göğüs gerecek, her dostu destekleyecek, her düşmana karşı çıkacağız"* (Kennedy, 1960) diyerek hükümetinin Soğuk Savaş rekabetini etkili bir şekilde sürdüreceğinin sinyalini vermiştir (İzmir, 2017, s. 185) (İzmir, 2015, s.179-185).

Öte yandan ABD yönetimi, 1950'lerin sonlarından itibaren ihtiyaç sahibi ülkelere yapılan dış yardımları, ödemeler dengesinde açık verilmesinin ana etkenlerinden birisi olarak görmüştür. Bu yüzden John F. Kennedy döneminde, dış yardımları azaltma eğilimi de baş göstermiştir. Bu dönemde dış yardımların gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Japonya tarafından paylaşılması⁸ önerisi getirilmiştir.⁹ (Oran, 2020, s.699).

⁸Dışişleri Bakanlığı, Merkezi Dosyalar arasında (800.0000/2-2361. Gizli.) Fessenden tarafından hazırlanan bir kayıt memorandumunda Acheson danışma grubunun 22 Şubat'taki toplantısından sonra yapılan kısa bir görüşmede Walt Whitman Rostow'un geliştirmekte olan ülkelere yapılan yardımlarda yük paylaşımı yapılması gerektiğini düşündüğü yorumlarına yer verilmiştir. Rostow herhangi bir yük paylaşımı girişiminin siyasi bir anlam ifade edebilmesi için sıkı bir siyasi

Kısacası dış politika ve dış yardımlar Başkan Kennedy'nin üzerinde durması gereken en önemli alanlar olmuştur. Bahsi geçen dış politika stratejilerinin Başkan Kennedy dönemi dış yardımlara ne gibi bir etkisi olduğu bir sonra ki başlıkta incelenecektir.

2.1.1. Başkan Kennedy Döneminin Yardım Politikası

Kennedy yönetimi, 1961 yılının başından itibaren ABD dış yardım politikasında değişimin sinyallerini vermeye başlamıştır. Değişim isteğinin altında yatan nedenler kısaca: dağıtılan yardımların eşit miktarda dağıtılamaması, aynı zamanda kısa vadeli stratejik amaçlara önem verildiği kadar uzun vadeli amaçlara yeteri kadar önem gösterilmeyip, geri plana atılması düşüncesi olmuştur (Keklik, 2011, s.112).

Dış yardım programında değişimi amaçlayan çabalar çerçevesinde, Başkan Kennedy dönemine ait önemli gelişmelerin izini sürebilmek için, Amerikan arşiv belgeleri incelendiğinde karşımıza çıkan ilk önemli durak, 1 Şubat 1961 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) toplantısıdır. Bu toplantıda, gündem maddeleri üzerine yapılan kapsamlı değerlendirmelerin yanı sıra, özellikle Başkan'ın dış yardım programının, kongreye sunulmadan önce gözden geçirilmesi ve yeniden düzenlenmesi gerektiği yönündeki görüş ön plana çıkmıştır. Ayrıca, artan dış yardım taleplerine karşılık olarak yeni stratejilerin geliştirilmesi de bu toplantının dikkat çeken diğer başlıkları arasında yer almıştır (Department of State, 1961, FRUS, 1961–1963, Foreign Economic Policy, Vol. IX, Document. 88).

yönlendirme altında olması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte, ulaşılan genel sonuçlara yeterli bir olgusal temel sağlamak için ekonomistlerin ve istatistikçilerin yardımına başvurulması gerekli olmuştur. Rostow ayrıca, seçilmiş gelişmekte olan ülkelere temsilcilerin herhangi bir OECD yük paylaşımı operasyonuna katılmaya davet edilmesi gerektiğini düşündüğünü söylemiştir. (Department of State, 1961, FRUS, 1961–1963, Foreign Economic Policy, Vol. IX, Doc. 92).

⁹Bu konu hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak için Amerikan arşivinde şu belgelere bakınız: U.S. Department of State [FRUS]. (1963). *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy; Foreign Assistance; International Development; Trade Policy* (Documents 92, 93, 97, 98.). Washington, DC: Office of the Historian. Şubat 2, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus196163v09/d92>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus196163v09/d93>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d97>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d98> adreslerinden alındı.

ABD'nin 1 Şubat 1961 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) toplantısında belirlenen stratejilere ilişkin önemli detaylara, Thomas C. Martin'in George W. Ball'a gönderdiği memorandumda yer verilmiştir. Belgede "Martin" olarak geçen kişinin gerçekte Thomas C. Mann olduğu ve bu durumun muhtemelen bir yazım hatasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Mann, dış ekonomik yardımların çok taraflılaştırılması için yoğun bir uğraş vermiştir (U.S. Department of State, 1961/1963, p. 222-223). Mann'ın savunduğu Ekonomik Performans Temelli Yardım Doktrini, yardım alan ülkelerde ekonomik reformların teşvik edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, söz konusu belge, özellikle artan dış yardım taleplerine karşı ABD'nin benimsediği Çok Taraflı Yaklaşım stratejisine dikkat çekmektedir.

ABD bu yeni Çok Taraflı Yapıyı, dış yardım politikalarında "yük paylaşımını" sağlamak için etkin bir araç olarak görmüştür (U.S. Department of State, 1961/1963, p. 224). Yani artık ABD, tek başına kalkınma yükünü üstlenmek istememiş özellikle Batı Almanya ve Fransa gibi güçlü ekonomilerin de bu sisteme katkı vermesini talep etmiştir. Bu strateji, ABD açısından sadece mali yükü azaltmak için değil, aynı zamanda yardımın meşruiyetini artırmak içinde önemli olmuştur. Bu bağlamda, Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) teknik bir organizasyon olmanın ötesine geçip, bir tür ideolojik mücadele aracına dönüşmüştür (Ruggie, 1998).

Diğer bir ifadeyle, ABD'nin dış yardımı artırma hedefi doğrultusunda Avrupa ülkeleriyle birlikte hareket etme yönündeki stratejik tercihleri, bu memorandumda açık biçimde ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu belgede, dış yardım politikalarının Çok Taraflı Bir Yapıya kavuşturulmasına yönelik çabalar ile bu süreçte karşılaşılan diplomatik engeller ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu yönüyle memorandum, iç politika dinamiklerinin dış politika kararları üzerindeki etkisini göstermesi bakımından da dikkat çekici bir belge niteliğindedir. Bunun yanı sıra, NATO'nun yalnızca askeri bir ittifak değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve iş birliğini teşvik eden bir kuruluş olduğu da bu belgede bilhassa vurgulanmıştır (FRUS, 1961–1963, Foreign Economic Policy, Vol. IX, Doc. 89, s. 195–196).

Aynı belgede dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, 1961 yılı itibariyle OECD'nin Batılı ülkeler arasında kalkınma yardımlarını koordine eden başlıca uluslararası kuruluş olarak ortaya çıkmış olmasıdır.¹⁰ Bu işlevin özellikle Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC) aracılığıyla yerine getirildiği bu belgede önemle vurgulanmıştır. Yardımların OECD himayesinde organize edilmesi ise sadece teknik bir kolaylaştırma süreci olmamış, aynı zamanda siyasi baskının azaltılmasını ve yardımların daha etkin bir şekilde yönlendirilmesini de olası kılmıştır (Hjertholm & White, 2000). Böylece OECD'nin görevi klasik bir koordinasyon mekanizmasının ötesine geçerek ABD'nin dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için kullandığı önemli bir diplomatik araç haline dönüşmüştür (U.S. Department of State, 1961/1963, p. 223).¹¹

Öte yandan bu dönemde Amerikan Kongresi'nin tartışmacılarından biri olan Walter Rostow, dış yardımı uzun dönemli kalkınma yardımı şeklinde verilmesi gerektiğini savunan kişilerin başında gelmiştir. Rostow, Marshall Planı'ndan başlayarak dış yardım programlarının organize edilmesinde görev üstlenmiştir. Daha sonra Kennedy 'nin Başkan olarak seçilmesinden sonra danışmanlarından biri olarak Beyaz Saray'da çalışmaya başlayıp 1960 yılında yayınlanan *“Ekonomik Gelişmenin Evreleri: Bir Anti-Komünist Manifesto (The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto)”* isimli kitabında yer alan gelişmekte olan ülkelere yönelik önermiş olduğu dış yardım stratejileri, Kennedy yönetimi tarafından benimsenip uygulamaya başlanmıştır. Ayrıca Rostow yardım alan gelişmekte olan ülkelerin aynen gelişmiş ülkeler gibi önce bir hazırlık aşamasından sonra take-off (kalkış) aşamasına geçeceğini vurgulamıştır (Keklik, 2011,s. 111-112).

Rostow'un modernleşme teorisi, liberal ve kalkıncı bir yaklaşıma dayanır. Bu teoriye göre dış yardım, az gelişmiş ülkelerin modern sanayi toplumlarına dönüşebilmesi için gerekli bir araç olmuştur. Başka bir deyişle Rostow'un “Beş Aşamalı Kalkınma Modeli”, ülkelerin geleneksel toplumdan başlayarak kitle tüketimi toplumuna kadar ilerleyebileceği bir kalkınma sürecini

¹⁰OECD ülkelerinin de Türkiye'ye yapılan yardımlara katkıda bulunması için 1962 yılında “Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu” isminde bir örgüt kurulmuştur (Oran, 2020, s.699).

¹¹Son olarak bu memorandumda 62 mali yılı yardım programı kongreye sunulmadan önce yardım programının başarısının önündeki zorlukları aşmak için olası çeşitli yaklaşımlar ve araçları tartışıldığı vurgulanmıştır (FRUS, 1961–1963, Vol. IX, Documents. 89, p.195-196).

öngörmüştür. Bu süreçte dış yardımlar, özellikle “kalkış noktasına” (take-off) ulaşamayan ülkeler için temel bir itici güç olarak değerlendirilmiştir. Rostow, dış yardımın yalnızca ekonomik büyümeyi değil, aynı zamanda serbest piyasa mekanizmaları ile liberal kurumların yaygınlaşmasını da teşvik etmesi gerektiğini savunmuştur (Rostow, 1960, s. 24–25). (Rostow, 1962)

28 Şubat 1961 tarihine gelindiğinde, Rostow tarafından Başkan Kennedy’ye sunulan memorandumda, dönemin dış yardım politikalarındaki temel sorunlar ve reform ihtiyacı kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Söz konusu belgede, dış yardım programının mevcut durumu ile geleceğe yönelik öneriler detaylı şekilde analiz edilmiştir. Rostow’a göre, Eisenhower yönetiminden devralınan dış yardım politikası, ağırlıklı olarak askeri hedefler doğrultusunda şekillenmiştir. Kaynakların büyük bölümü askeri üs haklarının güvence altına alınması ve müttefik askeri güçlerin desteklenmesi gibi stratejik hedeflere yönlendirilmiştir. Aynı zamanda bu yardım mekanizması, kısa vadeli siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların önüne geçmeyi amaçlamış; uzun vadeli kalkınma perspektifinden uzak bir yapıda kalmıştır. Memorandumda ayrıca programın yapısal zayıflıkları da açıkça ortaya konmuştur. En önemli sorunlardan biri, yardımların kısa vadeli ihtiyaçlara odaklanması ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma için gerekli uzun vadeli finansman bakış açısının eksik olmasıdır. Bu durum, dış yardımın ekonomik büyümeyi teşvik etme kapasitesini ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Rostow’un memorandumunda önerilen yeni dış yardım anlayışı ise çok daha kapsamlı bir dönüşümü içermektedir. Bu çerçevede, yalnızca kısa vadeli askeri veya siyasi kazançlara odaklanmak yerine, zayıf ekonomilere sahip ülkelerin dönüşümünü sağlamak ve bu ülkelerin kendi kaynaklarını kalkınma amacıyla seferber etmelerine katkıda bulunmak temel hedef olarak belirlenmiştir. Yardım programlarının temel misyonu, yardım alan ülkelerin kendi ekonomik potansiyellerini keşfetmelerine, üretken sermaye kullanım kapasitelerini geliştirmelerine ve uzun vadeli büyüme modelleri oluşturmalarına destek olmaktır. Rostow, bu yeni yaklaşımın başarısı için yardım yapılacak ülkelerin içsel kalkınma çabalarına öncelik vermeleri gerektiğini özellikle vurgulamıştır (Rostow, 1961, s.205- 206).

Diğer bir ifadeyle, ABD yardımları, sadece dış müdahaleye dayanmayan; aksine, kendi içinde verimliliği artırabilecek kapasiteye sahip ülkelerle iş birliği içinde yürütülmüştür. Bu yeni değerler, dış yardımı savunma odaklı bir araç olmaktan çıkarıp, kalkınma odaklı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik eden stratejik bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemiştir (Rostow, 1961).

10 Mart 1961 tarihinde¹² ise Başkan Kennedy, daha önce belirtildiği gibi dış yardım politikasında köklü dönüşüm ve yenilik sağlamak için düşünmüş olduğu dış yardım reformunu kamuoyuna bildirmiş ve bu yasaı kongre 4 Eylül’de Dış Yardım Yasası (The Foreign Assistance Act of 1961) olarak onaylamıştır. Bu yasa bütün dış yardım programlarını düzenli hale getirmek için oluşturulmuştur. Aynı zamanda 1961 Yasası ile “kalkınma” ve “destekleme” adı altında iki tane ekonomik yardım şekli belirlenmiştir. Burada kalkınma yardımlarından kasıt uzun vadeli krediler ve hibelerdir. Bu yardımların aktif bir biçimde kullanımı için özel şartlar geliştirilmiştir. Destekleme yardımları ise ekonomik ve siyasi düzeni sağlamak amacıyla verilmiştir. Bu yardımlar ekonomik büyümeye büyük bir katkı sağlayacak biçimde ayarlanmış ve belirtilen yardımların yürütülmesi ve askeri yardımlar dahil düzenlenmesi için AID (Agency for International Development:- Uluslararası Kalkınma Ajansı) görevlendirilmiştir (Keklik, 2011, s.113-118). Ayrıca Kennedy 3 Kasım 1961 tarihinde USAID’in (United States Agency for International Development- ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı) kuruluşunu duyurmuştur. Bu kurum, doğrudan Uluslararası İşbirliği İdaresi (ICA) ve Kalkınma Kredisi Fonu (DLF) gibi önceki yapıları bünyesinde birleştirerek merkezi bir otoriteye dönüşmüştür. Bu noktada AID terimi, aslında USAID’in

¹²Aynı tarihte Dışişleri Bakanı David Dean Rusk’ın Başkan Kennedy’ye gönderdiği memorandumunda dış yardım programı için yeni önerilere yer verilmiştir. Bu belgeye göre dış yardımın akılcıca kullanılmasına duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Ayrıca Sovyet tehdidi olmasa bile dış yardım politikasında değişim gerekliliği şart olduğu önemle vurgulanmıştır. En önemlisi de bu belgede ihtiyaçlara göre ölçeklendirilmiş, ısrarlı ve cesur bir şekilde sunulacak yeni ve olumlu bir yardım programının Kongre’nin onayını alma ve halkın beğenisini kazanma şansının eski Karşılıklı Güvenlik tasarısından çok daha yüksek olma ihtimali de vurgulanmıştır. Başka bir deyişle Rusk, mevcut dış yardım programlarının yetersiz olduğunu ve yeni, cesur bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yeni yaklaşımın, Kongre onayı ve halk desteği açısından daha başarılı olabileceğini ifade etmektedir. Sonuç olarak Dean Rusk memorandumunda, dış yardım programlarının yeniden yapılandırılması ve bu süreçte güçlü liderlik, kamuoyu desteği ve yönetimin tüm kademelerinde aktif katılımın önemi vurgulanmaktadır. Bu görüşler, akademik literatürde de geniş bir şekilde desteklenmekte ve dış yardım programlarının başarısında bu faktörlerin kritik rol oynadığı belirtilmektedir (Rusk, 1961, s. 210-211).

1961 sonrası gayri resmî kısaltmasıdır. Ayrıca bazı belgelerde (örneğin kongre tutanaklarında ve memorandum vb.) USAID yerine AID ifadesi geçmektedir (Norris, 2021).

USAID'in bağımsız ve kurumsal bir yapıdan değil, daha çok dağınık dış yardım kurumlarının birleşiminden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu özelliği ile USAID, ABD'nin dış politikasında uzun dönemli ekonomik ve kalkınmayı hedefleyen ilk dış yardım kurumu olma özelliği taşıması açısından son derece önemli bir kurum olmuştur. Bu kurumun Kennedy dönemi uygulamaya koyduğu ilk programlar, Barış Gönüllüleri (Peace Corps) ve İlerleme için İttifak'tır (Alliance For Progress). İlerleme için İttifak programı kısaca Latin Amerika'da komünizmin yayılmasını engellemek ve bölgede uzun dönemli ekonomik ilerlemeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda bu programla hedeflenenin yalnızca ekonomik gelişme olmadığı, bu gelişmeye sosyal reformlar ve siyasi özgürlükler gibi gelişmelerin de eşlik etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Fakat bu program bağımsız kalkınmayı hedeflemesi ve ABD'nin Kennedy sonrası programı askıya almasından dolayı başarısız olmuş, istenilen hedefleri gerçekleştirememiştir (Keklik, 2011, s.113-118).

Barış Gönüllüleri Programı ise ABD'yi, yardım alacak ülkelere tanıtmak, aynı şekilde bu ülkeleri yakından tanımak, az gelişmiş ülkelere sosyal ve ekonomik kalkınmaları konusunda yeterli nitelikte iş gücü sağlamak amacıyla Başkan John F. Kennedy döneminde kullanılmıştır. Ayrıca Kennedy bu kurumun faaliyetlerini yakından destekleyen kişi olmuştur. Başkanın bu kurumu desteklemesinin arka planında Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin SSCB'ye karşı silahsız, politik bir güç olarak kullanılması düşüncesi yatmaktadır (Soysal, 2015, s.113-115).

Bu programlar Kennedy döneminde kalkınma ve ilerlemenin önemini vurgulasa da komünizme karşı savaş tüm programların ana hedefi olmuştur. Bu nedenle dış yardımlar bu dönemde ülke içinden birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Özellikle planlanan yardım programları az gelişmiş ülkelerde istenilen hedeflere ulaşmadığı için eleştirilmiştir. Tüm bu eleştirileri dikkate alan Kennedy, dış yardımları detaylı bir şekilde incelemek üzere görevlendirdiği General Lucius

Clay'den bir komisyon oluşturmasını ve dış yardımlarla ilgili bir rapor hazırlamasını istemiştir.

Buna göre Clay Raporu, Soğuk Savaş'ın yoğun yaşandığı 1960'ların başında, ABD'nin dış yardım politikalarının yeniden değerlendirilmesi amacıyla oluşturulan bir çalışma sonucunda hazırlanmıştır. General Lucius D. Clay'in başkanlığında yürütülen bu alışma, Başkan John F. Kennedy'e sunulmuş ve ABD'nin küresel düzeyde yürüttüğü dış yardım faaliyetlerinin stratejik etkileri ele alınmıştır. Rapor, dış yardımın yalnızca insani veya kalkınma amacı taşımadığını, aynı zamanda ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında siyasi ve ekonomik nüfuzunu artırmada kritik bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, dış yardımların daha sistematik ve etkili hâle getirilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Raporda yer alan en dikkat çekici eleştirilerden biri, yardım programlarında görülen verimsizlik, koordinasyon eksikliği ve kaynak israfıdır. Bu durumun ABD'nin dış politika hedeflerine zarar verdiği ve kamuoyunda güvensizlik oluşturduğu dile getirilmiştir. Özellikle farklı kurumlar arasında çakışan görev alanlarının, yardımların etkisini azalttığı ve bürokratik tıkanmalara yol açtığı vurgulanmıştır. Bunun sonucunda, yardım mekanizmalarının daha verimli çalışabilmesi için kurumsal reform nerileri sunulmuştur. Ayrıca, askeri yardımların mutlak öncelik olmaktan çıkarılması ve ekonomik kalkınmaya dayalı projelerin ön plana alınması gerektiği belirtilmiş; bu şekilde uzun vadeli siyasi istikrarın sağlanabileceği ileri srlmştir (Committee to Strengthen the Security of the Free World, 1963, s. 165-169).

Bu doğrultuda Clay komisyonunun önermiş oldukları neriler ABD'nin dış yardım politikasında adeta bir dönüm noktası olduğu konusu Yn dergisinde önemle vurgulanmıştır (Yn, 1963, 1 Mayıs, Amerikalılar Yardım Politikasını Değiştiriyor, s. 16).

Ayrıca yine Yn dergisinde Başkan Kennedy'nin Amerikan dış yardım politikasında yarattığı dönüşüme oldukça ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Kennedy yönetimi yardımları azaltma ve daha etkili bir biçimde kullanma konusunda son derece kararlı olduğu dergide belirtilmiştir.¹³ Dergide Clay

¹³Dięer taraftan Kennedy hükümeti dış yardım programını yeniden düzenlemenin peşinde olduğu için aylar süren bir çaba içerisine girdiği ve bu çabanın aslında ABD için yeni bir çaba olmadığı

komisyonu raporuna atıf yapılarak Amerikan yardımlarını alacak ülkelerin yardımları kullanarak yaptığı yatırımlarda kamu yerine özel sektörün başı çekmesinin şart koşulduğu vurgulanmıştır. Yine Yön dergisinde belirtildiği gibi Kennedy'nin General Lucius Clay'ın başkanlığında görevlendirdiği komisyonun ulaşmış olduğu sonuçlar Eisenhower'ın isteği üzerine Nelson Rockefeller'ın ¹⁴ yazmış olduğu mektuptan daha da öteye gitmiştir. Çünkü Clay'ın başkanlığındaki komisyon, hala yardım almakta olan 95 ülkenin bir kısmına artık yardım verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Yardımdan yoksun bırakılacak ülkelerin seçimi için iki önemli noktaya dikkat edilmiştir. Bunlardan ilki yardımın kullanılmasında gösterilen başarı ikincisi ise yardım alan ülkelerin özel sektör alanına duyacağı saygı olmuştur. Öte yandan kredileri kötü kullanan ülkelere yardım sağlanmayacaktır. ABD yardım yapacağı ve kredi imkânı sağlayacağı

belirtilmiştir. Kennedy'den önce de Truman ve Eisenhower dış yardım programını yeniden düzenlemeyi denemişler ancak dış yardımı yürütmeye faaliyet gösteren resmi kurul sürekli isim değiştirdiği ve yapısında hafif değişikliklere uğradığından dolayı düzenlemede ki değişimler Kennedy dönemine oranla az olmuştur. (Yön, 1963, 1 Mayıs, Amerikalılar Yardım Politikasını Değiştiriyor, s. 16)

¹⁴Soğuk Savaş Döneminde ABD dış politikasının şekillenmesinde en etkili isimlerden biri olan Nelson A. Rockefeller, ekonomik kalkınmayı sadece insani bir sorumluluk olarak değil, aynı zamanda ideolojik mücadele ve jeopolitik strateji aracı olarak da görmüştür. Rockefeller'ın bu yaklaşımı, Harry Truman ve Dwight D. Eisenhower'a başkanlık dönemlerinde sunduğu iki önemli belge ile somutlaşmıştır. İlki, 1951 yılında Başkan Truman'a sunduğu "Partners in Progress" (Kalkınma Ortakları) adlı rapordur. Bu rapor, Truman'ın kurduğu Uluslararası Kalkınma Danışma Kurulu tarafından hazırlanmış ve dış yardımların ekonomik kalkınma yoluyla dünya barışına katkı sağlayacağı savunulmuştur. Rapor, kalkınmayı özgürlüklerin korunmasında temel araç olarak tanımlar: "Economic development is the spearhead of the forces of freedom" (Truman Library, 1951). Raporda, kalkınmanın askeri savunmanın tamamlayıcısı olduğu, özellikle yoksul ülkelere Sovyet etkisine karşı bir "kalkan" işlevi göreceği ifade edilmiştir. Raporun Başkan Truman tarafından kabul edilmesiyle birlikte, ABD dış yardım politikalarında ekonomik kalkınma vurgusu artmıştır (Truman Library, 1951). İkinci ve daha stratejik belge ise Rockefeller'ın 1956 yılı sonunda Başkan Eisenhower'a yazdığı özel mektuptu. Bu mektupta ABD'nin dış yardım politikalarının sadece kalkınmaya yönelik olmaması, aynı zamanda siyasi, psikolojik ve askeri unsurları da içermesi gerektiği savunuluyordu. Rockefeller'a göre yardımlar sadece yardım alan ülkenin refahını artırmakla kalmamalı, aynı zamanda ABD'nin küresel çıkarlarını doğrudan koruyacak şekilde yapılandırılmalıdır (South Asia Commons, 1957). Bu bağlamda dış yardım, "yumuşak gücü" ideolojik bir aracı haline getirmiştir.

Rockefeller, dış yardımların ABD imajı açısından da önemli bir propaganda aracı olduğunu vurgular. Yardımlar, "ABD'nin samimi, karşılıksız iş birliği teklifi" gibi sunulmalı; böylece yardım yapılan ülkelere ideolojik sempati oluşturulmalıdır (South Asia Commons, 1957). Türkiye örneğinde de bu yaklaşım geçerlidir: yardımın özü askerî olsa da sunum biçimi halk nezdinde olumlu bir etki yaratmalıdır. Sonuç olarak, Nelson A. Rockefeller'ın dış yardım politikası, yalnızca ekonomik kalkınmaya değil, aynı zamanda ideolojik ve askeri bağlılığa dayalı çok katmanlı bir stratejidir. Türkiye örneği, bu stratejinin nasıl somutlaştığını gösteren önemli bir vaka olarak öne çıkar. Rockefeller'ın yaklaşımı, dış yardımın bir tür "jeopolitik yatırım" olduğunu açıkça ortaya koyar.

ülkelere çıkarları doğrultusunda, kendi amaçları ekseninde yardım ve kredi desteği sağlamıştır. Dolayısıyla yardımı alan ülke ABD'nin istekleri dışına çıkarsa kredileri kötüye kullanmış olacaktır (Yön, 1963, 1 Mayıs, Amerikalılar Yardım Politikasını Değiştiriyor, s. 16)

Clay Raporu'nda Türkiye'nin incelendiği bölümde, dönemin Amerikan dış yardım politikalarının stratejik temelleri bariz bir şekilde görülmüştür. Raporla, Türkiye'nin sadece ekonomik kalkınma açısından değil, aynı zamanda askeri ve stratejik konumu itibarıyla da ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla ülkenin özellikle NATO'nun güneydoğu kanadında yer alması ve Sovyetler Birliği'ne karşı doğal bir tampon bölge oluşturması, Türkiye'ye yönelik dış yardımların devamlılığının sağlanmasının başlıca etkenleri arasında yer almıştır. Bu yaklaşımın, ABD açısından önemi ise dış politikada yardımların bir kalkınma aracı olmasından çok, ABD'nin güvenlik stratejisinin bir uzantısı olarak değerlendirildiği noktası olmuştur (Clay, 1961)

Clay Komisyonu'nun sonuç raporunda olumsuz bulgulara ulaşılmıştır. Raporla en çok öne çıkan sorun, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin bu bağımsızlığa büyük değer vermeleri; bu nedenle eski sömürgeci devletlerin yerine, belirli amaçlar doğrultusunda dış yardımlarla ülkelere girmeye çalışan yeni bir gücün (burada ABD'den söz edilmektedir) ortaya çıkmasını istememeleridir. Ayrıca raporda, İlerlemek için İttifak ve Barış Gönüllüleri gibi programların Üçüncü Dünya ülkelerinde var olan ekonomik ve sosyal sıkıntılar karşısında yeterli olmadığı da vurgulanmıştır (Keklik, 2011, s. 120).

22 Kasım 1963'te Başkan Kennedy'nin bir suikaste uğrayıp öldürülmesinden sonra Başkan yardımcısı Lyndon B. Johnson başkanlık koltuğuna geçmiştir. Johnson döneminin dış yardım politikasına ne gibi bir etkisi olduğu ise bir sonraki bölümde ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

3. JOHNSON DÖNEMİ DIŞ YARDIM POLİTİKASI: SÜREKLİLİĞE EŞLİK EDEN TEREDDÜTLER

Başkan Johnson genel dış yardım yapısını korurken, yardımların uygulanmasında daha seçici ve siyasi amaçlı bir yaklaşım benimsemiştir. Bilhassa Vietnam Savaşı'nın artan maliyeti, dış yardım bütçelerinde ciddi daralmalara yol açmış; bu da verilen yardımların koşullara bağlanmasını daha belirgin hâle getirmiştir.

Ayrıca dış yardım yapılan ülkelere yönelik kesintiler önceki döneme oranla daha yaygın ve daha derin olmuştur. Dolayısıyla bu bölümde, Johnson döneminin dış yardım politikaları, bu politikaları şekillendiren iç ve dış dinamikler ile özellikle de yardım kesintilerinin nedenleri üzerinde durulacaktır. Bu kesintilere ilişkin gerekçeler ise arşiv belgeleri üzerinden incelenerek, dönemin karar alma süreçleri ve siyasi öncelikleri analiz edilecektir.

3.1. Başkan Johnson Döneminde Dış Yardım Politikasını Etkileyen Faktörler

Başkan Johnson'ın dış politika hedeflerinin Kennedy dönemi ile süreklilik içinde olduğu gözlemlenmiştir. Buna örnek olarak Dean Rusk'ın Dışişleri Bakanı olarak görevine devam etmesi Johnson yönetiminin önceki dönemin dış politikasının devam ettirileceğinin işareti olmuştur. Johnson, Kennedy'nin yakın danışman grubunu korumuş ve Bundy yönetimindeki Ulusal Güvenlik Konseyi, dış politika karar alma sürecinde büyük bir önem taşımaya devam etmiştir. 1966 yılına gelindiğinde ise Walt Rostow, Bundy'nin yerine Ulusal Güvenlik Danışmanı olmuştur (FRUS, 1961–1968: The Presidencies of John F. Kennedy and Lyndon B. Johnson).

Lyndon B. Johnson'ın başkanlığı döneminde ABD dış politikası ve dış yardım konusu büyük ölçüde Vietnam Savaşı ekseninde şekillenmiştir. Johnson, “Sovyet yayılmacılığına” karşı geliştirilen “domino teorisi” ne bağlı kalarak Vietnam'daki Amerikan askeri varlığını hem sürdürmüş hem de önemli ölçüde genişletmiştir. Bu yaklaşım, ABD'nin Güneydoğu Asya'daki etkinliğini artırmayı amaçlarken, aynı zamanda ülke içindeki sosyal reform projeleriyle çelişen militarist bir dış politika çizgisine neden olmuştur (Office of the Historian, n.d.). Ayrıca bu dönemde giderek artan savaş karşıtı hareketler, kamuoyu baskısı ve

medyanın savaş karşıtı tutumu, Johnson döneminin dış politikasını hem içeride hem de dışarıda tartışmalı hale getirmiştir.

Johnson, dış politikada Birleşmiş Milletler'e (BM) ve ABD'nin müttefiklerine destek verip, askeri gücünü sağlamlaştırmış, doları güçlü ve istikrarlı duruma getirmiş, aynı zamanda dış ticareti arttırmıştır. Asya, Afrika ile Latin Amerika'ya verilen kalkınma yardımlarını da sürdürmüştür. 1964 yılı konuşmasında ise Johnson, dış politika hedeflerini on maddede sıralamıştır. Buna göre Başkan Johnson, dış politikanın bir aracı olan gıda yardımlarını barışı sağlamak için kullanmaya devam etmiş ve Latin Amerika ülkeleri ile daha güçlü ilişkiler geliştirmek için ise "İlerleme için İttifak Programı'nı" sürdürmek istemiştir. Aynı zamanda bu dönemde Johnson, İlerleme için İttifak Programını Amerikan iş dünyasının kullanımına sunduğu gerekçesiyle kongre ve kamuoyu açısından eleştirilere maruz kalmıştır (Keklik, 2011, s. 122).

Başkan Johnson dönemi dış yardım politikası hakkında Amerikan arşivlerinde oldukça fazla sayıda belge olduğundan dolayı bu bölümde sadece çalışmanın konusu kapsamında önemli belgelere yer verilmiştir.

3.1.1. Johnson Dönemi Dış Yardım Politikası

Johnson dönemi arşiv belgeleri incelendiğinde, Rostow 'un Dışişleri Bakanı Rusk 'a gönderdiği Amerikan dış yardımlarının geleceğini anlatan önemli bir memorandum karşımıza çıkmaktadır. Bu memorandumun önemi, ele alınan konuların maddeler halinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmış olmasıdır. Bu belgenin birinci maddesinde hâlihazırda var olan sorunların uzun bir incelenmesi yapıldıktan sonra ekonomik ve askeri yardımların genel olarak arttırılmasının yanısıra, yardım politikasında gelişmekte olan ülkelerdeki özel sektörün önemli bir rolü olması gerektiği vurgulanmıştır. İkinci maddede ekonomik yardımlar üzerinde durulmuştur. Ekonomik yardımın ölçeği ile ilgili olarak, gereksinimler iki nedenden dolayı artmıştır. Bunlardan ilki dünyanın belirli bölgelerinde (özellikle Latin Amerika'da) gelişmekte olan ülkelerin kendi kendine yardım¹⁵

¹⁵ "Kendi Kedine Yardım" terimi, bir topluluğun kendi çabalarıyla ve kaynaklarıyla sorunlarını çözmeye, kendini geliştirme ve ilerleme sağlama sürecini ifade eder. Bu, ülkelerin dış yardımlara bağımlı olmadan kendi kapasitelerini kullanarak kalkınma ve iyileşme sağlamalarını içermektedir. Salerno (2005), Kendi Kendine Yardım endüstrisini, bireylerin umutlarını ticari bir değere dönüştüren, kendine özgü bir "psikolojik tüketim kültürü" olarak tanımlar. Bu alanda yayımlanan kitapların çoğu, bilimsel temelden yoksun olmasına rağmen geniş kitlelere ulaşmaktadır ve bu

performanslarının artması ikincisi ise tarımsal kalkınmada genişletilmiş programların bir dereceye kadar altyapı, eğitim vb. unsurları genişletmek için tasarlanmış programlara ek olduğudur. Üçüncü madde askeri yardım ile ilgili olarak mevcut 1 milyar dolarlık askeri yardım tavanının ulusal çıkarlarla uyumlu olmasının mümkün görülmediği vurgulanırken dördüncü ve beşinci maddede tarım alanında olan gelişmelerin dış yardımlara olan etkisinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Altıncı maddede ise özel sektör ile ilgili olarak, gelişmekte olan ülkelerde özel sektörün gücünü genişletmek için uygun imkânların olduğu bir dönemde bulundukları vurgulanmıştır. Yedinci maddede ise bir sonraki aşamada hem yerel özel sektörlerin oluşumunu hızlandırmak hem de Amerikan şirketlerinin büyümesine katkısını artırmak için AID'nin daha fazla çaba göstermesi gerektiği savunulmuştur. Sekizinci ve son maddede 3 Kasım'dan kısa bir süre sonra bu konularla doğrudan ilgilenilmesi, yardım programlarının genişletme ve ağırlık noktalarının değiştirilme kararının hükümetin en üst düzeyinde muhakeme edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Rostow 'un önerileri, kalkınma yardımlarının, özellikle tarım ve özel sektör yatırımları aracılığıyla, gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal ve ekonomik yapıları dönüştürmeyi amaçladığını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, kalkınma yardımlarının, sadece ekonomik büyümeyi değil aynı zamanda siyasi istikrarı ve ABD'nin uluslararası alanda etkisini artırmayı hedeflediğini göstermiştir (Rostow, 1964-1968, Doc. 17).

1960'lı yıllarda ABD'nin dış yardımda neden yeni yönler geliştirmesi gerektiği yönündeki önerileri ise David E Bell'in Başkan Johnson'a göndermiş olduğu memorandumda, görmektedir. Bu memorandumda, ilerleyen yıllarda dış yardım programlarına bakarken dikkate alınması gereken temel konular özetlenmiştir. Başkan'ın Dış Ekonomik Politika Görev Gücü tarafından gündeme getirilen yardımla ilgili temel noktaların yanı sıra bir dizi başka konu hakkında da yorum yapılmıştır. Yine bu memorandumda Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından Dışişleri, Hazine, Savunma ve Tarım Bakanlıklarının görüşlerinden

durum, piyasanın duygusal ihtiyaçlara ne kadar hitap ettiğini göstermektedir (Salerno, 2005). Self-help sektörü, ABD'de 13 milyar dolarlık bir ekonomi haline gelmiş, kişisel gelişim ve psikolojik refah arzusunu ticarileştiren bir yapıya dönüşmüştür (Marketdata, 2017). Ancak bu yapı, bilimsel temele dayanmayan önerilerin yaygınlaşmasına da yol açmaktadır (Salerno, 2005). Ayrıca, bu sektör bireyleri kendi başarı ve başarısızlıklarından yalnızca kendilerini sorumlu tutmaya teşvik ederek neoliberal ideolojinin kültürel bir taşıyıcısı haline gelmiştir (Mcgee, 2005).

yararlanılarak hazırlanıp yardım için ileriye dönük gereklilikler, yasal çerçeve ve mevcut başlıca programlar gibi önemli konular ele alınmıştır. Belgede, özellikle gelişmekte olan birçok devletin, ülkelerini daha iyi örgütlemek ve dış yardım kullanımını meşrulaştırmak için kendi kendine yardım politikalarını benimsediği vurgulanmıştır. Bu durumun ABD için önemi, “*verilen yardımlar iyi kullanılabildiği takdirde, daha fazla yardım sağlamak açıkça kendi çıkarımıza olacaktır*” ifadesiyle dile getirilmiştir. Zira ABD ve diğer bağışçı ülkeler için en iyi ve en uygun maliyetli yardım politikası, yardım alan ülkelerin mümkün olan en kısa sürede ekonomik bağımsızlıklarını elde etmelerini ve yardıma olan ihtiyaçlarının sona ermesini sağlayacak şekilde azami düzeyde yardım sağlamaktır. Ayrıca yine bu belgede ekonomik yardım için verilen tavsiyeler: kalkınma yardımları için alıcı ülkelere kendi kendine yardım konusu şart koşulmuş, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin yatırım kapasitesini artırmaya yardımcı olunması gerektiği şeklinde olmuştur. Bunun dışında Bell bu belgede yardım programı sorunlarını, oldukça detaylı bir biçimde anlatmıştır. Bu sorunlara öncelikle gelişmekte olan ülkelerdeki gıda kaynakları, büyüyen nüfus ve yükselen gelirlerin getirdiği artan taleplere ayak uyduramama konusundan bahsederek başlamıştır. Bu soruna temel yanıt, gelişmekte olan ülkelerde daha fazla tarımsal üretimin sağlanmasına yardımcı olmak şeklinde olmuştur. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretime yönelik teknik ve diğer yardımlara daha fazla vurgu yapılmalı, Tarım Bakanlığı'nın, kooperatiflerin, Arazi Hibe Üniversiteleri'nin ve Amerikan Endüstrisinin kaynaklarından daha fazla yararlanılması gerektiği belirtilmiştir (Bell, 1964, p.73-80).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Kennedy döneminde olduğu gibi Johnson döneminde de dış yardımların azaltılması ve kesilmesi konuları gündeme gelmiştir. Dış yardım kesintileri özellikle 1968 yılında Kennedy dönemine oranla daha fazla olmuştur. Bu nedenle Başkan Johnson döneminde genel olarak yaşanan dış yardımların kesintilerin nedenleri ve bu kesintiler ayrı bir başlık altında incelenecektir.

3.2. Başkan Johnson Döneminde Dış Yardım Kesintileri

1964 yılı başında Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID) Yöneticisi David Bell tarafından¹⁶, Başkan'ın Ulusal Güvenlik İşleri Özel Asistanı McGeorge Bundy'ye¹⁷ dış yardım ödeneklerindeki kesintileri anlatan oldukça önemli bir memorandum gönderilmiştir. Bu memorandumda, kongre tarafından dış yardım ödeneklerinde yapılan büyük kesintilerin ekonomik ve askeri yardım programlarına etkisi değerlendirilmiştir (FRUS,1964–1968, International Development and Economic Defense Policy; Commodities, Vol. IX, Doc.1). Buna göre kongre tarafından yapılan kesintiler aşağıda tabloda gösterilmiştir (Tablo 1-FRUS,1964–1968 Vol. IX, Doc.1).

Tablo 1.1: Amerikan Kongresi Tarafından Dış Yardım Kesintileri (Milyon Dolar Olarak)

	Kongreye Talep	Mevcut Toplam	Kesinti
Kalkınma Kredileri ve Hibeleri-Latin Amerika	\$ 907	\$ 743	-164 (18%)
Kalkınma Kredileri ve Hibeleri-Dünyanın Geri Kalanı	1,433	1,036	-397 (28%)
Askeri Yardımlar	1,555	1,173	-382 (25%)
Destekleyici Yardım ve Acil Durum Fonu	745	540	-205 (28%)
Diğer	223	192	-31 (14%)
Toplam Dış Yardımlar	4,863	3,684	-1,179 (24%)

Kaynak: U.S. Department of State [FRUS]. (1964–1968). Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume IX, *International Development and Economic Defense Policy; Commodities* (Documents 1). Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d1> adresinden alındı.

¹⁶David E. Bell (1919–2000), Kennedy ve Johnson yönetimlerinde ABD Bütçe Bürosu Yöneticisi ve daha sonra Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) Yöneticisi olarak görev yapmıştır. Bell, dış yardımların organize edilmesi ve yönetilmesinden sorumlu bir teknokrat olarak öne çıkmıştır (Wikipedia, 2024).

¹⁷McGeorge Bundy, 1961-1966 yılları arasında Kennedy ve Johnson yönetimlerine Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak hizmet etmiştir. Harvard Üniversitesi'nden gelen akademik geçmişi ve realist dış politika yaklaşımı ile tanınan Bundy, Vietnam Savaşı başta olmak üzere Amerikan askeri müdahalelerinin fikrî mimarlarından biri olarak öne çıkan bir isim olmuştur. (Encyclopaedia Britannica, 2024).

Bu memorandumda 1963’de yapılan yardımlar ile 1964 yılında yapılan yardımlar karşılaştırıldığında 1964 Mali Yılı fonları 470 milyon dolar azaldığı ve neredeyse tamamı askeri yardımdan oluştuğu görülmektedir. Toplam ekonomik yardım fonları ise geçen yıl kullanılanlarla hemen hemen aynı olsa da coğrafi dağılıma bakıldığında Latin Amerika’ya yönelik fonlar 160 milyon dolar artış gösterirken dünyanın geri kalan ülkeleri için mevcut olan fonlarda 200 milyon dolar azalma görülmüştür. Bu belgede üzerinde durulan bir başka kritik nokta kesintilerin ekonomik ve askeri tahsisi konuları olmuştur. Ekonomik açıdan ABD’nin hedeflerine uygun şekilde en yüksek ilerlemeyi sağlamak adına var olan fonların ayrılması için ekonomik yardım programı ülke ülke gözden geçirilmiştir. Her koşulda öncelikleri belirtilen temel kriterler uygulanmıştır. Bu kriterler yardım yoluyla elde edilecek sonuçların ABD açısından önemini, ülkenin kendi kendine yardım tedbirlerini ne ölçüde uyguladığı ve yardımı ne ölçüde etkili kullanabildiği şeklinde olmuştur (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc. 1).Aşağıdaki tablolar, 1963 ve 1964 mali yıllarına ait yardım kesintilerinin karşılaştırmasını sunmakta ve ABD’nin çeşitli ülkelere yönelik yardım politikalarındaki kesintileri genel hatlarıyla özetlemektedir (U.S. Department of State, n.d., Tablo 2 ve 3). (Elbette her gruptaki ülkeler arasında farklılıklar olmuştur.)

Tablo 1.2: 1963 ile 1964 Mali Yılları Kesintilerin Karşılaştırılması (Milyon Dolar Olarak)

	1963 Yılı Taahhütleri	1964 Mevcut	Kesinti
Askeri Yardımlar	\$ 1,599	\$ 1,173	-426 (27%)
Ekonomik Yardımlar (Destekleme Yardımları dâhil)	\$2,555	\$2,511	-44 (2%)
	4,154	3,684	-470 (11%)

Kaynak: U.S. Department of State [FRUS]. (1964–1968). Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume IX, *International Development and Economic Defense Policy; Commodities* (Documents 1). Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d1> adresinden alındı.

Tablo 1.3: ABD'nin Ülkelere Yapmış Olduğu Dış Yardım Kesintileri (Milyon Dolar Olarak)

	Kongre'ye Talep	Mevcut Tahsis	Yüzde Değişim
Görece Küçük Kesintiler			
1. Stratejik Ülkelerin Genel Desteği (Kore, Vietnam, Laos, Tayland, Ürdün, Kongo, Bolivya)	450	395	-12%
2. Öncelikli Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Güvenliğe Genel Destek (Hindistan, Pakistan, Türkiye, Tunus, Nijerya, Kolombiya, Şili, Peru)	1,151	941	-19%
3. ABD Tesislerine Erişimin Sürdürülmesi (Fas, Libya, Etiyopya, Panama, Trinidad, Kıbrıs)	56	59	+5%
Görece Büyük Kesintiler			
4. Sona Yaklaşan Başarılı Kalkınma Programları (Tayvan, Filipinler, İsrail, Yunanistan, Meksika, Venezuela, Jamaika)	159	57	-65%
5. Geliştirilmiş kendi kendine yardıma ihtiyaç duyan ülkelerin şartlı desteği (Arjantin, Brezilya, Ekvator, Orta Amerika, Liberya, Sudan, İran)	437	256	-41%
6. Sınırlı Amaçları Olan Programlar	210	134	-36%
(28'i Afrika'da olmak üzere ortalama 3 milyon dolar değerinde 44 program)	-	-	-
Ülke Programları Toplamı	2463	1842	-25%

Kaynak: U.S. Department of State [FRUS]. (1964–1968). Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Volume IX, *International Development and Economic Defense Policy; Commodities* (Documents 1). Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d1> adresinden alındı.

Kesintilere askerî açıdan bakılacak olursa Savunma Bakanlığı Ofisi tarafından bir ön inceleme yapılmış ve askeri yardım programlarının mevcut sınırlı fonlara göre planlanmasına yönelik geçici öneriler öne sürülmüş , Birleşik Komutanlar , Genelkurmay Başkanları ile Devlet ve AID yetkilileriyle birlikte titizlikle yeniden gözden geçirilmiştir (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc.1). Bu incelemeler sonucunda ise önemli bir değişiklik beklenmemiştir.

1965 yılında kongre tarafından askeri yardım programında da kesintilere gidilmiştir. Başka bir deyişle önceki yıllarda olduğu gibi, 65 mali yılı programı

için önerilen kesintiler esas olarak İleri Savunma Ülkeleri'ne aittir.¹⁸ Bu kesintiler yapılırken genellikle Birleşik Komutanlıklar tarafından belirlenen öncelik sırası takip edilmiştir. Ayrıca yine Birleşik Komutanlıklar tarafından, mevcut düşük ödenek seviyesinin devam etmesi halinde ilerleyen yıllarda Mali Yılı Askerî Yardım Programı'na (MAP) siyasi-askerî açıdan en iyi şekilde nasıl yapılandırılacağını belirlemek için uzun vadeli bir çalışma yapılması tavsiye edilmiştir.¹⁹ İleri Savunma Ülkeleri Programında yapılan önemli kesintiler, bu ülkelerin silahlı kuvvetlerinin yeteneklerinde ciddi eksikliklere yol açmıştır (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc. 12, s. 26-27).

Bu belge, Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin dış politika önceliklerinin nasıl değiştiğini ve bu değişimlerin müttefik ülkeler üzerindeki etkilerini göstermiştir. Özellikle, Vietnam ve Laos gibi bölgelerde artan askeri bağlantı, diğer müttefik ülkelere yönelik yardımlarda kesintilere neden olmuştur. Bu durum, ABD'nin küresel güvenlik taahhütlerinin sürdürülebilirliği konusunda soru işaretleri yaratmıştır. Literatürde, bu tür bütçe kısıtlamalarının uzun vadede ABD'nin müttefikleriyle olan ilişkilerini zayıflatabileceği ve uluslararası alanda liderlik rolünü sorgulatabileceği belirtilmiştir (Smith, 2003, s. 112).

1966 yılına gelindiğinde uluslararası alanda Başkan Johnson'un yönetimdeki ABD'nin dış yardım programında önceki yıllara oranla biraz daha fazla küçülme görülmüştür.²⁰ Başkan Johnson 1966 yılında kongreden son 18

¹⁸Soğuk Savaş dönemi, küresel güvenlik dinamiklerinin şekillendiği ve ABD'nin dünya çapında askeri ve ekonomik etkisini yaydığı bir zaman dilimidir. 1960'lı yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikası, yalnızca Sovyetler Birliği'ne karşı ideolojik bir mücadeleyi değil, aynı zamanda jeopolitik tampon bölgelerdeki stratejik üstünlük sağlama amacını da taşımaktaydı. Bu doğrultuda, "İleri Savunma" Doktrini geliştirilmiş ve ABD'nin askeri üsleri ile güçlü ittifakları, dünya üzerindeki kritik bölgelere yerleştirilmiştir. İleri savunma, ABD'nin Sovyet tehdidine karşı ilk savunma hattı olarak kabul edilen müttefik ülkeleri kapsar ve bu ülkelerdeki askeri varlık, Soğuk Savaş boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur (Dawson, 1993). Bu doğrultuda İleri Savunma Ülkeleri: Batı Almanya (Federal Almanya), Japonya, Güney Kore, Türkiye Yunanistan, İran ve Tayvan gibi ülkelerdir.

¹⁹Bakan McNamara 21 Mayıs'ta New York'ta Ulusal Sanayi Konferansı Kurulu önünde yaptığı konuşmada 11 "İleri Savunma" ülkesine yapılan askeri yardımın daha da azaltılmasına karşı çıktı. Konuşma metni için bakınız: (Department of State Bulletin, June 1, 1964, pp. 893–899, or for excerpts, see American Foreign Policy: Current Documents, 1964, pp. 1255–1258).

²⁰1966 yılı için Johnson yönetimi, destekleyici yardım için talep ettiği bütçe 747 milyon dolar olmasına rağmen, kongre tarafından sadece 690 milyon dolar onaylanmıştır. Acil durum fonu için yönetim 70 milyon dolarlık bir ödenek talep etmiş ve bunun sadece 35 milyon doları tahsis edilmiştir (Gaud, 1966, ss. 165–166).

yılın en küçük dış yardım miktarını istemiştir.²¹ Bu istek üzerine toplam yardım miktarı 3,4 milyar dolar iken bu yardımların diğer alanlar dışında ekonomi alanına ayrılan miktarı 665 milyon dolar kredinin (hibe değil) onda dokuzluk kısmı Pakistan, Hindistan, Türkiye, Güney Kore ve Nijerya gibi ülkelere ayrılmıştır. ABD'nin bu yıl içerisinde yapmış olduğu gıda fazlası yardımında ise büyük çaplı bir azalma görülmüştür. Burada önemli olan azalan dış yardıma ve artan borca karşılık verilecek yardım şartları giderek ağırlaşmış olması noktası olmuştur (Yön, 1966, 20 Mayıs, Amerikan Kongresinde Türkiye, s. 5).

1967 yılında kongre tarafından dış yardımlardaki kesinti devam etmiştir. Buna göre Başkan Johnson'un ekibi bu yıl ekonomik yardım için kongreye 2,469 milyar dolar talep etmiştir. Kongre ise Başkan Johnson ekibine 2,144 milyar dolar vermiştir. Bu kesinti tahmin edilen şekilde dağıtılamadığı için bazı fon kategorileri daha fazla zarar görmüştür. Bu dönem İlerleme için İttifak fonları 543 milyon dolardan 508 milyon dolara düşürülmüştür. Kesinti Johnson dönemi programlarının geri kalanlarıyla karşılaştırıldığında fazla değildir. Bu dönemde kalkınma kredileri²² için kongreden 665 milyon dolar istenmiş kongre ise bu krediler için 500 milyon dolar vermiştir. Teknik yardımlar için 231 milyon dolar istenmiş 200 milyon dolar alınmıştır. Başkan Lyndon B. Johnson ve ekibi bu kesinti kararı karşısında ciddi bir şaşkınlık yaşamıştır. Çünkü kongre, daha önceki dönemlerde teknik yardımlarda bu kadar kapsamlı bir kesintiye gitmemiştir. Özellikle tarım, eğitim ve sağlık gibi kalkınmanın kilit alanlarında ABD'nin faaliyetlerini genişletme yönündeki planları, bu kesinti ile önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Buna ek olarak, Johnson yönetiminin kalkınma alanındaki kapasite ve kaynaklarını geliştirmek için üniversitelere kurumsal hibe verme yetkisi de bu kesinti ile etkisiz hale getirilmiştir (Gaud, 1966, s. 165–166).

²¹ Dış yardımlar hakkında birinci el kaynaklar incelendiğinde Amerikan Kongresi'nde sık sık yardım verilen ülkelerin durumları gizli oturumlarda konuşulup bu konuşmaların sansüre uğrayan kısımları zaman zaman yayınlandığı görülür. Bu gizli oturumlarda konuşulan konular tam olarak yayınlanıp açıklanırsa Amerikan yardımları alan ülkelerin nasıl bir sömürge durumuna düşürüldüğü konusu açık bir şekilde Yön dergisinde ifade edilmiştir. Ayrıca yine Yön'e göre sansürden kurtulan kısımlarda bile dış yardımların Amerikan tekellerinin emrinde bir tuzak olarak kullanıldığı konusunda ifadeler yer almıştır (Yön, 1966, 20 Mayıs, Amerikan Kongresinde Türkiye, s. 5).

²²Kalkınma kredileri, düşük gelirli ülkelerin kalkınma süreçlerine katkıda bulunmak amacıyla sağlanan finansal araçlardır ve bu krediler, genellikle uzun vadeli geri ödeme planları ve düşük faiz oranlarıyla ülkelerin ekonomik büyümelerini teşvik eder" (World Bank, 2014).

1968 yılına gelindiğinde ABD dış yardım politikasında önceki yılların aksine daha keskin dönüşüm yapmıştır. Devlet harcamalarının önemli yapı taşlarından biri olan ekonomik yardımların azaltılması ve yardımlar nedeniyle oluşan bütçe açığının kapanması için Amerikan kamuoyundan gelen yoğun baskılar karşısında ABD, 1968 yılına gelindiğinde Kennedy dönemine kıyasla dış yardımda daha fazla kesintiye gidildiği gözlemlenmiştir. Yardımların kesilmesi durumundan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de nasibini almıştır (Oran, 2020, s. 700).

Dolayısıyla 1960’lı yıllarda ABD’nin dış yardımlarında yaptığı kesintiler, önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye’yi ve Türk dış politikasını etkilemeye başlamıştır. Bu bağlamda, 21 Ekim 1965 tarihinde Uluslararası Kalkınma Ajansı Başkanı Bell, Başkan Johnson’a gönderdiği memoranduma 31 Aralık 1965’e kadar önerilen yeni yardım programına dair bilgiler sunmuştur. Belgede birçok ülkenin durumu değerlendirilmiş olsa da burada yalnızca Türkiye ile ilgili kısım ele alınacaktır. Memoranduma göre, Türkiye için 95 milyon dolarlık (artı ek 45 milyon dolar) bir konsorsiyum taahhüdü önerilmiştir. ABD, son yıllarda Türkiye’ye yönelik yardımlarını çok uluslu bir OECD konsorsiyumu aracılığıyla sürdürmüş, bu konsorsiyum başlangıçta yavaş ilerlemiş olsa da zamanla etkili bir yardım mekanizmasına dönüşmüştür. ABD dışındaki başlıca bağışçılar Almanya ve İngiltere olurken, 1965 yılı itibarıyla Türkiye’ye sağlanan toplam ekonomik yardımın yaklaşık %50’si bu konsorsiyum üyeleri tarafından karşılanmıştır. Bu durum, ABD’nin Türkiye’ye yaptığı dış yardım yükünü önceki yıllara kıyasla önemli ölçüde azaltmıştır (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc. 44).

Bunun yanı sıra yine bu belgede, Türkiye’nin son iki üç yıldır ekonomisinin iyi durumda olduğu ifade edilmiştir. Çünkü yurtiçi tasarruflar²³ ve ihracat gelirlerinin her ikisi de etkili bir şekilde artmış ve Adalet Partisi’nin yeniden iktidara geldiği son seçimler sonucunda ABD’de, Türkiye’nin ekonomik

²³Yurtiçi tasarruf, bir ülkenin iç ekonomik aktörleri tarafından gelirlerden yapılan birikimlerdir ve ekonomik büyüme için önemli bir kaynaktır. Şirketler ve devlet tarafından sağlanan tasarruflar, yerli yatırımların finansmanını destekler, dış borçlanmaya olan bağımlılığı azaltır ve ülkenin ekonomik istikrarına katkı sağlar. Yüksek yurtiçi tasarruf oranları, ülkelerin daha fazla iç kaynakla kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olurken, dışa bağımlılığı minimize eder. Bu tasarruflar, yatırım ve üretim süreçlerini besler, dolayısıyla ulusal kalkınma için temel bir rol oynar (Aydın & Yılmaz, 2012).

ilerlemesinin devamlılığına ilişkin beklentiler yüksek olmuştur. Bunun nedeni Başbakan Süleyman Demirel'in "kalkınma konusunda güçlü bir görüşe sahip olması", özel sektörün güçlendirilmesi ve devlete ait işletmelerin alanını kademeli olarak azaltma konusunda olumlu davranacağı düşüncesi olmuştur. Bu düşüncenin arka planında Demirel'in dış yardım programı kapsamında ileri eğitim için ABD'ye gönderilen ilk Türklerden birisi olması yatmaktadır. Son olarak bu memorandumda Türkiye ekonomisinin iyi gittiği ve konsorsiyumun yardımlarının devam ettiği durumda 1970'li yılların başında Türkiye'ye yapılan yardımların sona ereceğinden bahsedilmiştir (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Doc. 44).

ABD'nin söz konusu açıklamayı yapmasındaki temel neden, Türkiye'ye sağlanan yardımların beş yıllık kalkınma planlarında öngörülen hedeflerin dışına çıkılmasını önlemeye yöneliktir. Ancak Türkiye, ABD'nin bu uyarısını yeterince dikkate almamış; aksine, verilen dış yardımları iç politikada siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kullanmaya devam etmiştir. Bu yaklaşımın ardında, Türk siyasetçilerin arasında yardım akışının olası bir kesintiye uğraması durumunda, oluşacak boşluğun başka bir ülke, özellikle de 1960'lı yıllarda Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışan SSCB tarafından doldurulabileceği yönündeki inancı yer almaktadır. Bu nedenle, Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımlarda zaman zaman azaltmaya gitmiş olsa da bu yardımları tamamen sonlandırmayı göze alamamıştır (Oran, 2020, s. 700).

Bu durumu Amerikan arşivinde 1967 yılı William S. Gaud'un²⁴ Başkan Jonhson'a gönderdiği memorandumda da görmekteyiz. Çünkü bu memorandumda 1968 yılı Türkiye için 60 milyon dolarlık düşünülen programla, 1967 mali yılında

²⁴William S. Gaud (1905–1977), Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen bürokratlarından biri olarak özellikle kalkınma politikaları ve tarımsal üretim stratejileri alanında önemli katkılarda bulunmuştur. 1960'lı yıllarda ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) yöneticiliğini üstlenen Gaud, 1968 yılında yaptığı bir konuşmada ilk kez "Yeşil Devrim" (Green Revolution) kavramını kullanmış ve bu terim, sonrasında küresel kalkınma literatüründe merkezi bir yer edinmiştir. "Yeşil Devrim", gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimi artırmak amacıyla, bilimsel yöntemlerle geliştirilen yüksek verimli tohumların (özellikle buğday ve pirinç) yaygınlaştırılması sürecini ifade eder. Türkiye açısından bakıldığında, Gaud'un öncülüğünde geliştirilen tarım politikaları ve teknolojik transfer süreçleri, özellikle 1960'lı yıllarda tarımsal üretkenliğin artmasında ve kırsal kalkınmanın hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. ABD-Türkiye iş birliği çerçevesinde hayata geçirilen projeler, Türkiye'nin modern tarım yöntemleriyle tanışmasına ve gıda güvenliğini sağlamasına katkı sunmuştur. Bu bağlamda Gaud'un geliştirdiği stratejiler, Türkiye'nin tarımsal üretim kapasitesini dönüştürmüş ve kalkınma sürecinde önemli bir eşik atlatmıştır (The Washington Post, 1977).

sağlanan 135 milyon dolarlık yardımlar karşılaştırıldığında ortaya derin bir kesinti çıktığı gözlemlenmiştir. Böylesine derin bir kesinti konsorsiyumu zayıflatıp diğer ülkelerin katkılarını azaltmasına neden olacağı ise bu memorandumda vurgulanmıştır. Belgede, bu durumun ABD'nin 1973'te Türkiye için düşünmüş olduğu ekonomik yardımları sonlandırma düşüncesinin ertelenmesine neden olduğu belirtilmiştir (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Document 66, 1967, s. 2-3).

Başka bir deyişle Gaud, Türkiye'ye yapılacak yardımlarla ilgili olarak, 1968 mali yılı için öngörülen yardım kesintilerinin Türkiye üzerindeki olası etkilerine dikkat çekmektedir. Özellikle, Türkiye'nin ekonomik kalkınma planlarının desteklenmesi amacıyla sağlanan kalkınma kredilerinde ciddi kesintiler olacağı belirtilmektedir. Belgede Türkiye'ye ayrılan kalkınma kredilerinin 75 milyon dolardan 40 milyon dolara düşürüldüğü, yani neredeyse yarıya indirildiği ifade edilmektedir. Bu kesintinin, Türkiye'nin ekonomik istikrar programını ve uzun vadeli kalkınma hedeflerini sekteye uğratabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, ABD'nin NATO müttefiki olan Türkiye üzerindeki stratejik etkisinin de bu yardımlar sayesinde sürdürüldüğü belirtilmiştir (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, Document 66, 1967, s. 2-3).

Öte yandan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu üzerinden verilen yardımların miktarı 1968'de yarıya düşürülmüştür. Aynı yıl yardımların azaltılmasına paralel olarak ABD'nin liderliğinde Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, Dünya Bankası ve IMF, dönemin Türk hükümetine devalüasyon yapması için üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuştur. Başbakan Süleyman Demirel 1969 yılı yapılacak seçimlerde partisinin zor durumda kalacağından endişelendiği için bu baskılara Ağustos 1970'e kadar direnebilmiştir. Ancak sürekli artan baskılar sonucunda 1970'de yapılan devalüasyondan sonra ülke içinde yaşanan paniği ABD, ek yardım vererek azaltmaya çalışmıştır (Oran, 2020, s. 700).

Bu duruma ABD perspektifinden bakıldığında, meselenin yalnızca Türkiye'ye özgü olmadığı; daha geniş bir çerçevede, ABD'nin politik çıkarlarının belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. ABD'nin dış yardım stratejisinde temel belirleyici unsur, yardım sağlanan ülkelerin Amerikan çıkarlarına ne ölçüde hizmet edip etmediği olmuştur. Bu bağlamda, “Yardım yapılan ülkeler, ABD'nin

siyasi çıkarlarını ne derece desteklemektedir?” sorusu, dış yardımların yönünü ve miktarını tayin eden en önemli kriterlerden biri hâline gelmiştir. ABD’nin dış politika anlayışına göre, bu çıkarları destekleyen ülkelere yardımlar sürdürülmekte; desteklemeyen ya da beklenen katkıyı sunmayan ülkelere yönelik yardımlar ise kademeli olarak azaltılmakta, nihayetinde tamamen kesilmiştir. Sonuç olarak, Amerikan dış politikasının önemli araçlarından biri olan dış yardımlar, eğer uluslararası düzeyde ABD’nin ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruma işlevi görmüyorsa hem Amerikan Kongresi hem de kamuoyu tarafından yalnızca bir ekonomik yük olarak değerlendirilmiştir.

Dolayısıyla, ABD'nin dış yardım politikalarını belirlerken temel aldığı siyasi çıkarlar çerçevesinde, Türkiye’ye yapılan yardımlar da bu genel stratejinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Türkiye’nin, Soğuk Savaş bağlamında jeopolitik konumu ve Batı ittifakı içerisindeki yeri, ABD açısından önemli bir etken olmuş; bu durum, yardımların sürekliliği konusunda belirleyici bir unsur hâline gelmiştir.

Ancak, dış yardımın yalnızca ekonomik ya da kalkınma temelli değil, aynı zamanda siyasi ve stratejik beklentilere dayalı olarak şekillendiği göz önüne alındığında, Türkiye gibi ülkelerle kurulan ilişkilerin niteliği daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle, bir sonraki bölümde Türkiye’nin özel durumuna odaklanılacaktır.

4. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ VE DIŞ YARDIMLAR

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeni, üç ana eksene dayandırılmıştır. Buna göre bir yanda ABD'nin başını çektiği kapitalist ülkelerin oluşturduğu “Batı Bloku”, diğer yanda SSCB'nin başını çektiği “Doğu Bloku” ve bu iki kutup arasında yer alan, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere oluşan “Üçüncü Dünya” ülkeleri. Bu üçlü yapı, dünya çapında siyasi, ideolojik ve ekonomik rekabetin temel dayanağını oluşturmuştur. Bu yüzden bu bölümde 1960'lı yıllarda dünya siyasetinde, ABD'nin politik konumuna baktıktan sonra, Türkiye'ye yardım verme amaçları iki ayrı başlık altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Buna göre, öncelikle askeri amaçlara değinilecek; ardından ekonomik yardımların verilme amaçları, niteliği ve bu doğrultuda Amerikan sermayesinin dış yardımlar üzerindeki etkisi ele alınacaktır.

4.1. 1960'lı Yıllarda Dünya Siyasetinde ABD'nin Konumu

1960-1970 arası dönemde, ABD ve SSCB ilişkileri Soğuk Savaş'ın önceki yıllarına oranla değişen güç dengesi ekseninde bir Yumuşama (Detant) Dönemine girmiştir (Bağcı & Yakut, t.y.,2018, s.167). Söz konusu ülkelerin Yumuşama Dönemine gitmesinde en önemli etken, 1962 yılında yaşanan Küba Bunalımı'dır. Bu bunalım ABD ile SSCB'yi nükleer bir savaşın eşiğinden döndürmüştür. Bu yüzden bu iki devlet uluslararası ortamda birbirlerine karşı az da olsa gerginliği azaltan yumuşak bir siyaset izlemeye başlamıştır (Oran, 2020, s.657).

Bu döneme geçilmesinde diğer bir önemli etken ise Doğu ve Batı Blokları içindeki siyasi çalkantılardır. Yani Doğu Bloku içerisinde SSCB ile Çin arasındaki sınır çatışmaları, Batı Blok'unda ise Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi gibi gelişmeler, uluslararası ilişkilerde bir yumuşama süreci başlatmıştır. Bilhassa 1960'ların başında Batı Bloku içinde çözümler gözlenmiş ve ABD'nin liderliği sorgulanmaya başlanmıştır (Bağcı & Yakut, t.y.,2018, s.160). Öte yandan, SSCB ve ABD arasında süren nükleer silahlanma yarışı, her iki tarafın da nükleer bir savaşın kazanamı olmayacağını fark etmesiyle yerini yavaş yavaş yumuşamaya bırakmıştır. Bu bağlamda, 1961 yılında ABD Başkanı J.F.

Kennedy döneminde geliştirilen “Esnek Karşılık Doktrini”²⁵ (Flexible Response Doctrine), NATO'nun yeni savunma stratejisi olarak benimsenmiştir. Bu doktrinin asıl amacı, caydırıcılığı daha esnek bir şekilde sürdürmek ve başta nükleer olmak üzere her krize aynı düzeyde karşılık verme zorunluluğunu ortadan kaldırmak olmuştur. Esnek Karşılık, kriz yönetiminde tırmanmayı önleyici ve çevreleyici seçenekler sunmayı amaçlamıştır. Böylece ABD dış politikası daha kademeli ve kontrollü bir stratejiye yönelmiştir (Brands, 2010, s. 183) , (Gaddis, 2005, s. 202).

Esnek Karşılık Doktrini, sadece Amerikan dış politikasını değil, NATO'nun kolektif savunma yaklaşımını da yeniden şekillendirmiştir. Fakat bu stratejik değişim, özellikle Avrupalı müttefikler arasında bazı endişelere yol açmıştır. Doktrinin teorik esnekliği ve istikrarlı kriz yönetimi, Batı Avrupa ülkelerinde ABD'nin nükleer şemsiyesinin güvenilirliği konusunda belirsizlik yaratmıştır (Kaplan, 1983, s. 115). Örneğin Fransa, ABD'nin sınırlı bir çatışmada Avrupa'yı korumakta tereddüt edebileceğine inanarak bu stratejiye karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, ABD'nin NATO üzerindeki etkisine karşı çıkarak 1966 yılında Fransa'yı NATO'nun askeri kanadından çekmiştir (Hoffmann, 1967, s. 871). Kısacası ABD, dünya siyasetindeki değişimlere paralel olarak, Soğuk Savaş stratejilerini sürekli güncellemiş; fakat bu durum Batı Bloku'ndaki müttefikleriyle ilişkilerini olumsuz etkilemiştir (Bağcı & Yakut, t.y.,2018, s.160). Bu durum, Türk-Amerikan ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Dolayısıyla ABD'nin Batı Bloku içerisinde önemli müttefiklerinden biri olan Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş Dönemi boyunca Türkiye açısından oldukça önemlidir. Çünkü iki ülke arasındaki ilişkilerde zaman zaman yaşanan inişler ve çıkışlar, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları önemli ölçüde etkilemiştir. Bu yüzden bir sonraki başlıkta ABD'nin Türkiye'ye dış yardım özellikle askeri yardım sağlamada ki amaçları incelenecektir.

²⁵Başka bir ifadeyle, “Esnek Karşılık Doktrini” (Flexible Response Doctrine), 1961 yılında Başkan John F. Kennedy'nin dış politika görüşü doğrultusunda ortaya konmuş ve önceki “Kitlel Misilleme” doktrinine alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu yeni strateji, ABD'nin herhangi bir Sovyet saldırısına sadece nükleer güçle değil, olayın boyutuna bağlı olarak diplomatik, ekonomik, bölgesel veya sınırlı nükleer tepkilerle de karşılık verebilmesini öngörmektedir (Brands, 2010, s. 183).

4.2. ABD'nin Türkiye'ye Askerî Yardım Verme Amaçları ve Bu Yardımların Türkiye'nin Siyasetine Etkisi

ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası, Truman Doktrini ile Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımlar vermeye başlamıştır (Oran, 2020, s.551). Yeni uluslararası ortamda Türkiye'nin stratejik konumu ABD'den alınan askeri ve ekonomik yardımları büyük ölçüde etkilemiştir.²⁶

Özellikle 1950'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin NATO'ya üye olması, dış yardımları etkileyen faktörlerden bir diğeri olmuştur.²⁷ Türk yöneticilerinin Batı'ya dönük dış politika stratejileri, hem Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimini hem de Türkiye'nin NATO'ya girmesini büyük ölçüde etkilemiştir (Arda, 2018, s.70). Her ne kadar Türkiye'nin NATO'ya girmesindeki en önemli nedenin, tarihçiler arasında SSCB'nin Türkiye üzerinde kurduğu baskı politikası olduğu konusunda genel bir kanı olsa da Soğuk Savaş Dönemi'nde gerçekten yoğun bir Sovyet tehdidinin olup olmadığı tartışma konusudur (Oran, 2020, s.496).²⁸

²⁶ SSCB, stratejik konumu açısından Türkiye'yi kontrol altına alırsa Irak ve İran yoluyla zengin petrol yatağı olan Yakındoğu bölgesine kolaylıkla girebilir böylece Avrupa ile Asya ve Afrika arasındaki “kara köprüsü” ne egemen olabilirdi. Bunun dışında SSCB bu stratejik bölgenin hava yollarını eline geçirirse sonra uygulayacağı kapalı ekonomi sistemleri ile bölgeyi Amerikan ticaret ve sermayesine kapatabilme durumu ABD'yi endişeye sokmuş bu yüzden Truman Doktrini ile Türkiye'ye yardım akışı sağlanmıştır. (Marım, 2010, s. 80-81).

²⁷Çünkü Türkiye NATO'ya üye olursa hem alınan dış yardımların sürekliliği sağlanacak, hem de yeni yardım programlarına dâhil edilme düşüncesi, siyasetçiler tarafından benimsenmiştir (Arda, 2018, s.70).

²⁸ Bu durum Soğuk Savaş Dönemi'nin başında gerçekleşen, SSCB-Türkiye arasındaki ikili görüşmelere dayandırılmıştır. Buna göre resmi belgeler, yazılı döküm ve diplomatik notalar titizlikle incelendiğinde, görüşmede geçen Sovyet taleplerine ilişkin somut bir belgenin bulunmadığı görülmektedir. Bu taleplere ilişkin bilgi kaynağı, sadece Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasında 7 ve 18 Haziran 1945 tarihlerinde gerçekleşen iki görüşmedir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı süresi boyunca uygulamış olduğu tarafsızlık politikası nedeniyle uluslararası yalnızlık içindeydi. Savaş bitiminde ise bu yalnızlıktan kurtulmak için çeşitli adımlar planlanmış, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Stalin'e övgü dolu mesajlar iletmış ve Sovyetler ile ittifak anlaşması yapılması talimatı vermiştir. Bu doğrultuda Sarper'in Molotov ile görüşmelerinde, Sovyet tarafı, Ankara'nın ittifak teklifine karşılık Doğu Anadolu'da sınır düzenlemesi ve Boğazlar 'da Sovyet askeri varlığı gibi şartlar öne sürmüştü, fakat bunlar literatürde tekrar edilen “Sovyet tehdidi” şeklinde olmamıştır. Başka bir ifade ile Sovyet istekleri resmi bir talep veya tehdit şeklinde değil de diplomatik pazarlık unsuru olarak sunulmuştur. Bunun dışında Sarper, Haziran 1945 tarihli raporunda, Sovyetlerin amacının Boğazlar 'ın savunulması ve Karadeniz güvenliği olduğunu belirtmiştir. Potsdam Konferansı'nda Stalin ve Molotov, bu taleplerin Ankara'nın ittifak teklifine bir yanıt olduğunu ABD ve Birleşik Krallık liderlerine açıklamış ve Churchill, Sovyetler 'in resmi bir talepte bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca bu dönem Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Demokrat Parti lideri Celal Bayar da Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik düşmanlık beslemediği görüşünü paylaşıyorlar da Türkiye'nin iç politikasında, 7 Haziran 1945'te CHP içinde Dörtlülük Takrir ile başlayan muhalefet hareketi, Sovyet tehdidi algısını öne çıkararak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu strateji, 4 Aralık 1945'teki Tan Gazetesi Baskını ile sol muhalefetin bastırılmasına kadar sürmüştür. Yani

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasındaki asıl nedenlerden ilki yukarıda belirtildiği gibi Cumhuriyet'in ilanından itibaren Batı'ya yönelik bir dış politika görüşü hâkim olmasından kaynaklanmıştır. Türk devlet adamları arasında bu politikanın gelişimi için NATO'ya üye olunmasının ülke açısından önemli bir adım olduğu kanısına varılmıştır. İkinci neden ise Türkiye'nin NATO dışında kalması halinde ABD'den alınacak ekonomik ve askeri yardımlarının azalacağı endişesi olmuştur²⁹ (Arda, 2018, s.70).

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra ise ülkeye sağlanan askeri yardımların miktarında artış yaşanmıştır. Bu yardımlar aracılığıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon sürecinin hızlandırılması hedeflenmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş'ın ilerleyen dönemlerinde ise Türkiye'de çok sayıda askerî üs kurulmuş; yapılan dış yardımlar, büyük ölçüde bu üslerin güvenliğinin sağlanmasına yönelik olmuştur. Türkiye'nin NATO açısından taşıdığı stratejik önem, 1950'li yılların sonlarından 1960'lı yıllar boyunca devam etmiş; bu süreçte ABD, Türkiye'nin askerî kapasitesini yalnızca NATO çerçevesinde değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki siyasal gelişmelere müdahale amacıyla kullanmak istemiştir.³⁰ Bu doğrultuda, Türk kamuoyunda oluşabilecek olası tepkilerin önüne geçmek amacıyla ekonomik ve askerî yardımların sürdürülmesine önem verilmiştir (Oran, 2020, s. 551–552).

Bu durum Orta Doğu bölgesinde, Türkiye'yi ABD'nin en fazla yardımda bulunduğu ülke yapmıştır (Bağcı & Yakut, 2018, s.137-139). Türk topraklarında kurulan bu Amerikan üsleri, NATO ve ikili anlaşmalar temel alınarak inşa edilmesine rağmen fiilen ABD'nin kontrolünde olduğu ve Türk hükümetinin bu üslerde yürütülen faaliyetlerden haberdar edilmediği³¹, 1958 Lübnan Krizi ve U-2

Sonuç olarak, Türkiye'de Soğuk Savaş Dönemi'nde anti-komünist politikalara dayalı yeni bir dış ve iç politika çizgisi oluşturulmuş, bu çizginin temelleri İnönü tarafından atılmıştır (Bir Gün, 2024), (Özkan, 2017, s. 55).

²⁹Çünkü Türkiye NATO'ya üye olursa hem alınan dış yardımların sürekliliği sağlanacak, hem de yeni yardım programlarına dâhil edilme düşüncesi benimsenmiştir (Arda,2018, s.70).

³⁰ Aynı zamanda ABD yöneticileri, Türkiye'nin siyasi ve ekonomi alanlarında istikrar içinde olmasını Amerikan ve NATO çıkarları doğrultusunda önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durumun sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilebilmesi (Türkiye'de hem siyasi istikrarın hem de ekonomi alanında olumlu gelişmeler yaşanması) için ise dış yardımların devamlılığı gerekmektedir. (Oran, 2020, s.552)

³¹1960'lı yıllarda Türkiye'deki Amerikan üsleri, sol görüşlü yazarlar ve siyasetçiler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin merkezinde ABD'ye yönelik Türk dış politikası, ABD ile yaşanan hayal kırıklıkları yer almaktadır. Bunun dışında Türkiye topraklarındaki Amerikan

Olayı gibi örneklerle açıkça gözler önüne serilmiştir (Arpa, 2005, s. 83). Üstelik bu olaylar sadece Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri değil, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan diplomatik ilişkilerini de etkilemiştir. Özellikle U-2 Krizi, Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi'nde yaşadığı ilk büyük dış politika krizlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu kriz sadece ABD ile SSCB arasında gerilime yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. Ancak Türkiye bu dönemde SSCB ile olası bir krizi derinleştirmemek için dikkatli ve dengeli bir dış politika izlemiş ve bu yaklaşımıyla olası bir çatışmanın önüne geçmiştir. Bu kriz döneminde, her ne kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde herhangi bir olumsuzluk yaşanmasa da ilerleyen yıllarda yaşanacak Küba Füze Krizi (1962) ve Johnson Mektubu (1964) gibi gelişmelerin habercisi olmuştur (Ömerci, 2020, s.64-65).

Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan, bir diğer konu, Kıbrıs Sorunu ve bu çerçevede yazılan Johnson Mektubu olmuştur. Kıbrıs Sorununa ilişkin literatürde, sorunun kökeni ve hangi yılları kapsadığına dair yeterli sayıda çalışma bulunduğu için bu çalışmada, Kıbrıs Sorunu'nun sadece stratejik arka planı ve ABD'nin Türkiye'ye sağladığı yardımlar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Buna göre Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'deki stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca önemini korumuş ve birçok çatışmaya zemin olmuştur. 1950'li yılların sonunda belirginleşen Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin dış politikasını etkileyen en önemli kriz konularından biri haline gelmiştir. Adada yaşanan siyasi gelişmeler hem iç hem de dış politikada önemli sonuçlar doğurmuş

üslerinin, ABD tarafından NATO dışı amaçlar için kullanılması ve Türkiye'nin denetimi dışında olmaları da bu eleştirileri önemli ölçüde etkilemiştir. Çünkü ABD, kendi çıkarları doğrultusunda "komünizme karşı", SSCB'ye yakın bir bölgede kurmuş olduğu stratejik askeri üsler ve bu üslere yerleştirdiği füzeler ile uluslararası alanda Türkiye'yi zaman zaman SSCB karşısında zor durumda bırakmıştır (Arpa, 2005, s.76-80).

Bu durum dönemin basınında yer alan örneklerle de desteklenebilir. Buna göre Baha Akel, Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan yazısında Amerikan üslerinin ABD için önemini vurgulamış ve ABD'nin Türkiye'de kurduğu radar ağı ile Sovyetler Birliği'ni kontrol etmeye çalıştığını belirtmiştir. Yazar, bilhassa bu üsler sayesinde ABD'nin Yakın Doğu'nun savunmasını daha düşük maliyetle sağlayabildiğine dikkat çekmiştir (Akel, "Amerikan Üsleri ve İkili Anlaşmalar", Cumhuriyet, 17 Aralık 1965, s. 2). Benzer şekilde, Yeni Ortam gazetesinden Uğur Mumcu da bu üslerle ilgili olarak kamuoyunda tartışma yaratan bazı temel soruları gündeme getirmiştir: Bu üsler, Türkiye'nin uluslararası arenada savunmasına gerçekten katkı sağlıyor mu? ABD, diğer NATO ülkelerinde de benzer ayrıcalıklara sahip mi? Mumcu'ya göre Amerikan üsleri, sadece askeri değil, aynı zamanda siyasi amaçlara da hizmet etmektedir (Mumcu, 1970, s. 5).

ve Türk-Amerikan ilişkilerinde bir güven bunalımına yol açmıştır (Derman & Kurban, 2016, s. 455).

Ayrıca ABD, bu sorunu sadece Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili bir gerilim olarak değil, aynı zamanda NATO'nun yapısal bir sorunu olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda bölgedeki güç dengesinin Sovyetler Birliği lehine değişme ihtimali, Amerikalı yöneticileri tedirgin etmiş; bu yüzden SSCB'nin bölgedeki nüfuzu önlemek istenmiştir (Savcı, 2021, s.10).

1963-1964 yıllarına gelindiğinde Kıbrıs'ta yaşanan silahlı çatışmalar, kısa sürede katliamlara dönüşmüş ve bu gelişmeler Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimin en üst düzeye ulaşmasına neden olmuştur. Bu süreçte, dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'a bir mektup göndererek, Türklere yönelik saldırı ve katliamların durdurulması amacıyla Rum tarafı üzerinde baskı kurulmasını talep etmiştir. Ancak Türkiye, bu diplomatik girişimine rağmen ABD'den beklediği yönde bir yanıt alamamıştır. Johnson'ın Gürsel'e gönderdiği cevap mektubu, ABD'nin Kıbrıs Sorunu'na Türkiye'den farklı bir bakış açısıyla yaklaştığını net bir biçimde ortaya koymuştur. ABD'den, dış politika çıkarları doğrultusunda Kıbrıs Sorunu'na tarafsız ve dengeli bir yaklaşım sergilemesi beklenirken, Başkan Johnson'ın tutumu bu beklentiyi karşılamamıştır. 1964 yılında ABD'de yapılacak başkanlık seçimleri öncesinde, Rum kökenli Amerikalıların oylarını kaybetme endişesinin, Johnson'ın bu yaklaşımında etkili olduğu düşünülebilir. Bu durum, Johnson'un yazmış olduğu mektupda "Rum" veya "Türk" kelimelerinin hiçbir şekilde geçmemesiyle de dikkat çekmektedir. Mektupta yalnızca, "iki cemaate mensup Kıbrıslıların birbirlerini öldürdüğüne dair genel bir ifade kullanılması, ABD'nin yaşananları yalnızca bir iç çatışma olarak değerlendirdiğini ve etnik boyutu görmezden geldiğini göstermektedir (Oran,2020, s. 685)

Türkiye, ABD' den istediği tepkiyi alamayınca Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki uyarı uçuşları Türkiye-Yunanistan arasındaki krizi daha da tırmandırmıştır. Ancak Kıbrıs Adası'nda yaşanan katliamlar devam edince bu kez bu olayların çözümü için Londra Konferansı toplanmıştır ("Kıbrıs Konferansının İlk Bölümü Bugün Başlıyor", *Milliyet*, 13 Ocak 1964).

Londra Konferansı'nın toplanmasıyla birlikte ABD Kıbrıs Sorunu 'nda aktif bir arabulucu politika izlemeye başlamıştır. ABD'nin aktif politika izlemesinin arka planında önemli iki müttefiki olan Türkiye ile Yunanistan'ın doğrudan bir çatışma içerisine girmesi durumunda NATO'nun güney kanadında bir zayıflama olup bu durumun NATO'yu olumsuz anlamda etkilemesi yatmaktadır. Yine aynı şekilde SSCB'yi güneyden çevreleyen stratejik öneme sahip olan Kıbrıs Adası'nda anlaşmazlıklar devam ettikçe SSCB'nin de ada üzerinde söz sahibi olma ihtimali artacağı konusu da ABD'yi endişelendirmiş ve aktif politika izlemesine neden olmuştur (Derman & Kurban, 2016, s .461).

Bütün görüşmelere rağmen bu konferans da bir sonuç vermemiştir. Bunun sonucunda Kıbrıs Sorunu, 1964 yılı ortasına gelindiğinde artık uluslararası alanda kontrol edilemeyecek kadar karmaşık bir hale gelmiştir. Ada'da Rumların faaliyetlerinin gittikçe tahammül edilemeyecek noktaya gelmesi ve özellikle 1964 Nisan ve Mayıs aylarında Rumların Kıbrıslı Türkleri köylerinde ve şehirlerde ev ev tespit ederek katletmeleri Milli Güvenlik Kurulu'nun bu konuyu tartışmak için toplanmasına neden olmuştur. Kurulun 2 Haziran 1964 günü yaptığı toplantıda Ada'ya askerî müdahale kararı çıkmıştır. Bu karar da Kıbrıs Sorunu 'yla ilgili tüm gelişmelerde olduğu gibi, ABD yetkililerine bildirilmiştir. Karar Büyükelçi tarafından, Washington'a iletildiği zaman müdahalenin durdurulması istenmiş ve Johnson, İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihli mektubu yollamıştır (Savcı, 2021, s.14-16).

Bu mektupta Kıbrıs Sorunu'na kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir. Litaratürde bu mektubun içeriğini anlatan yeterince kaynak olduğu için bu tezde sadece Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen noktalar üzerinde durulacaktır. Mektupta özellikle üç konu vurgulanmıştır: 1) ABD, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin en güvenilir müttefiki olarak görülmüş olduğundan, Türkiye'nin ABD ile istişarede bulunmadan tek taraflı askerî bir müdahale gerçekleştirmesi uygun görülmemektedir. 2) ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan askerî yardımların, ABD'nin önceden onayı olmaksızın tek taraflı askerî müdahalelerde kullanılması kabul edilmemekte; bu tür durumlarda söz konusu silahların kullanımına kesinlikle izin verilmemektedir. 3) Türkiye tarafından Kıbrıs'a yönelik gerçekleştirilecek olası bir askerî müdahale sonrasında, Sovyetler Birliği'nin

Türkiye'ye saldırması durumunda, ne NATO ne de ABD Türkiye'yi savunma yükümlülüğünü üstlenmeyecektir. Bu üç önemli konunun ekseninde literatüre Johnson Mektubu olarak geçen mektup, genelde Türk dış politikasını özelde ise Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir. Ayrıca mektupta olası bir Sovyet saldırısı ihtimali karşısında Türkiye'nin savunulamayacağı iması, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı konusunda kamuoyunda tartışma malzemesi haline gelmiştir. Bunun dışında bu mektup, Türk dış politikasının çok yönlülüğe geçiş sürecine adım atmasında önemli bir yapı taşı olmuştur. Çünkü bu mektuptan sonra Türkiye, SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle uzun bir süre alt düzeyde tuttuğu ekonomik ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Ayrıca yine bu mektupla Türkiye, ABD'nin uluslararası alanda girişimlerini sorgusuz sualsiz desteklemek yerine artık bu girişimlerin Türkiye'nin dış politika amaçlarına uygunluğu sorgulanmaya başlanmıştır. Son olarak Türkiye, Johnson Mektubunda Türk ordusundaki silahların büyük bir kısmının ABD yardımlarıyla verilmesinin olumsuzluğu ile karşılaşmıştır. Bu durumun değişmesi için bir taraftan silah aldığı ülkeleri çeşitlendirmeye çalışırken diğer taraftan yerli silah sanayisinin geliştirilmesine önem vermeye başlamıştır (Oran, 2020, s. 686-690).

Dolayısıyla Johnson Mektubu ve Türkiye'nin bu mektuba verdiği yanıt ne kadar sert olursa olsun bu sertliğin Türkiye'nin tarihsel ve stratejik kararlarını değiştirmesi beklenemezdi. Yine de Türkiye, mektubun ardından uluslararası ilişkilerde bir balans ayarı yapma ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye Kıbrıs Sorunu yüzünden ABD'ye sırtını dönüp, NATO'dan kopuş sürecine girmese de uluslararası alanda yeni bir politika arayışına girmiştir. Türkiye NATO'ya üyelik öncesinden itibaren, ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarına bağımlı hale gelmiştir. Üstelik bu bağımlılık 1960'lı yıllarda giderek artmıştır. Johnson Mektubu, Türkiye'nin uluslararası siyasette bağımsız hareket etme gücünün ne kadar kısıtlandığını bu yüzden Türkiye ve ABD arasında bir ittifak ilişkisinden çok bir bağımlılık ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Kıbrıs Sorunu vesilesiyle Türk hükümeti uluslararası alanda seçeneklerini arttırmaya yönelik bir dış politika stratejisini faaliyete geçirmeye başlamıştır. SSCB ile 1945'den beri süren gergin ve soğuk ikili ilişkilerin yerini ağır sanayi yatırımları gibi belirli konularda iş birliğine bırakması, bu duruma verilebilecek en iyi örnektir (Somel, 2023, s.277-279).

Diğer bir ifade ile Türkiye, bu dönemlerde Batı'ya olan ekonomik ve siyasal bağımlılığını azaltmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Özellikle bazı önemli sanayi yatırım tesisleri ABD ve Batı tarafından reddedilince, Türkiye uluslararası alanda 1967'den itibaren ABD'ye karşı SSCB kartını kullanmaya başlamıştır. Türkiye bu yıldan itibaren iktisadi olarak SSCB'ye yanaşınca Türkiye'nin dış ticaret alanında ülke genelindeki payı ithalatta ve ihracatta yüzde 6'ya çıkmıştır. Aynı zamanda SSCB'nin oldukça düşük faizler ve uzun vadeli olarak verdiği krediler Türkiye'nin ekonomik alanına katkı yapmış, Türkiye'nin Batı karşısında özerkliğini arttırmıştır (Oran, 2020, s.675-676). Özetle bu mektup, Türkiye'nin dış politikadaki temel yönelimlerini değiştirmemekle birlikte, ABD'ye rağmen uluslararası alanda bir hareket alanının oluşturulması gerektiğini gözler önüne sermiştir (Somel, 2023, s.277-279).

Askeri amaçların dışında ABD'nin, Türkiye'ye göndermiş olduğu ekonomik yardımlar ve Amerikan sermayesinin, dış yardımlara nasıl bir etkisi olduğu ayrı bir başlık altında incelenecektir.

4.3. ABD'nin Türkiye'ye Ekonomik Yardım Sağlama Amaçları ve Amerikan Sermayesinin Dış Yardımlar Üzerindeki Etkisi

ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımlar genel olarak: Türkiye ekonomisinin kapitalist yöntem ve uygulamalara dayanmasının garanti altına alınması, ticaret ve yatırım imkânları peşinde koşan Amerikalı iş adamları için kazançlar elde edilmesi ve Türkiye'nin giderek daha fazla ABD'ye bağımlı hale getirilmesi gibi önemli amaçlar taşımıştır (Marım, 2010, s.84). Soğuk Savaş Dönemi'nde verilen ekonomik yardımların bir diğer önemli amacı Türkiye'nin, ülke bütçesinde savunmaya ayrılan büyük paydan dolayı diğer alanlarda meydana gelen darboğazların önüne geçmesine yardımcı olmaktır. Yardımların Türkiye'yi darboğazdan kurtarmaya yetip yetmediği konusu ise bir tartışma konusu olmuştur. Öte yandan ABD yönetimi, 1950'li yılların ortalarından itibaren tüm dünyada hızla yayılmakta olan Bağlantısızlar Hareketi'nin Türkiye'yi de etkisi altına almasından ciddi bir şekilde endişe duymuştur. Zira ABD tarafından tarafsızlık politikası benimseyen bir Türkiye bölgedeki Amerikan çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebilecek bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle ABD, Türkiye'ye yönelik ekonomik ve askerî yardımları kesintisiz şekilde sürdürmeyi tercih etmiştir (Oran, 2020, s. 551–552).

Buna göre ABD Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, Türkiye'ye yardım yapmaya başlamadan önce mevcut durumu analiz edebilmek amacıyla ülkeye çeşitli heyetler göndermiştir. Gelen heyetler, verilecek olan yardımların hangi alanlara ne kadar yapılacağını belirlemiştir. Ayrıca yardımlar verilmeye devam ettikçe heyetlerin Türkiye'ye gelmeleri de devam etmiştir. 1947 yılının Mart ayında Thornburg Heyeti'nin gelmesiyle başlayan bu süreci Mayıs ayında Oliver Heyeti ve Aralık ayında ise Hilts Heyeti takip etmiştir. Bu arada Truman Doktrini çerçevesinde 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma" (Resmî Gazete, 5 Eylül 1947) ile Marshall Planı kapsamında ise 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan "Ekonomik İş Birliği Antlaşması" (Resmî Gazete, 13 Temmuz 1948) sayesinde ABD yardımları fiilen başlamıştır.

Öte yandan ABD, Soğuk Savaş süresi boyunca hem bahsi geçen heyetlerin hem de Türkiye'ye gelen diğer Amerikalı uzmanların yapmış olduğu öneriler dikkate alınmazsa dış yardımları kesme tehdidiyle Türkiye'nin ekonomi politikalarına şekil vermeye çalışmıştır (Aktaş, 2023, s. 56).

Bu doğrultuda Türkiye'ye gelen heyetlerden biri olan Thornburg Heyeti, ABD'nin Türkiye'ye hangi alanlarda yardım sağlayacağına karar vermek amacıyla görevlendirilmiştir. Heyetin başkanı Max W. Thornburg, öncelikli olarak maliye, ekonomi, tarım ve sanayi gibi temel alanlarda incelemelerde bulunarak Türkiye'nin mevcut durumunu kapsamlı bir şekilde analiz etmek istemiştir. Bu doğrultuda, hem ülkenin ekonomik anlamda karşı karşıya olduğu zorlukları tespit etmeye çalışmış hem de Amerikan sermayesinin Türkiye'ye yönelmesi açısından, mevcut yasal altyapının ne derece elverişli olduğunu gözlemlemiştir. Thornburg'un başkanlığındaki heyet, tüm bu gözlem ve değerlendirmelerini Thornburg Raporu başlığı altında bir araya getirerek raporlaştırmıştır. Raporda öncelikle büyük sanayi işletmeleri gereksiz ve sermaye israfı olarak değerlendirilmiştir. Thornburg, Türkiye gibi ekonomik zorluk yaşayan bir ülkede demir-çelik, enerji, kimya gibi ağır sanayi tesislerin kurulmasını hem zaman kaybı hem de israf olarak görmüştür. Bu yüzden sanayi alanını öncelikle devletçilik elinden kurtarıp halkın ihtiyaçları doğrultusunda basit tarım aletleri üreten bir düzeyden başlayarak yavaş bir şekilde gelişmesi

gerektiğini vurgulamıştır. Aynı raporda Türkiye’de kömür üretiminin yerli sanayi için değil de Batı sanayisi için ihraç edilmek üzere gerçekleştirilmesi gerektiği de belirtilmiştir. Thornburg tarımsal büyüme, özel girişime dayalı ihracat temelli madencilik, tüketim malları ve karayolları yatırımlarına ağırlık veren bir ekonomi modeli geliştirilmesini önermiştir. Ayrıca bu konular için Türkiye’ye ABD’nin iş tecrübesine ve yardımlarına (sermaye yatırımı, dış kredi ve yardımlarına) başvurmasını tavsiye etmiştir. Hazırlanan raporun önemi ise ülkenin ekonomi politikası Amerikan görüşleri ekseninde çizilmesi amaçlanırken aynı zamanda bu rapor, Türkiye’nin Amerikan dış yardımları alması konusunda da belirleyici bir etken olmuştur (Kopar, 2018, s.307-312).

1940’lı yıllar da Thornburg Heyeti dışında diğer heyet uzmanlarının da Türkiye’nin nasıl kalkınması gerektiği sorusuna, benzer önerileri olmuştur. Bu önerilere göre Türkiye tarıma önem vermeli, devletçi sanayileşmeden vazgeçip özel sektör önderliğinde sanayileşmeye yönelmeli ve yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırmalı ve karayolu altyapı inşasına öncelik vermelidir. Amerikalı uzmanların bu tavsiyeleri vermelerinin altında Amerikan sermayesi için yer açmak aynı zamanda Batı Avrupa’nın ihtiyacı olan tarım ürünlerini Türkiye’nin karşılamasını sağlamak yatmaktadır. Türk hükümetinin bu öneriler karşısındaki tutumu ise olumlu yönde olmuştur. Amerikalı uzman heyetleri incelemelerini yaparken heyet üyelerine gerekli bütün kolaylıklar sağlanmış hatta yasak askeri bölgelere girmelerine dahi izin verilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ise Türkiye’ye hangi alanlarda yardım yapılması gerektiğini gözlemlemek için Haziran ayında Barker Heyeti gelmiştir. Üç aylık gözlem ve çalışmadan sonra hazırlanan raporda, ulaşımdan sağlığa, maliyeden turizme oldukça detaylı incelemeler, Demokrat Parti’ye (DP) yönetimi boyunca kılavuzluk etmiştir. Raporda, daha önceki raporlarda olduğu gibi sanayileşmenin özel sektör önderliğinde devam ettirilmesi ayrıca devletin yol, köprü, sulama kanalı gibi alt yapı hizmetlerini yaparak, özel sektörün önünün açılması istenmiştir (Aktaş, 2023, s.57-59).

1951 yılına gelindiğinde ise kabul edilen 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu”, yabancı sermayeyi özendirme açısından son derece önemli olmuştur (Resmi Gazete, 9 Ağustos 1951). Bu kanunla birlikte, daha önce

sadece yerli özel sermayeye açık olan yatırım alanları yabancı sermayeye de açılmıştır. Fakat, bu kanunun 1951-1953 yılları arasındaki uygulaması istenen sonuçları vermemiştir.

Kanunun uygulamasından yeterli sonuç alınamaması üzerine, 1953 yılı Ağustos ayında ABD Yabancı Memleketler Ekonomik Siyaseti Komisyonu Başkanı Randall, Türkiye'ye davet edilmiştir. 26-29 Ağustos 1953 tarihleri arasında Türkiye'de detaylı incelemelerde bulunan Randall Heyeti, hükümet yetkilileri ve iş insanlarıyla bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin en önemlisi, 28 Ağustos 1953'te iş insanlarıyla yapılan toplantı olmuştur. Toplantı sırasında Vehbi Koç, Randall'a ABD'nin Türkiye'ye yatırım yapma konusunda yeterince istekli olmadığını belirtmiş; Amerikan özel sermayesinin, ABD hükümetinin yönlendirmesiyle başka ülkelere yatırım yaptığını düşündüğünü ifade etmiştir. Randall, bu yorumu tam olarak anlamayınca, Koç bu kez Türkiye'nin stratejik konumunu vurgulamış ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne (SSCB) olan coğrafi yakınlığının ABD için taşıdığı önemi dile getirmiştir. Ancak Randall, Koç'la aynı fikirde olmadığını söyleyerek, her sermaye sahibinin kendi riskini alması gerektiğini, devletin bu konuda güvence veremeyeceğini ifade etmiştir (Aktaş, 2023, s. 60).

Bu gelişmelerin ardından, (1952 yılından itibaren) ABD, Türkiye'deki ekonomik koşulları göz önünde bulundurarak sağladığı yardımların büyük bir kısmını hibe şeklinde vermeye başlamıştır. Başlangıçta bu hibeler, 1940'lı yıllarda olduğu gibi, Amerikalı uzmanların önerdiği alanlara yatırım yapılması amacıyla kullanılmıştır. Ancak 1954 yılı itibarıyla bu yaklaşım değişmiş, yardımlar daha çok ithal malların finansmanına ayrılmıştır. ABD yardımlarının küçük bir bölümü ise Türkiye'de belirli yatırımlara yönlendirilmiştir. Bu kapsamda Karabük'te kok fırınlarının kurulması ve Et ve Balık Kurumu'nun geliştirilmesi gibi projeler desteklenmiştir (Oran, 2020, s. 553-554).³²

³²Ayrıca 1954'den sonra hibeler nakdi sağlanmamaya başlanmıştır. Bunun yerine ABD ihtiyaç fazlası tarımsal üretimini hibe şeklinde Türkiye'ye vermeye başlamıştır (Oran, 2020, s.553-554).

ABD, Türkiye'ye 1940'lı ve 1950'li yıllar arasında genellikle tarım ve altyapının gelişmesi amacıyla yardım yaparken, 1963–1970 yılları arasında Türkiye'nin yeniden planlı ekonomi dönemine geçmesiyle birlikte, bu dönemde verilen yardımlar ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla yapılmıştır (Küçükbayrak, 2010, s. 34).

Bu çalışmanın odak noktası 1960'lı yıllar olduğundan dolayı bir sonraki bölümde, 1960'lı yıllarda Türkiye'ye yapılan ABD yardımları daha detaylı bir biçimde incelenecektir.

5. 1960'LARDA TÜRKİYE'DE PLANLI EKONOMİYE GEÇİŞ VE AMERİKAN YARDIMLARI

Bu bölümde, 1960'lı yıllarda Türkiye'nin yeniden planlı kalkınma modeline yönelmesinin tarihsel ve ekonomik arka planı incelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak, Türkiye'nin 1960'lı yıllara gelmeden önceki ekonomik yapısı ile karşılaştığı yapısal sorunlar ele alınacak; dış yardımlara duyulan ihtiyacın temel nedenleri analiz edilecektir.

İkinci olarak, 1960'larda planlı kalkınma yaklaşımına geçiş süreci değerlendirilecek ve bu geçişin ekonomik yönleri açıklanacaktır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kuruluşu ve kalkınma planlarının hazırlanma süreci ele alınarak, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batılı ülkelere aldığı ekonomik dış yardımların planlı kalkınma sürecine etkileri analiz edilecektir. Bu çerçevede, 1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasında dış yardımların ne ölçüde belirleyici olduğu ve bu yardımların hangi sektörlerle yönlendirildiği ayrıntılı biçimde incelenecektir.

5.1. Türkiye'nin 1960'lı Yıllar Öncesi Ekonomik Durumu ve ABD'den Yardım Alma Nedenleri

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında dış politikasında her ne kadar tarafsız bir politika izleyip savaşın dışında kalmış olsa da³³ ülke ekonomisi, sanki savaşa girmiş gibi savaşın yıkıcı tesirinden önemli ölçüde etkilenmiştir (Boratav, 1988, s.63). Bu durum Türkiye'yi, 1940'lı yılların ilk yarısı yüksek enflasyona götürmüş ve bu enflasyondan dolayı devalüasyona gidilmiştir. Ayrıca karaborsa

³³Savaş yılları boyunca olası bir savaş tehdidi karşısında tedbir almak için işgücünün önemli ayağını oluşturan genç nüfus askere alınmıştır. Ancak bu tedbirden sonra üretim miktarında önemli ölçüde düşüş meydana gelmiştir (Doğan, 2015, s. 80). Savaş sırasında devlet geniş yetkilerini kullanarak özel sektör üzerinde sıkı kontrollere başlamıştır. Ekonomide katı devletçilik politikaları sürdürülmüş ve 1940 senesinde Milli Korunma Kanunu yürürlüğe konulmuştur (İTO,1988, s.26). Bu kanun, savaş ekonomisinin oluşturmuş olduğu azalan üretim ve ithalat şartlarında ortaya çıkan darlıkların ve enflasyonist baskıların önüne geçilmesi için katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yaklaşımının temel aracı olmuştur. Aynı zamanda Milli Korunma Kanunu ekseninde çıkartılan kararnameler savaş yılları sırasında ekonomi politikasının ana hattını oluşturması açısından son derece önemli bir etkiye sahiptir. Bunun yanı sıra Milli Koruma Kanunu: yatırımların devletin denetimi altında tutması, sanayi kuruluşlarının hangi malı ne kadar üreteceğinin devlet tarafından belirlenmesi, gerektiğinde sanayi kuruluşlarına devlet tarafından el konulabilmesi konularını hükme bağlanmıştır. Bu kanundan doğan yetkilerle özel sektöre ait dokuma fabrikalarının ürünlerinin belirli bir ücret karşılığında devlete satılması mecbur kılınmıştır (Doğan, 2015, s.86- 87).

Ama her şeyden önemlisi 1941 yılında Teşviki Sanayi Kanununun da kaldırılmış olması özel sektör sahipleri için yeni bir olumsuz etken olmuştur (İTO,1988, s.26).

sonucunda oluşan haksız kazançları vergilendirmek için, 12 Kasım 1942’de yürürlüğe konan ve bir kereliğine alınan Varlık Vergisi bu dönemde oldukça yankı uyandırmıştır. Yani genel olarak dönem ekonomisine bakıldığında Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi önemli kanunlar 1940-1945 yılları arasında Türkiye’deki ekonomik ve toplumsal yapıyı temelden değiştiren üç yasa olmuştur (Doğan, 2015, s. 88).

1950’li yılların ikinci yarısından başlayarak meydana gelen ödemeler dengesindeki açıklar ise dış borçlanmayı yükseltmiş ve artık uluslararası kuruluşlardan borç alınmaya başlanmıştır. 1956 itibariyle dış kredi ve yardımların kesilmesi ile ekonomik buhran en üst noktaya tırmanmıştır. Burada önemli olan nokta ekonomik alanda dış yardım ve kredilerin kesilmesinin en önemli nedeni hükümete ekonomik istikrar programını kabul ettirmek olmuştur. Demokrat Parti (DP) yönetimi devalüasyona gitmemek için almış olduğu bir dizi önlem istenilen sonuca ulaşmayınca, 4 Ağustos 1958 yılında Ekonomik İstikrar Programı uygulamaya konmuştur.³⁴ Buna ek olarak, Türk lirasının değeri düşürülüp çoklu kur uygulamasına³⁵ geçilmiştir. Bu uygulama ise 1960’a kadar devam etmiştir (Yıldırım, 2021, s.11-25).

Her şeye rağmen uygulanan bütün istikrar tedbirlerinin yeterli olmaması, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’ni hazırlayan nedenlerden biri olmuştur. Boratav’a göre, bu askeri müdahale sadece siyasal değil, aynı zamanda ekonomik düzenin de yeniden yapılanma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (2010, s. 120). Bu yüzden 27 Mayıs Darbesi’nin sonucunda siyasi ve ekonomik alanlarda ne gibi değişimler olduğu sonraki başlıklarda incelenecektir.

5.2. 1960’lı Yıllarda Dünya Siyaseti ve Türkiye’nin Konumu

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzeni, temelde üç ana güç odağına dayandırıldığından, (Doğu ve Batı Blokuve bu iki blok arasında kalan,

³⁴ Başka bir deyişle Türkiye ekonomisinin iç politikayı etkilediği gibi dış politikayı da etkilediği görülmüştür. Bu doğrultuda IMF ile görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerin sonucunda ülkede 1958 yılında ciddi bir miktarda devalüasyona gidilmiştir. Ayrıca dış ticaret kontrolleri yavaş yavaş gevşetilmeye başlanmıştır. Bu da Boratav’a göre bir tür” yeniden uyum” sürecinin başlangıcı olarak sayılmıştır (Boratav, 2010, s. 115).

³⁵ Bir ülkenin kıt döviz rezervlerinden tasarruf sağlamak veya dışsatımı özendirerek döviz gelirlerini artırmak amacıyla, farklı dış ticaret işlemleri için farklı döviz kurlarının belirlendiği sisteme denir.

gelişmekte olan ülkeleri kapsayan Üçüncü Dünya) bir önceki bölümde bahsedilmiştir. Bahsedilen bu üçlü yapı, küresel düzeyde ekonomik, ideolojik ve siyasal rekabetin temel zeminini oluşturmuştur. Dünya kapitalizmi, bu süreçte Bretton Woods Sistemi aracılığıyla yeniden yapılandırılmıştır. “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan ülkelerde ise sömürgecilikten kurtulma süreci olan “sömürgesizleşme” (decolonization) dönemi başlamış ve bu çerçevede “ulus devlet” kavramı temel kavram hâline gelmiştir. Hindistan, Endonezya ve Yugoslavya gibi bazı ülkeler, Batı ve Doğu Blokları arasında tarafsız kalmayı tercih ederek Bağlantısızlar Hareketi’nin içinde yer almışlardır. Bu devletlerin önemli bir kısmı, dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecine Bretton Woods Sistemi’nin kuralları çerçevesinde ve çoğunlukla ABD’nin yönlendirici rolü altında dâhil olmuşlardır. Bu dönemin genel yaklaşımı, devletin ekonomik ve toplumsal düzen içerisinde belirleyici aktör olması ve ekonomik büyümeyi önceleyen kalkınma politikalarının benimsenmesi yönünde olmuştur. Sistem, Keynesçi iktisadi ilkeler doğrultusunda “ithal ikameci” bir sanayileşme stratejisini öngörmüştür. IMF ve Dünya Bankası öncülüğünde kurulan, US-AID gibi kuruluşların desteklediği dış yardım mekanizmaları, kapitalist merkez ile çevre ülkeler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde önemli araçlar olarak işlev görmüştür (Erder, 2010, s.229-230).

Bu bağlamda planlama, ulusal politikaların oluşturulmasında başvuru alan temel yöntemlerden biri hâline gelmiş ve planlama örgütleri, yönetim sistemlerinin merkezinde yer alan kurumsal yapılar olarak ön plana çıkmıştır. Hindistan ve Mısır gibi Bağlantısız ülkelerin yanı sıra Latin Amerika ve Afrika’da da ulusal planlama örgütleri yönetim sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu süreçte akademik dünyada yaygınlık kazanan “kalkınma iktisadı” yaklaşımı, söz konusu düzenin kuramsal temelini ve ideolojik dayanaklarını şekillendirmiştir. Gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası kuruluşlar bünyesinde yürütülen kalkınma araştırmaları, bu yeni düzenin yerleşmesini ve yaygınlaştırılmasını hedefleyen çalışmalarla desteklenmiştir. Bu dönem paradigmasının temel unsuru olan “ulusal kalkınmacılık” yaklaşımı, Çağlar Keyder’in de tanımladığı gibi, kalkınmanın devlet öncülüğünde ve planlama ekseninde gerçekleşmesini esas alan bir anlayışı temsil etmektedir (Erder,2010s. 229-230).

Dünya siyasetinde yaşanan dönüşümün Türkiye üzerindeki etkisine bakıldığında, 1960'lı yılların Soğuk Savaş bağlamında Türkiye açısından kritik bir kırılma noktası teşkil ettiği görülmektedir. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nden sonra Türkiye, NATO ve CENTO gibi Batı ittifaklarına olan bağlılığını yeniden teyit ederek uluslararası sistemde Batı Bloku içerisindeki yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde uluslararası sahnede etkinliğini artıran Bağlantısızlar Hareketi, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısına alternatif bir yaklaşım geliştirerek yeni bir siyasi eksen oluşturmuştur. Mısır, Hindistan ve Yugoslavya gibi hareketin öncü ülkeleri ne ABD'ye ne de SSCB'ye açık bir bağlılık göstermeden bağımsız ve çok yönlü bir dış politika izleyerek dikkat çekmişlerdir. Bu gelişmelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin özellikle DP iktidarı döneminde Batı Bloku ile kurduğu sıkı ilişkiler nedeniyle, tarafsız bir dış politika geliştirme imkânını kaybettiği söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Bağlantısızlar Hareketi'nin kurucu ruhuyla örtüşen bir çizgiye yaklaşamaması, onun uluslararası siyasette alternatif güç dengeleri içinde yer alma potansiyelini sınırlandırmıştır.

Nitekim Mısır örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin Süveyş Krizi ve Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi süreçlerinde sergilediği pasif ve temkinli tutum, Arap dünyasında olumsuz bir algının oluşmasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiasını zayıflatmış ve kendisini Orta Doğu'da etkili bir aktör olarak konumlandırmasını zorlaştırmıştır. Kısacası bu dönemde Türkiye ne Batı dışı bir blokta tam olarak yer alabilmiş ne de “üçüncü yol” politikası geliştiren ülkeler arasında etkin bir konum elde edebilmiştir. Bu durum, 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla birlikte, ABD'nin o yıllarda giderek daha fazla önem atfettiği az gelişmiş ülkeler nezdinde Türkiye'nin yeniden işlevsel bir müttefik olarak konumlandırılmasını mümkün hâle getirmiş ve dolayısıyla birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, DP'nin siyasal mirasçısı olarak görülen Adalet Partisi'nin, 1960'ların ikinci yarısında az gelişmiş ülke blokuna yönelik dış politika açılımlarında bulunması, Türkiye'nin bu yeni dönemde söz konusu rolünü yeniden üstlenme niyetini ortaya koymuştur. Türkiye, 1960'lı yıllara yukarıda da belirtildiği üzere “NATO'ya ve CENTO'ya bağlılık” yeminiyle adım atmıştır. Bu gelişme, dış politikanın temel yöneliminde bir değişiklikten çok, Batı Bloku'yla sürdürülen

ittifak ilişkilerinin devamlılığını teyit eden bir irade beyanı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu dönemde şekillenen askerî ve iktisadî iş birliklerinin mahiyeti, DP dönemine kıyasla daha karmaşık ve derinlikli bir içerik kazanmıştır. DP döneminde daha çok siyasi ve stratejik güvenlik temelli geliştirilen ittifaklar, bu kez doğrudan uluslararası sermaye örgütlerinin denetimindeki ekonomik sistemin içinde konumlanmıştır. Başka bir ifadeyle, Türkiye yalnızca askerî ittifaklara değil, bu ittifaklar üzerinden işleyen ve kalkınma sürecini yönlendiren ekonomik şantaj mekanizmalarına da açık hâle gelmiştir (Somel, 2010, s.87-89).

Kısacası 1960'lı yıllar, Türkiye açısından yalnızca siyasi değil, aynı zamanda ekonomik alanda da köklü bir yeniden yapılanma sürecine sahne olmuştur. Türkiye'nin iç yapısında meydana gelen ekonomik dönüşümleri doğru bir şekilde anlayabilmek için, Türkiye'nin bu yeni dünya düzenine ekonomik alanda nasıl uyum sağlamaya çalıştığı ve neden planlamacı bir ekonomik yapıya yönelme zorunluluğu hissettiği bir sonraki başlıkta incelenecektir.

5.3. 1960'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisi ve Planlı Ekonomiye Yeniden Geçiş³⁶ Süreci

1960'lı yıllarda Türkiye, kalkınmasını hızlandırmak amacıyla planlı ekonomi modelini benimsemiş ve ekonomi politikalarını devlet müdahalesi yoluyla şekillendirmiştir. Başka bir ifade ile 1960'lı yıllarda DP döneminin

³⁶1960'lı yıllara gelindiğinde Türk ekonomisi, dönemin iç siyasi yapısındaki koşullara göre dış yardıma dayalı bir kalkınma modelini uygulamak durumunda kalmıştır. Böylece Türkiye 1960'lı yıllarda ekonomide planlı bir yapıya geri dönmüştür. Burada “yeniden geçiş” ifadesi ile anlatılmak istenen, Türkiye'de ekonomik planlama fikrinin aslında 1930'larda sanayi planları ile başlamış olduğudur. Devletin 1930'larda yürüttüğü planlı kalkınma çabaları 1960'larda yeni bir boyut almış, dünya ekonomik sistemindeki değişiklikler ile bağlantılı olarak yeni stratejiler benimsenmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1930): Tekstil, demir-çelik ve kâğıt gibi bazı temel sanayi dallarına yatırım yapılmasını öngörmüş ve bu dönemdeki planlama ithal ikameci bir mantıkla yürütülmüştür.

1960'lı yıllar Türkiye'de daha düzenli planlama ve kalkınma ekonomisi teorilerinin etkili olduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde sadece sanayi değil, tarım, hizmetler ve altyapı sektörleri de planlama alanına dâhil edilmiştir. Ayrıca uluslararası alanda 1960'lı yıllar kalkınma yardımları ve dış finansman olanakları açısından 1930'lu yıllardan farklı bir atmosfere sahiptir. Kısacası, 1930'lar ile 1960'lar arasındaki temel süreklilik, devletin planlı bir şekilde kalkınmayı gerçekleştirme amacıydı. Fakat bu durum 1960'larda profesyonelleştirilmiş ve uluslararası koşullara daha açık hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye, 1960'larda aldığı dış yardımı daha etkili kullanarak sanayileşme çabalarını sürdürmeye devam etmiştir. Lakin bu durum Türkiye ekonomisini geri dönülmez bir şekilde dış yardımlara, özellikle de ABD'ye karşı bağımlı hale getirmiştir.

plansız genişleme dönemi geride kalmış, planlı kalkınma dönemi sürecine girilmiştir. Bu bağlamda ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963'te yürürlüğe girmiştir (Yıldırım, 2021, s.42). Bu plan, 1962 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Plân Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisinde görüşülüp 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmış ve 11272 sayılı olan Resmî Gazete 'de yayınlanmıştır. (T.C. Resmî Gazete, 1962, s.1) Bu çalışmanın kapsam alanı sadece 1960'lı yıllar olduğu için, çalışmanın bu bölümünde sadece Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) incelenecektir.

Buna göre, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye ekonomisi için uzun dönemli gelişme planının ilk adımı olması bakımından son derece önemli bir gelişme olmuştur (Yıldırım,2021, s.42). Bu doğrultuda 1960 yılının en önemli gelişmesi, bürokratlar ve askerlerden oluşan koalisyonun Devlet Planlama Teşkilatını (DPT) kurması olmuştur. Bu kurumun kurulmasıyla planlı ekonomi modeli benimsenmiştir (DPT, 1963, s. 8).

Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıyla birlikte hazırlıklarına başlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) çok yönlü ve kapsamlı tartışmalara yol açmıştır. TBMM'de yapılan tartışmalarda planlı ekonominin gerekliliği ve devletin öncü rolü sık sık vurgulanmıştır. Özellikle Planın yasalaşma sürecinde, partilerin temel iddiaları 23 Ocak 1963 tarihli oturumda açıkça ortaya konmuştur. Adalet Partisi (AP) milletvekilleri, planın “piyasa mekanizmasını felce uğratan bürokratik merkeziyetçilik” içerdiğini savunmuşlar ve özel sektörün kalkınmadaki hayati rolünü vurgulamışlardır. CHP temsilcileri ise 1961 Anayasası'nın planlı kalkınma hedefleriyle uyumlu görülen “sanayileşme hamlelerinin ancak devlet öncülüğünde gerçekleştirilebileceği” tezini savunmuşlardır (TBMM Tutanak Dergisi, 1965, Kasım 9, s.262-287). Aynı şekilde 1965 yılında AP sözcüleri, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin “döviz darboğazını kronikleştireceği” uyarısında bulunarak ihracata yönelik bir üretim modelinin benimsenmesini talep etmişlerdir. Bu tartışmalar, 1960'ların ikinci yarısında giderek belirginleşen dış açık sorununun ilk işaretleri olarak kayıtlara geçmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1965, Aralık 8).

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Birinci Kalkınma Planı'na geçiş süreci, ABD yönetimi tarafından ise büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Dönemin

Amerikan Büyükelçisi Raymond A. Hare, 1961 seçimlerinden sonra göreve başlayan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına sunduğu memoranduma, DPT'nin kurulmasını ve Kalkınma Planı hazırlanmasını övgüyle değerlendirmiştir. Aynı zamanda ABD'nin nasıl bir kalkınma planı istediğine dair görüşlerini de açıkça ifade etmiştir. Buna göre Yön dergisinde 1965 yılı içerisinde yayımlanan bir habere göre, DPT uzmanları, AID (Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı) mensubu heyetler tarafından sürekli olarak ziyaret edilmiştir. Bu heyetler içinde, daha önce DPT'den casusluk suçlamasıyla uzaklaştırılan Edwin Cohn'un da bulunması, ziyaretleri Türk kalkınma tarihi açısından daha dikkat çekici hâle getirmiştir. Aynı haberde “*Amerikalılar Kalkınma Planını Biz Hazırlayalım Diyor*” başlığı altında, ABD'nin Kalkınma Planı üzerindeki etkisi açıkça vurgulanmıştır (Yön, 1965, 26 Mart, s. 4).

AID'nin haber teknisyeni Edwin Cohn'un, DPT uzmanlarının yükünü hafifletmek bahanesiyle sunduğu teklif, aslında planlama sürecine doğrudan müdahale amacını taşımaktadır. Cohn'un ifadesiyle: “*Biz AID olarak sektör çalışmaları yapıyoruz. Siz de yapıyorsunuz. Aynı iş iki defa yapılmış oluyor. Buna ne lüzum var? Bırakın sektör çalışmalarını ana hatlarıyla biz yapalım, teferruatıyla siz uğraşın. Hem böylece çok daha kolay dış yardım alırsınız. Zira biliyorsunuz ki biz yardımı planı inceledikten sonra veriyoruz...*” (Yön, 1965, 26 Mart, s. 4).

Bu teklif, AID'nin kalkınma planını sadece yönlendirmekle kalmayıp, bizzat hazırlamak istediğini göstermektedir. Ayrıca AID'nin büyük Amerikan tekelleriyle olan bağları göz önünde bulundurulduğunda, Türk ekonomisinin bu planlama sürecinde Amerikan çıkarları doğrultusunda şekillendirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Yardımların şartlara bağlanmış olması da Kalkınma Planı üzerindeki bu dış etkilerin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Yön dergisi, AID'nin artık dolaylı yöntemleri bırakıp doğrudan müdahale etmek istediğini açıkça belirtmiştir.

Öte yandan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın genel hedeflerine gelecek olursak: Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin ekonomik alanda kalkınabilmesi için her alandan yeterli sayıda bilim insanı ve teknik uzman yetiştirilmesi, ülkede yaşanan işsizlik sorununun aşılması, sektörler arasında bir denge sağlanması ve son olarak bahsi geçen bütün bu hedeflere ulaşmaya çalışırken sosyal adalet

ilkesine bağı kalınması şeklinde özetlenmiştir (DPT, 1963, s.53). Ayrıca bu genel hedeflerin dışında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtilen en önemli nokta, karma ekonomik model düşünülmüş olmasıdır. Bu sistemle, özel ve kamu sektörlerinin birbirlerini tamamlayabileceğinden söz edilmiştir (Yakut, 2019, s. 188- 191).

Son olarak Birinci Kalkınma Planı süresi boyunca bazı sektörlerde büyüme planlanmış ve ülkenin zenginlik seviyesinin artırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Plan'da ekonomik açıdan sektörlerin üretim hedefleri incelendiği zaman tarım sektöründe %25,6, sanayide %72,8, madencilik sektöründe %52,8, imalat enerji sektöründe %83,3 ve ulaştırma sektöründe de %58,1 oranlarında üretim artışı amaçlanmıştır. Sanayi yatırımlarını arttırmak ve özel girişimi desteklemek hedefler arasına girmiştir. Bu doğrultuda özel girişimi desteklemek amacıyla ülkede bir dizi özendirici önlem alınması kararlaştırılmıştır (Yıldırım, 2021, s.47).

Kısacası Birinci Kalkınma Planı'nda, ekonomide kalkınmanın, özellikle sanayi yatırımlarının yükselmesiyle mümkün olacağı düşünülp, sanayi sektörüne ağırlık verilmesi gerektiği yönünde hemfikir olunmuş fakat bu düşüncenin gerçekleştirilmesi için Türkiye'nin yeterli iç sermaye birikimine sahip olmadığı belirli bir süre sonra anlaşılmıştır. Bu yüzden bu plan dış yardım ve kredilerle desteklenmiştir. Bu doğrultuda ABD dış yardımlarının kalkınma planına ne gibi etkisi olduğu bir sonraki başlıkta incelenecektir.

5.3.1. Amerikan Dış Yardımlarının Birinci Kalkınma Planına Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen yeni dünya düzeninde Türkiye'nin taşıdığı jeopolitik önem, Türkiye'yi özellikle ABD için göz ardı edilemez bir müttefik haline getirmiştir. Bu bakımdan Türkiye, 1947 yılında Truman Doktrini çerçevesinde ekonomik ve askeri yardım almaya başlamış, bu süreç Türkiye'nin 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üye olmasıyla daha da hız kazanmıştır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden sonra, Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımında hissedilebilir ölçüde bir artış olmuş; yardımın niteliği ve kapsamı sadece askeri değil, aynı zamanda ekonomik ve kurumsal alanlarda yapılacak değişiklikleri de içerecek biçimde genişletilmiştir.

1958-1960 dönemine ait Amerikan dış politika belgeleri, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki pozisyonunu sadece güvenlik perspektifinden değerlendirmemekte, aynı zamanda ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısının Batı standartlarına uyumlu hale getirilmesini stratejik bir gereklilik olarak sunmaktadır. Bu çok boyutlu yaklaşım, ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 379 sayılı belgede ayrıntılı bir şekilde yer almıştır (U.S. Department of State, Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume X, Part 2: Eastern Europe; Finland, Greece, Turkey, Document 379). Belgenin 33. Maddesinde ABD'nin başlıca hedefinin Türkiye'yi “siyasi olarak istikrarlı, ekonomik olarak güçlü ve askeri olarak güvenilir” bir müttefik haline getirmek olduğunu belirtilmiştir. Bu hedef, sadece güvenlik odaklı değil aynı zamanda kurumsal, idari ve sosyal dönüşümleri de içeren bütüncül bir yaklaşımın alt yapısını çizmektedir.

Bu açıdan 40. Madde, ABD'nin Türkiye'ye yönelik yardımlarının sürdürülebilirliğini sağlamak için iç reformların ve kurumsal dayanıklılığın önemini vurgulamaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında, ABD'nin Türkiye'ye yönelik yardım politikasının sadece dış tehditlere karşı bir güvenlik önlemi değil, aynı zamanda Türkiye'yi Batı sistemine uyumunu hedef alan bir kalkınma görüşünün uzantısı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Gerçekten de ekonomik kalkınma bu uyumun hem aracı hem de amacı olarak görülmektedir. Bu stratejik görüşü destekleyen 44-50. Maddeler, bu hedefleri destekleyici somut ekonomi politik araçlara ilişkin ayrıntılı hükümler içermektedir. Türkiye'ye yapılacak yardımların sadece mali kaynak aktarımına indirgenmemesi, yapısal dönüşümlerle bağlantılı ve yol gösterici nitelik taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle mali düzenin sağlanması, kamu işletmelerinin verimliliğinin artırılması, yatırım planlarının makul hale getirilmesi ve tarım sektörünün etkin bir şekilde vergilendirilmesi gibi tedbirlerin ekonomik sürdürülebilirliğin kilit noktaları oldukları altı çizilmektedir (Belge 379,1958-1960, paragraf 44-45). Bu politikaların amacı sadece ekonomik verileri iyileştirmek değil, aynı zamanda kamu idaresinde verimliliğini arttırmaktır.

Belgede ayrıca Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla

daha iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir (Belge 379,1958-1960, 44-c, 44-f paragrafları). Bu vurgu, kalkınmanın sadece ulusal ölçekte değil, aynı zamanda uluslararası kurallar ve kurumlarla uyum içinde yürütölmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin küresel ekonomik sisteme dâhil olması ABD tarafından sadece dış yardımın etkinliğini artıran bir gelişme olarak değil, aynı zamanda uzun vadeli stratejik uyumun da bir güvencesi şeklinde değerlendirilmiştir.

Ayrıca yine aynı belgede savunma harcamalarının tamamen ABD tarafından finanse edilemeyeceği ve Türkiye'nin daha fazla yük üstlenmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir (Belge 379,1958-1960, paragraf 47-48). Bu yaklaşım, Türkiye'nin sadece askerî açıdan değil ekonomik açıdan da kendi üzerine düşen sorumlulukları üstlenebilmesi yönündeki bir anlayışın yansıması olmuştur. Yardım politikası bu doğrultuda karşılıklı yükümlölöklere dayalı bir ortaklık çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Reform sürecinin yönetimi ve gözetimi ise belgenin 51-53. paragraflarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Madde 51, Türkiye'nin ekonomik reform planlarının sadece merkezi düzeyde, yani Ankara'daki karar vericilerle değil, doğrudan halkın ihtiyaç ve beklentileriyle biçimlendirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Madde 52, yardımın etkisinin, aktarılan paranın miktarından ziyade, Türkiye'nin iç dönüşümünü ne ölçüde etkilediğine göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Madde 53, Türkiye ve ABD arasında daha şeffaf, hesap verebilir ve karşılıklı sorumluluk taşıyan bir iş birliği süreci önermiştir. Bu da ekonomik istikrar ve kalkınmanın sadece teknik değil aynı zamanda siyasi bir sorumluluk olduğunu açıkça vurgulamaktadır (1958-1960, Volume X, Part 2: Eastern Europe; Finland, Greece, Turkey, Document 379).

Öte yandan George W. Ball gibi çok taraflılık yanlısı diplomatların etkisiyle NATO ve OECD gibi kurumlar üzerinden Türkiye'ye yönelik yardım ve güvenlik desteği yeniden yapılandırılmıştır. Ball, özellikle Kennedy ve Johnson yönetimlerinde Avrupa ile ekonomik entegrasyonu ve NATO içinde ortak ekonomik sorumluluğu savunmuş; bu bağlamda Türkiye'nin Batı kampındaki konumunu korumak adına önemli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Kıbrıs Sorunu (1963–1964) sonrasında yaşanan Johnson Mektubu ile derinleşen güven

bunalımında, Ball'ın Türkiye'ye karşı daha yumuşatıcı ve uzlaştıracı bir diplomatik dil benimsemesi, Türkiye'nin Batı'dan kopmaması açısından kritik bir rol oynamıştır (Bilgin, 2005).

Aynı yıllarda Thomas C. Mann'ın önerdiği ekonomik rasyonaliteye dayalı yardım politikası da Türkiye üzerinde etkili olmuştur. Mann'ın Çok Taraflı Yardım Anlayışı, yalnızca ABD kaynaklarına bağımlılığı azaltmayı değil, Türkiye'nin OECD gibi kurumlar aracılığıyla diğer ülkelerden de kaynak temin etmesini hedeflemiştir (Vanderlippe, 2001; U.S. Department of State, 1961/1963, s. 223). Bu yaklaşım Türkiye'nin Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine yönelimini kolaylaştırmış, böylece dış politikasının çeşitlenmesine ve diplomatik alanının açılmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, 1960'li yıllarda Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımları, daha çok tarımsal modernizasyon ve askeri alanlarda yoğunlaşmış; ağır sanayiye yönelik bütüncül ve uzun vadeli yatırımlar ise oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin ağır sanayiye dayalı bir ekonomik dönüşüm konusunda isteksiz tutumu (Ereğli Demir Çelik Fabrikası gibi örneklerin bile özel sektör yatırımı kapsamında değerlendirilmesi—), bu eksikliğin yapısal nedenlerine işaret etmektedir (Hale, 1981). Öte yandan, bu durum sadece Türkiye'nin tercihlerinden değil, aynı zamanda ABD'nin dış yardım politikalarında 1950'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan değişimden de kaynaklanmıştır. ABD, dış yardımlarını çok taraflılaştırma ve özellikle NATO ülkeleri arasında Avrupa devletlerinin de sürece katılımını artırma yönünde bir politika geliştirmiştir (Spohrer, 2021).

Bu süreçte Türkiye, ABD yardımlarındaki azalmadan doğrudan etkilenmiş; Avrupa'dan gelen kaynaklar ABD'nin yerini doldurmakta yetersiz kalmıştır (Ekbladh, 2002). Dahası, Marshall Planı çerçevesinde sağlanan teknik ve mali desteğe karşın, Türkiye'de sanayi temelli kalkınma planlarının uygulanması için gerekli sermaye birikimi sağlanamamış; bu nedenle kalkınma stratejileri daha çok altyapı ve tarımsal üretkenlik ekseninde şekillenmiştir (Göçmen, 2010). Böylece, Türkiye'nin kalkınma politikaları ile ABD'nin değişen dış yardım öncelikleri arasındaki uyumsuzluk, ağır sanayi yatırımlarının kısıtlı kalmasının temel nedenlerinden biri olmuştur.

1960'lı yılların başında Kennedy yönetiminin gelişmekte olan ülkelere yönelik planlı kalkınmayı teşvik eden söylemsel açılımına rağmen, Türkiye'ye bu yeni yaklaşımla uyumlu nitelikte bir dış yardım sunulmamıştır. Bunun nedenlerinden biri, Latin Amerika örneğinde olduğu gibi Türkiye'de komünizmin içeride acil ve yakıcı bir tehdit olarak görülmemesidir (Rostow, 1962).

Ayrıca Amerikan karar alıcı çevrelerinde, özellikle kongre nezdinde, sanayi yatırımlarına yönelik yardımlara karşı bir çekingenlik söz konusu olmuştur. ABD dış yardım politikası, askeri öncelikler doğrultusunda biçimlenmiş ve bu durum, kalkınma odaklı ekonomik yardımları geri plana itmiştir (Cullather, 2003). Aynı dönemde ABD'nin özel sektöre dayalı kalkınma anlayışı ile Türkiye'nin kamu yatırımlarına ihtiyaç duyan planlı kalkınma yaklaşımı arasında da belirgin bir uyumsuzluk mevcuttur (Yeldan, 2002). Türkiye'de özel sektörün gerekli sermaye birikimine sahip olmaması, devletin yatırımlar üzerindeki rolünü zorunlu kılmıştır. Tüm bu etkenler sonucunda Türkiye, 1960'ların ortalarından itibaren kalkınma planlarını hayata geçirebilmek amacıyla Sovyetler Birliği'nden kredi almaya yönelmiş; bu gelişme, Türkiye'nin dış finansman stratejilerinde çok yönlü ve pragmatik bir çizgiye yöneldiğinin göstergesi olmuştur (Hale, 1981). Bir sonraki başlık altında ise konunun artık daha da derinine inerek Birinci Kalkınma Planı dönemi, Amerikan dış yardımlarının sektörel dağılımı incelenmiştir.

5.4. Planlı Dönemde Amerikan Yardımlarının Sektörel Dağılımı

Birinci Kalkınma Planını hazırlayan plancılar, istenilen miktar ve şartlarda dış yardım alabileceğini umut etmiştir. Ancak ekonomiyi geliştirmenin önemli bir aracı olarak kullanılan dış yardımlar hayal edilenin oldukça altında kalmış, ağır şartlar öne sürülerek sağlanmıştır. Çünkü dış yardımı veren Batılı devletler Türkiye'nin ekonomik alanda kalkınabilmesinden çok kendi şirketlerinin çıkarlarını göz önünde bulundurmıştır. Bu sebeple dış finansmana ihtiyaç duyan kamu sektörüne ait yatırım projelerinin neredeyse hiçbiri bu plan döneminde gerçekleştirilememiştir.³⁷ Bu yüzden Kalkınma Planı'nın omurgasını oluşturan önemli projelerin kaderini plandan çok, Türkiye'ye yardım veren Batılı devletler

³⁷ Bu duruma verilebilecek en güzel örnek yabancı petrol şirketlerinin göz koyduğu petrol boru hattı finansmanını AID reddetmiştir. Ayrıca yine Birinci Kalkınma Planında yer alan Azot Sanayi tesisi, kâğıt fabrikası ve Petro-Kimya kompleksi gibi projeler 842 milyon TL dış finansmana ihtiyaç duyarken üç yılda sadece 14 milyon TL dış finansman alabilmiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 780).

ve AID çizmiştir. Plan çerçevesindeki projelerde kamu yatırımlarına ağırlık verildiği gerekçesiyle yardımlar engellenmiştir (Avcıoğlu, 1978, s.779-781).

Öte yandan bu dönemde, özel sanayi sektörlerinde çalışan iş adamları kendi kaynaklarından çok dış kaynakları kullandıklarından kredi ihtiyaçlarını karşılamak için bu dönem yoğun bir çaba harcamışlardır. Bu durumun sonucunda 1958 yılında yok denilecek şekilde azalmaya başlayan Amerikan kredi yardımları, 1963 yılında yeniden başlamıştır³⁸ (Oran, 2020, s.553). Dolayısıyla dış borçlanmalar yoluyla sağlanan kredilerin önemli bir bölümü proje kredileri³⁹ olarak özel sektöre transfer edilmiştir.⁴⁰ Türkiye’ye belirli çıkar ve amaçlar doğrultusunda verilen bu krediler kapsamında, özel sektör sanayicilerine orta vadeli işletme kredisi sağlamak amacıyla 20 milyon lira değerinde ayrı bir fon oluşturulmuştur. Bu fon ise doğrudan Amerikan Dış Ticaret Bankası tarafından verilmiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 785–787).

1965 yılına gelindiğinde ise verilen ABD ekonomik yardımları, Türkiye’de serbest piyasa şartlarına geçişin sağlanması amacıyla yapılandırılmıştır. Aynı yıl, Amerikan ekonomik yardım uzmanları Türkiye’de turizm sektörünün canlandırılması ve ihracatın artırılması gibi ekonomik politikalara ilişkin öneriler sunmuştur. Ancak bu öneriler, Türkiye’de sol kanada mensup siyasetçiler ve aydınlar tarafından, ülkenin ulusal sanayisini zayıflatmaya yönelik politik müdahaleler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu yardımlar, ülkede serbest pazar şartlarına geçişi sağlamak amacıyla verilmiştir. (Oran, 2020, s.700).

Öte yandan aynı yıl içerisinde verilen ABD proje kredileri ve dış yardımları hakkında Amerikan arşivlerinde yer alan belgeler dikkat çekicidir. Uluslararası

³⁸ Dönemin önemli iş adamları 1960’lı yıllarda Türkiye’de özel sektörün gelişiminde kilit bir role sahip olmuştur. 1963 yılında Vehbi Koç Türkiye’nin ilk holdingi olan Koç Holding’i kurmuştur. Ayrıca Koç Holding’in kurulması dönemin diğer sermayedarlarına önderlik etmiş ve holding sayısı giderek artmıştır. Sabancı Grubu da Koç Holding gibi bu dönemlerde faaliyetlerini genişletmiş tarım sektöründen başlayan Sabancı Grubu tıpkı diğer sermayedarlar gibi dönemin getirdiği koşullara uyum sağlayarak ticaret, bankacılık ve sigortacılık, sanayi, tekstil, lastik üretimi ve otomotiv gibi sektörlerle doğru genişlemiştir. Koç Holding’in önderliğinde “Holdingleşme” hareketine uyum sağlayan firmalardan olan Sabancı 1967 yılında Sabancı Holding’i oluşturmuştur (Munguç, 2020, s. 46).

³⁹ Proje kredileri, belirli bir amaca yönelik olarak kullanılması planlanan büyük ölçekli projelerin finansmanını sağlamak için kullanılan kredilerdir. Bu projeler genellikle altyapı, enerji üretimi, inşaat vb. geniş kapsamlı ve uzun süreli yatırımları içermektedir.

⁴⁰ AID - DLF, IDA, IBRD ve EIB gibi kurumlardan sağlanan kredilerin 219 milyon 980 bin doları 1963 -1966 döneminde özel sektör yatırımlarına ayrılmıştır (Avcıoğlu, 1978, s. 787).

Kalkınma Ajansı Yöneticisi Bell, 21 Ekim 1965 tarihinde Başkan Johnson'a, 31 Aralık 1965'e kadar uygulanması önerilen yeni yardım programı hakkında bir memorandum göndermiştir. Bu memorandumda Brezilya, Şili, Kolombiya, Türkiye, Kore gibi ülkeler ile birlikte Dominik Cumhuriyeti, Afrika, Tunus, Yakın Doğu, Ürdün ve Afganistan gibi diğer bölgelerin siyasi ve ekonomik durumlarına dair ayrıntılı bilgiler sunulmuş; ayrıca bu ülkelere nasıl yardımlar sağlandığı ve bundan sonra hangi tür yardımların —özellikle proje kredilerinin— verilmesi gerektiği konusunda değerlendirmelere yer verilmiştir (Department of State, 1965, FRUS, 1964–1968, International Development and Economic Defense Policy; Commodities, Vol. IX, s. 126–127).

Bu çerçevede, özel girişimciliği desteklemek amacıyla Türkiye'ye yönelik toplam 25 milyon dolarlık üç proje kredisinin verilmesi önerilmiştir. Bu kredilerin kapsamı; Ereğli Demir Çelik Fabrikası'na bir sinterleme tesisi kurulması, International Harvester'ın Türkiye'deki tesislerinin genişletilmesi ve Tunçbilek ile Seyitömer'de kömür üretiminin artırılması şeklinde belirlenmiştir. Bu kredilerin acilen sağlanması gerektiği ise belgede özellikle vurgulanmıştır (FRUS, 1964–1968, Vol. IX, s. 126–127).

Bu doğrultuda 1965 yılı itibarıyla Türkiye'ye sağlanan dış yardımların ve proje kredilerinin kapsamı ile sektörel dağılımı, ABD'nin ekonomik ve politik yönlendirmeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu durum, ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan dış yardımlar ve önerilen proje kredilerine ilişkin veriler aşağıdaki tablolarda ayrıntılı şekilde gösterilmiştir.

Tablo 1.4: Türkiye'ye Yapılan ABD Yardımları (ABD Mali Yılı-Milyon Dolar)

Yardım Türü	Savaş Sonrası 1946–48	1948–52 Yrd. Planı	Kar. Çerç. 1953–60	Yrd. Dön. 1961–81	1962–76	1977	1978	1979	1980	Toplam 1946–80	Toplam Kredi	Toplam Hibe
A) Yardım ve Önceki Katkılar*	225.1	1003.8	1093.0	1133.2		1.2	0.9	1.1	899.7	2983.7	776.7	2207.0
Kredi	84.0	791.2	301.8	366.2		0.2	0.1	0.1	75.1			
Hibe	141.1	212.6	791.2	767.0		1.0	0.8	1.0	824.6			

B) Barış için Gıda	–	106.5	242.5	33.1		0.1	–	–	–	382.2	–	382.2
Kredi	–	100.5	31.5	–		–	–	–	–	132.0	–	132.0
Hibe	–	6.0	211.0	33.1		0.1	–	–	–	250.2	–	250.2
1. Toplam	225.1	1110.3	1335.5	1199.3		1.3	0.9	1.1	899.7	2983.7	776.7	2207.0
Geri Ödeme						0.2	0.1	0.1	0.1			
Dövizle Ödeme												
2. Toplam Kalkınma Yardımı				126.2	42.1	0.1	0.1	0.1	0.1	126.5		
Kalkınma Ajansı				64.6						64.6		
C) Diğer Ekonomik Yardımlar	12.2			15.2						27.4	14.7	12.7
Kredi	12.2											2.5
Hibe	–			15.2								15.2
Barış Gönüllüleri				15.2						15.2		
Narkotik												
Diğer												
2. Askeri Yardım	68.8	553.2	1483.4	2010.0	125.0	125.2	176.5	244.6	250.0	3209.8	987.9	2221.9
Kredi		593.2	1463.4	2309.7							4380.5	
Hibe	68.8		20.0	1398.0		0.4	5.0	5.4	250.0			3140.0
A) Harita Kredileri												
B) Kredi Finansmanı												
C) Askeri Eğitim												
D) Stok Fazlası			20.9	55.4						76.3		76.3
E) Diğer Hibe				11.7						11.7		11.7

Toplam Askeri Yardım	68.8	778.3	2256.4	4110.3	125.0	125.2	176.5	244.6	250.0	5068.8	2605.6	2463.2
Diğer ABD Kredileri												
EXIMBANK Kredileri	32.3	32.0	256.0	19.4	16.1				0.2	291.7	181.8	149.9

Kaynak: Ankara ABD Büyükelçiliği. aktaran: Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları* (s. 184–186). İstanbul: AFA Yayınları.

Tablo 1.5: ABD Proje Yardımları Tablosu (ABD Mali Yılı-Milyon Dolar)

Projenin İsmi	Niteliği	Anlaşma Tarihi	Miktar (milyon \$)	Faiz Oranı (%)	Süre (yıl)	Ödemesiz Süre (yıl)
Çiçeroz ve Keban Barajı	Elektrik Etüdları	15.7.1963	0.31	0.75	10	10
TCK	Santral ve Sulama Etüdları	24.10.1963	3.0	0.75	10	10
Kamu Sektörü	Fizibilite Etüdü	18.10.1964	18.0	0.75	10	10
UKB	Karyolu Malzemesi	18.11.1964	5.0	0.75	10	10
Çeho Demiryolu	Özel Sektör Projeleri	15.10.1964	10.5	0.75	10	10
Goodyear	Lastik Fabrikası	18.11.1964	2.5	0.75	10	10
TKİ	Kömür Madeni	22.11.1964	1.1	0.75	10	10
MTA	Donanım Malzemesi	24.11.1964	0.43	0.75	10	10
TCDD	Merkez Tesis	22.3.1965	4.4	0.75–2.0	10	10
Gökçekaya Barajı	Hidro-Elektrik Santrali	6.9.1968	20.4	1.0–2.5	40	10
DSİ	Elektrik Şebekesi	22.8.1965	5.9	1.0–2.5	40	10
Etibank	Elektrik İletişim Hattı	27.8.1965	6.4	1.0–2.5	40	10
Gökçekaya Barajı	Hidro-Elektrik Santrali	27.11.1968	7.69	1.0–2.5	40	10
Kamu Sektörü	Çip Alım Malzemesi	17.9.1969	40.0	2.0–2.5	40	10
Keban Barajı	Santral Büyütülmesi	31.10.1966	15.6	2.0–2.5	40	10
Atatürk Üniversitesi	Kömür Madeni	4.4.1967	28.1	1.0–2.5	40	10
MTA	Jeolojik İnceleme	23.10.1967	2.0	1.0–2.5	40	10
ODTÜ	Sondaj Gereç	23.10.1967	2.35	1.0–2.5	40	10

Hacettepe Üniversitesi	Araç-Gereç	23.10.1967	4.5	1.0–2.5	40	10
UKB	Ünite Geniştirilmesi	15.5.1968	11.85	1.0–2.5	40	10
Karadeniz Bakır İşletmesi	Elektrolitik Tasıyihane	31.5.1968	30.5	1.0–2.5	40	10
Tarım	Tarım Üretim Üniteleri	27.11.1968	12.5	2.0–2.5	40	10
Ergili Demir Çelik	Çeşitlendirme Ünitesi	17.9.1969	13.0	2.0–2.5	40	10
SYKB	Özel Sektör Projeleri	28.4.1972	5.0	2.0–3.0	40	10
Ereğli Demir Çelik	Geniştirme Ünitesi	19.9.1973	9.0	2.0–3.0	40	10

Kaynak: Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*. İstanbul: AFA Yayınları.

ABD kredi ve yardımları dışında, 1960’lı yıllarda Türkiye’ye yabancı sermaye girişinde büyük ölçüde artış görülmüş, 1960 ve 1968 yılları arasında ülkeye 61 milyon dolarlık yabancı sermaye girmiştir. Ülkeye giren bu yabancı sermayenin sektörel dağılımını incelediğimizde 1961-1965 yılları arasında yabancı sermayenin %95,28’i imalat sanayisinde kullanılırken %26’sının plastik ve kauçuk üretiminde, %25’inin kimya sektöründe, %13’ünün elektrik sektöründe, %11’lik bölümünün hazır gıda, tütün ve son olarak alkol üretiminde kullanıldığını görürüz. 1960’lı yıllarda özel sektör ve sanayi alanının gelişimi için dışarıdan çok fazla dış yardım ve krediler alınmıştır. Bu durumun sonucunda ise ülke içerisinde sanayi alanında yoğun bir şekilde yabancı firma hâkimiyeti söz konusu olmuştur (Munguç, 2020, s.42).

İstanbul Sanayi Odası’nın bir araştırmasında büyük bir çoğunluğu İstanbul’da olan yabancı sermaye kuruluşlarının sanayi alanındaki⁴¹ önemli rolü gösterilmiştir.⁴² Aynı zamanda bu kuruma kayıtlı bütün firmaların toplam sermayesi 1958 yılından başlayarak 1961 yılının sonuna kadar sürekli olarak bir artış göstermiş hatta bu artış miktarı 1961 yılı sonunda yüzde 40 gibi bir rakama ulaşmıştır. Türkiye’de bu yıllarda özel sanayinin yabancı firmalara bağımlı

⁴¹ Sanayi Odası kayıtlarına göre, sanayi işyerleri sayısı kısa bir sürede hızla bir artış göstererek 603’ten 1967 yılının başlarında 2518’e yükselmiştir (Avcıoğlu, 1978, s. 821).

⁴² Türkiye’ye gelen yabancı sermayeler, her zaman Türkiye’nin bir bedel ödemesi koşulu ile ülkeye girmiştir. Yabancı sermaye ile kurulan işletmelerde çalışacak teknik elamanlar, kalifiye işçiler ve düz işçilerin kendi alanlarında yetişip geliştirebilmeleri için yurt dışında eğitime gönderme ile özel kurs almaları koşulu ve yabancı uzman yanında çalışmaları uygun görülmüştür (Türkiye Sanayi Kongresi Tebliğleri 1968, Türkiye’de Sınai Yatırımlarında Yabancı Sermaye, s.78).

olması doğal karşılanmıştır. Çünkü bu görüş sanayi alanını, araştırma laboratuvarlarının kurulma külfetinden kurtarmış ancak bu durum dışarıya bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Kısacası, 1960'lı yıllarda alınan dış yardımlar, sağlanan krediler ve özel sektörle uğraşan iş insanlarının çabaları sayesinde sanayi ve özel sektör alanlarında belirli bir gelişim süreci başlamış olsa da bu çabalar istenilen kalkınma hedeflerine ulaşılması açısından yeterli düzeyde etkili olmamıştır (Avcıoğlu, 1978, s. 794–825).

Neticede, planlı kalkınma modeline rağmen, özellikle sanayi sektöründe yapısal dönüşüm sağlanamamış; yalnızca Türkiye'nin iç dinamikleri nedeniyle değil, aynı zamanda dış politika tercihleri ve ekonomik ilişkilerle de bağlantılı olarak dışa bağımlılık devam etmiş ve yerli üretim istenilen ölçüde güçlendirilememiştir.

SONUÇ

ABD, tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönemlerde dış yardımlara başvurmuş olsa da düzenli olarak yardımların bir dış politika aracı olarak kullanılmaya başlanması İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olmuştur. Savaş sonrası dönemde ABD, dış yardımları temelde dış politikasının stratejik bir aracı olarak da kullanmaya başlamıştır. Ayrıca zamanla Amerikan dış politikasının istikrarlı ve kalıcı bir unsuru haline gelen bu yardımlar, siyasi liderlerin kişisel yaklaşımlarından ziyade dönemin uluslararası konjonktürü çerçevesinde şekillenmiştir. Yani farklı dönemlerde iktidara gelen Amerikan başkanları, siyasi eğilimleri ne olursa olsun, ortak Amerikan çıkarları doğrultusunda dış yardımları sürdürmüşlerdir.

Bu bağlamda ABD, dış yardımlarını verirken çoğunlukla ülkesi için stratejik konumu önemli olan ülkelere yönelmiş ve Amerikan çıkarlarının korunmasını desteklenmesini amaçlamıştır. Yardım politikalarının temelinde evrensel kalkınma idealleri yerine Amerikan hegemonyasının sürdürülmesi yatmaktadır. N.B. Miller'ın işaret ettiği gibi, Amerikan yardımı diğer ülkelerin yararına bir bağış değil, ABD'nin dış politikasını gerçekleştirmesi için bir araç olmuştur. Yardımlar aracılığıyla yardım alan ülkelerin siyasi yönelimleri şekillendirilmekte ve Amerikan değerleriyle uyumlu hale getirilmektedir. Türkiye örneğinde görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımların arkasında genellikle daha büyük stratejik hesaplar olduğu açıkça ortadadır.

Öte yandan dış yardım konusu 1960'lı yıllarda Amerikan siyasetinde belirgin bir tartışma konusu haline gelmiştir. Çünkü Amerikan Kongresi, bu dönemde ABD tarafından sağlanan dış yardımların hem miktarını hem de siyasi amacını ciddi bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Zira artan dış yardım talepleri ABD'nin ekonomik yapısını zorlamaya başlamıştır. Bu sebeple dış yardım politikasında yeniliklere ve değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu konu iç politikada başkanlık seçimlerine de yansımıştır. Nitekim 1960 başkanlık seçimlerinden sonra başkanlığa gelen Kennedy, dış politikada ve dış yardım stratejilerinde değişime öncelik vererek kapsamlı bir yeni dış yardım politikası oluşturma sürecini başlatmıştır.

Amerikan arşiv belgeleri detaylı bir şekilde incelendiğinde, Kennedy döneminde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere yapılan dış yardımların kalkınma odaklı bir görünüme sahip olmasına rağmen, bu yardımların temel hedefinin stratejik nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Zira hem Kennedy öncesi dönemde hem de Kennedy döneminde verilen dış yardımların en önemli amaçları; yardım alan ülkeleri komünist etkilerden uzak tutmak, bu ülkeleri kapitalist dünya sistemine entegre etmek ve ekonomik olarak ABD'ye bağımlı hâle getirmektir. Bu durum, Kennedy'den sonra başkan olan Lyndon B. Johnson döneminde de büyük ölçüde devam etmiş; ancak bu dönemde dış yardım politikaları, daha seçici ve siyasi kriterlere göre şekillenen bir yapı kazanmıştır.

Kennedy ve Johnson dönemi belgelerinde açıkça belirtilmese de ABD, az gelişmiş ülkelerin ve Türkiye'nin ağır sanayilere yönelmesini doğrudan desteklememiştir. Ayrıca yine bu belgelerde özel sektörün gelişmesi gerektiği açıkça vurgulanmakta, ancak bu gelişme genellikle ABD yatırımları ile iş birliği içinde tasarlanmaktadır. ABD, doğrudan yatırım yaparak ya da yerel girişimcileri destekleyerek bu ülkelerde bağımlı bir iş ortamı yaratmayı amaçlamıştır. ABD'nin kalkınma yardımları ve özel sektör teşvikleriyle, yerel girişimciliği geliştirmekten ziyade ithalat-ihracat bağlantılarına bağımlı ve ABD sermayesi ile işbirliği yapan bir özel sektör yaratmak amaçlanmıştır. Böylece azgelişmiş ülkeler ve Türkiye, dünya ekonomisine bütünleşirken üretimlerinin yapısal karakteri ABD'nin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir.

Türkiye'nin 1960'lardaki kalkınma süreci, ABD'nin ekonomik ve stratejik yönlendirmeleri ekseninde şekillenmiştir. Bu doğrultuda ABD, Türkiye'de ağır sanayi gibi stratejik sektörlerin gelişimini kısıtlı ölçüde desteklemiş, tarım, hafif sanayi ve altyapı yatırımlarına öncelik vererek ülkeyi Amerikan sistemine bağımlı kılacak tamamlayıcı rollerle donatmıştır.

Bu durum, Türkiye’de kalkınma çabalarının dar bir çerçeveye sıkışmasına ve ekonomi politikalarının dış etkiler doğrultusunda şekillenmesine neden olmuştur. Ancak zamanla, ABD ile ilişkilerde yaşanan gerilimler ve kalkınma yardımları konusundaki beklentilerin karşılanmaması, Türkiye’yi dış yardıma olan bağımlılığını azaltacak alternatif arayışlarına yöneltmiştir. Bu doğrultuda, Sovyetler Birliği, özellikle sanayileşme hedefleri açısından somut bir seçenek olarak değerlendirilmiştir.

ABD’nin 1960’lı yıllarda benimsediği dış yardım politikası, ağır sanayi yatırımlarına destek vermemesi ve yardımları siyasi koşullara bağlaması nedeniyle Türkiye’deki bazı siyasi aktörler tarafından eleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in şu ifadeleri, bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır: *“Batı, Türkiye’nin sanayileşmesini istememiş veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve (...) hafif sanayidir. Ağır sanayi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. (...) Sovyetler ile müzakere ettik, bunların inşasına geçtik. Bu durumdan da rahatsız oldular. (...) 1967’de Amerikan Sefiri Başbakanlığa geldi ve beni ziyaret ettiğinde ‘Eksen mi değiştiriyorsunuz?’ diye bana sordu. ABD bizim Sovyetler ile ilişkilerimizi düzeltmemizden çok rahatsız olmuştu.”* (Oran, 2020, s. 675–676).

Demirel’in bu sözleri yalnızca Türkiye’ye özgü bir durumu yansıtmamaktadır. Nitekim arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar da göstermektedir ki, ABD az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik kalkınma yardımı politikaları (ekonomik yapıyı dışa bağımlı tutan, stratejik ve ideolojik çıkarları önceliklendiren) benzer bir model izlemiştir.

Her ne kadar başlangıçta Türkiye’nin izlediği kalkınma yolu ile ABD’nin 1960’lardaki dış yardım politikası arasında yüzeysel bir paralellik varmış gibi görünse de zamanla beklenen yardımların sürdürülebilir olmaması bu paralelliği bozmuştur. ABD yardımlarındaki süreksizlik hem iktisadi hem de siyasi nedenlere dayanmaktaydı. Bir yandan Amerikan kamuoyunun ve kongresinin dış yardımları artan biçimde sorgulaması, diğer yandan Türkiye’nin bazı siyasi tercihlerinin ABD nezdinde rahatsızlık yaratması bu kırılmayı hızlandırmıştır.

Türkiye, bu dönemde ekonomik açığını kapatmak amacıyla Sovyetler Birliği ve sınırlı ölçüde Batı Avrupa ülkeleriyle ekonomik iş birliklerine yönelmiş olsa da ABD'ye olan yapısal bağımlılığını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Nitekim kalkınmacı dönem boyunca Türkiye, belli ölçüde bir sınai altyapı kurmayı başarmış olsa da bu altyapı ne ölçek ne de teknolojik derinlik açısından Türkiye'nin uluslararası kapitalist iş bölümündeki konumunu dönüştürecek düzeye ulaşamamıştır.

Bu bağlamda, Türkiye örneği üzerinden değerlendirildiğinde, 1960'lı yıllardaki Amerikan dış yardım politikalarının temelinde yer alan stratejik, siyasi ve ekonomik çıkarların kalkınma hedefleriyle tam anlamıyla örtüşmediği söylenebilir. Türkiye'nin kalkınma deneyimi, dış yardım politikalarının bağımlılık ilişkilerini yeniden üreten yönünü ortaya koymakla kalmamış; aynı zamanda alternatif arayışların sınırlarını ve karşılaştığı yapısal engelleri de gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

- Adalet, B. (2018). *Hotels And Highways: The Construction Of Modernization Theory In Cold War Turkey*. California: Stanford University Press.
- Akalın, G. (1966). A.B.D. ve S.S.C.B. Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 47–87.
- Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*. İstanbul: AFA Yayınları.
- Arpa, T. (2005). *1960–1975 Yılları Arasında Sol Basında Türk–ABD İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Arda, F. (2018). *1950–1960 Döneminde Türkiye – ABD İkili İlişkilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, E., & Kiper, K. (2015). Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(34), 9–26.
- Avcıoğlu, D. (1978). *Türkiye’nin Düzeni: Dün – Bugün – Yarın*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aktaş, Z. (2023). Türkiye’de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955). *Asya Studies–Academic Social Studies*, 7(23), 53–64.
- Anderson, P. (2015). *American Foreign Policy And Its Thinkers*. London: VersoBooks.
- Anderson, P. (2015). *Amerikan Dış Politikası Ve Düşünürleri* (B. Baysal, Çev.) Ankara: Notabene Yayınları.
- Aydın, M., & Yılmaz, A. (2012). Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Örneği. *Ekonomi ve Finans Dergisi*, 21(4), 45-67.
- Bağcı, H., & Yakut, K. (Eds.). (2018). *Türk Dış Politikası I* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, P. (2005). Turkey’s Security Dilemma: Military Reform And The North Atlantic Alliance. *Middle East Journal*, 59(2), 243–259.
- BirGün. (2024, Nisan 27). *Sol Parti Ankara’nın 3. Olağan Kongresi Başladı: Saray Rejimi Kaybedecek, Halk Kazanacak*. Eylül 05, 2024 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/sol-parti-ankara-nin-3-olagan-kongresi-basladi-saray-rejimi-kaybedecek-halk-kazanacak> adresinden alındı.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Boratav, K. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908–2009*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Brands, H. (2010). *From Berlin To Baghdad: America's Search For Purpose In The Post–Cold War World*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Committee To Strengthen The Security Of The Free World. (1963). The report of the Clay Committee on foreign aid: A symposium. *Political Science Quarterly*, 78 (2), 161–189.
- Cohen, E. (1994, January). The Help That Hurts. *The Progressive*, 58(1), 27–28; aktaran: Dursun, H. (2006). Dış Yardımla Ekonomik Büyüme ve Kalkınma. *Kamu-İş Dergisi*, 8 (4), 191–198.
- Cullather, N. (2003). The Cold War and the Third World. R. J. McMahon (Ed.), *The Cold War in the Third World içinde* (s. 208-220). New York: Oxford University Press.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963–1967*. Şubat 21, 2024 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf adresinden alındı.
- Doğan, S. (2015). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Derman, G. S., & Kurban, V. (2016). Türk-Amerikan İlişkilerinde 8 Büyük Kriz Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 16(33), 455–484.
- Discover LBJ [n.d]. *William S. Gaud. Lyndon Baines Johnson Library And Museum*. Ağustos 13, 2024 tarihinde <https://www.discoverljbj.org/item/gaudw> adresinden alındı.
- Dawson, M. (1993). *Cold wargeopolitics: The United States and Europe, 1945-1960*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erder, N. (2010). Türkiye'nin İlk Planlama Denemesi. E. Türkcan (Ed.), *Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980: Attila Sönmez'e Armağan içinde* (s. 229-230). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Encyclopaedia Britannica. (2024). *Mcgeorge Bundy*. Mayıs 2, 2024 taririnde <https://www.britannica.com/biography/mcgeorge-bundy> adresinden alındı.
- Ekbladh, D. (2002). “Mr. Tva”: Grass-Roots Development, David Lilienthal, And The Rise And Fall Of The Tennessee Valley Authority As A Symbol For U.S. Overseas Development, 1933–1973. *Diplomatic History*, 26(3), 411–438.
- Ekbladh, D. (2010). *The Great American Mission: Modernization And The Construction Of An American World Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Escobar, A. (1995). *Encountering Development: The Making And Unmaking Of The Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Foreign Relations Of The United States [FRUS]. (1961–1963). Volume IX, *Foreign Economic Policy; Foreign Aid; Economic Defense Policy*. U.S. Department Of State. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09> adresinden alındı.
- Foreign Relations Of The United States [FRUS]. (1964–1968). Volume IX, *International Financial And Monetary Policy, 1964–1968*. U.S. Department Of State. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09> adresinden alındı.
- Freedman, L. (Ed.). (2000). *The Evolution Of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan.
- Gaud, W. (1968). Letter from the Administrator of the Agency for International Development (Gaud) to the Director of the Bureau of the Budget (Zwick). *In Foreign Relations of the United States (FRUS) (1964–1968, Vol. IX, Document 82)*. U.S. Department of State. Ocak 1, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d82> adresinden alındı.
- Gaddis, J. L. (2005). *The Cold War: A New History*. New York: Penguin Press.
- Göçmen, İ. (2010). Türkiye’de Planlama ve Kalkınma Politikalarının Tarihsel Seyri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(1), 89–105.
- Güncel Meydan. (2012). Çokuluslu Şirketlerin Tuzağında Oltadaki Balık: Türkiye. Ocak 2, 2024 tarihinde <https://www.guncelmeydan.com/pano/cokuluslu-sirketlerin-tuzaginda-oltadaki-balik-turkiye-m-emin-deger-t30297.html> adresinden alındı.
- Hershberg, J. G. (1998). *James B. Conant: Harvard To Hiroshima And The Making Of The Nuclear Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Herring, G. C. (2008). *From Colony To Superpower: U.S. Foreign Relations Since 1776*. New York: Oxford University Press.
- Heuser, B. (1997). *NATO, Britain, France And The FRG: Nuclear Strategies And Forces For Europe, 1949–2000*. London: Macmillan.
- Hale, W. (1981). *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. London: Croom Helm.
- Hjertholm, P., & White, H. (2000). Foreign Aid In Historical Perspective: Background And Trends. F. Tarp (Ed.), *Foreign Aid And Development İçinde* (s. 80–102). London: Routledge.

- Hoffmann, S. (1967). De Gaulle's Foreign Policy. *Foreign Affairs*, 45(4), 856–874.
- İzmir, B. (2015). *Türk-Amerikan ilişkileri bağlamında Türk kamuoyunda John F. Kennedy algısı (1961–1963)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzmir, B. (2017). Türk-Amerikan İlişkilerinin Sonbaharı: John F. Kennedy'nin Başkanlığı ve Türk Basını (1960–1963). *Atatürk Yolu Dergisi*, 16(61), 179–205.
- Kaplan, L. S. (1983). *NATO And The United States: The Enduring Alliance*. Boston, MA: Twayne Publishers.
- Keklik, S. (2011). *Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü ve Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kennedy, J. F. (1960, July 15). *Address of Senator John F. Kennedy Accepting the Democratic Party Nomination for the Presidency of the United States*. Temmuz 22, 2024 tarihinde <https://www.americanrhetoric.com/speeches/jfk1960dnc.htm> adresinden alındı.
- Kopar, M. (2018). ABD'nin Türkiye Üzerindeki Projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 307–314.
- Kurt, T., & Somel, G. (2025). The New Approaches Of The U.S. Presidents Between 1960 And 1969 To American Aid And The Effect Of These Approaches On Foreign Aid To Türkiye. R. S. Pajenado & Z. F. Y. Oral (Ed.), *15th International Istanbul Scientific Research Congress Proceedings Book İçinde* (s. 401). İstanbul: BZT Turan Publishing House. <https://doi.org/10.30546/19023.978-9952-8553-8-8.2025.51289>
- Küçükbayrak, İ. (2010). *Uluslararası İlişkilerde Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar: ABD ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lafeber, W. (Ed.). (2008). *America, Russia, and the Cold War 1945–2006*. New York: McGraw Hill.
- Latham, M. E. (2011). *The Right Kind Of Revolution: Modernization, Development, And U.S. Foreign Policy From The Cold War To The Present*. Ithaca: Cornell University Press.
- Larson, D. W. (1984). *Origins Of Containment: A Psychological Explanation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Marım, Y. (2010). *1946–1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Marketdata. (2017). *The U.S. Market For Self-Improvement Products & Services*. Marketdata Enterprises. [Erişim: Ticari Rapor, Genel Erişim Sınırlı] Nisan 03, 2024 Tarihinde [Http://Www.Epnet.Com/Ehost](http://www.epnet.com/ehost) adresinden alındı.
- McGee, M. (2005). *Self-Help, Inc.: Makeover Culture in American Life*. New York: Oxford University Press.
- McMahon, R. J. (2003). *The Cold War: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Milliyet. (1964, Ocak 13). Kıbrıs Konferansının İlk Bölümü Bugün Başlıyor. *Milliyet*. Ağustos 13, 2024 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr> adresinden alındı.
- Miller, N. B. (1975). Foreign Aid and The National Interest: A Critical Examination Of The Foundation For Aid. *The Review Of Politics*, 37(1), 75–97.
- Munguç, Y. (2020). Türkiye’de 1960–70 Yılları Arası Ekonomi ve Özel Sektör. Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- Norris, J. (2021). USAID At 60: An Enduring Purpose, A Complex Legacy. *Foreign Service Journal*, s. 12–15.
- Office of the Historian [n.d]. (1961–1968): *The Presidencies of John F. Kennedy and Lyndon B. Johnson*. U.S. Department of State. Nisan 21, 2024 tarihinde <http://history.state.gov/milestones/1961-1968/foreword> adresinden alındı.
- Oran, B. (Ed.). (2020). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örmeci, O. (2020). Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi Ve ABD–SSCB ile İlişkiler. *International Journal Of Economics Administrative And Social Sciences (IJEASS)*, 3(2), 63–84.
- Özkan, B. (2017). 1945 Türkiye-SSCB Krizi: Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası. G. Özcan, E. Balta & B. Beşgöl (Ed.), *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler: Kuşku ile Komşuluk içinde* (s. 55–78). İstanbul: İletişim Yayınları.
- 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu. (1951, Ağustos 9). *Resmî Gazete* (Sayı 7880). Mart 10, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7880.pdf> adresinden alındı.
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1967). (1962, Aralık 3). *Resmî Gazete* (Sayı 11272).

- Ekonomik İşbirliği Anlaşması (4 Temmuz 1948). (1948, Temmuz 13). *Resmî Gazete* (Sayı 6956). Mart 10, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6956.pdf> adresinden alındı.
- Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma (12 Temmuz 1947). (1947, Eylül 5). *Resmî Gazete* (Sayı 6699). Mart 10, 2024 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6699.pdf> adresinden alındı.
- Rockefeller, N. A. (1959). *Report To The President On Foreign Economic Assistance Programs*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (Ed.). (1962). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rostow, W. W. (1961). Memorandum From The President's Deputy Special Assistant For National Security Affairs (Rostow) To President Kennedy. *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy* (Doc. 94, s. 205–206). U.S. Department Of State. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d94> adresinden alındı.
- Rostow, W. W. (1964, October 28). Memorandum From The Chairman Of The Policy Planning Council To Secretary Of State Rusk. *In Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 17). U.S. Department Of State. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d17> adresinden alındı.
- Rusk, D. (1961). Memorandum From Secretary Of State Rusk To President Kennedy. *In Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy* (Doc. 95). U.S. Department Of State. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d95> adresinden alındı.
- Rusk, D., & Dillon, C. D. (1962, Nisan 9). Memorandum For The President. *In Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX* (Document 9). Şubat 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d9> adresinden alındı.
- Ruggie, J. G. (1998). *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*. London: Routledge.
- Sander, O. (2021). *Siyasi Tarih: 1918–1994*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Salerno, S. (2005). *Sham: How the Self-Help Movement Made America Helpless*. New York: Crown Publishers.

- Sayarı, S. (1972). The United States and The Turkish Military 1945–1960. *Middle East Journal*, 26(1), 64–84.
- Saray, G. (2020). *Dış Yardımlar: Türkiye Örneği Yüksek Lisans Tezi*. Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Savcı, M. (2021). Türkiye'nin Kıbrıs Politikasında Amerikan Etkisi: Kıbrıs Barış Harekâtı Örneği. *Harp Tarihi Dergisi*, 3, 1–42.
- Schoultz, L. (1987). *National Security And United States Policy Toward Latin America*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Smith, J. (2003). *Cold War Strategies: The United States And The Global Balance Of Power*. New York: Routledge.
- Somel, A. (2010). *Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Somel, G. (2023). Türkiye–Küba ilişkilerinin dinamikleri: Tarihsel arka plan ve güncel gelişmeler. İ. Ermağan, E. Tahsin & S. Tekin (Ed.), *Dünya siyasetinde Latin Amerika–5: Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ilişkileri: Süreç–kısıtlar–fırsatlar içinde* (s. 271–280). Ankara: Nobel Yayınları.
- South Asia Commons. (1957). *Letter From Nelson A. Rockefeller To President Eisenhower*, January 1957. Şubat 28, 2024 tarihinde <https://southasiacommons.net/artifacts/20517644/rockefellers-1957-letter-to-eisenhower/> adresinden alındı.
- Soysal, M. (2015). Barış Gönüllüleri ve Türkiye'deki Faaliyetleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 113-146.
- Spohrer, K. (2021). *The Politics Of Foreign Aid And The Reconstruction Of Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TBMM Tutanak Dergisi*. (1965, Aralık 8). 2. Dönem, 1. Cilt, 20. Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi*. (1965, Kasım 9). 2. Dönem, 1. Cilt, 9. Birleşim.
- The Washington Post. (1977, Aralık 8). *William Gaud, Advocate Of 'Green Revolution' At Aid, Dies*. Aralık 14, 2024 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/archive/local/1977/12/08/william-gaud-advocate-of-green-> adresinden alındı.
- Truman Library. (1951). *Letters Relating To The International Development Advisory Board's Report On Foreign Economic Policy*. Aralık 14, 2024 tarihinde <https://www.trumanlibrary.gov/library/public-papers/53/letters-relating-international-development-advisory-boards-report-foreign> adresinden alındı.
- Töre, T. (2004). *Türkiye'ye Yapılan Marshall Planı Yardımlarının Siyasal ve Ekonomik Etkileri (1948–1952)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

U.S. Department of State [FRUS]. (1960). Memorandum By The Ambassador İn Turkey (Tucker) To The Department Of State. In *Foreign Relations Of The United States, 1958–1960, Volume X, Near East Region; Turkey; Cyprus* (Document 379). Ocak 20, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v10p2/d379> adresinden alındı.

Memorandum from John Kenneth Galbraith to President Kennedy and Secretary of State Rusk. (1961, March 22). In *Foreign relations of the United States, 1961–1963, Volume XXV: Organization of foreign policy; information policy; United Nations; scientific matters* (Document 9). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Ocak 20, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v25/d9> adresinden alındı.

U.S. Department of State [FRUS]. (1961, April 13). Memorandum of conversation: Adenauervisit — Balance of payments problem. In *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy* (Document 44). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Ocak 20, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d44> adresinden alındı.

U.S. Department of State [FRUS]. (1961). Editorialnote. In *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy* (Document 88). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Ocak 20, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d88> adresinden alındı.

U.S. Department of State [FRUS]. (1961/1963). *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy* (Document 89). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Ocak 20, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d89> adresinden alındı.

U.S. Department of State [FRUS]. (1963). *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX, Foreign Economic Policy; Foreign Assistance; International Development; Trade Policy* (Documents 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 104). Washington, DC: Office of the Historian. Şubat 2, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d92>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d93>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d94>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d95>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d97>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d98>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d100>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09/d104> adreslerinden alındı.

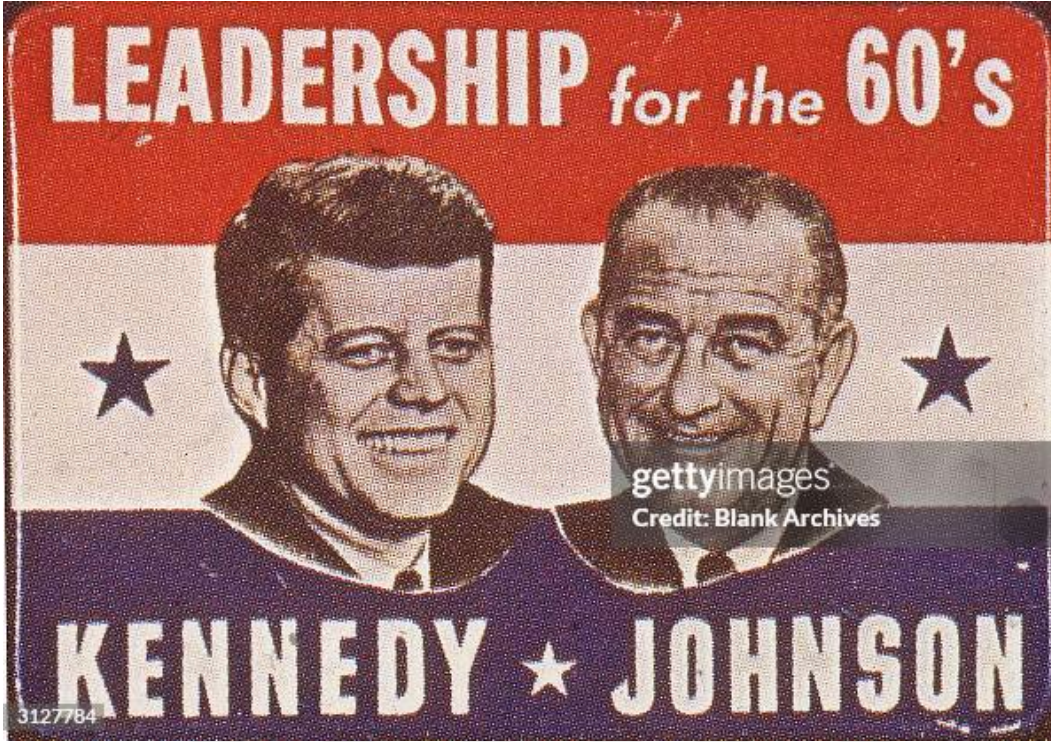
- U.S. Department of State [FRUS]. (1964). Commodities and strategic materials (Chapter 4). In *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/ch4> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1964, November 6). Letter from Secretary of Commerce Hodges to President Johnson. In *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 242). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d242> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1964, November 13). Memorandum from the Deputy Special Representative for Trade Negotiations (Roth) to the President's Deputy Special Assistant for National Security Affairs (Bator): Arguments supporting reduction in compensatory duties on wool textiles. In *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 243). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 22, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d243> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1965, December 3). Information memorandum from the Associate Assistance Administrator for Multilateral Aid Programs (Saxe) to the Administrator of the Agency for International Development (Bell): The DAC—1965–1966. In *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 115). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d115> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1966, January 4). Current economic developments. In *Foreign relations of the United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 116). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d116> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1966, March 2). Report by the Development Assistance Committee's Ad Hoc Group on Private Investment. In *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 117). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Şubat 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d117> adresinden alındı.

- U.S. Department of State [FRUS]. (1995). *Foreign Relations Of The United States, 1961–1963, Volume IX: Foreign Economic Policy* (E. Gerakas, D. S. Patterson, W. F. Sanford Jr., & C. B. Yee, Eds.; G. W. Lafantasie, Gen. Ed.). Washington, DC: United States Government Printing Office. Mart 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v09> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1997). *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX: International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (C. B. Yee & D. S. Patterson, Eds.; D. S. Patterson, Gen. Ed.). Washington, DC: United States Government Printing Office. Mart 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1997). *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Document 23). Washington, DC: Office of the Historian. Mart 23, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d23> adresinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (1964–1968) *Foreign Relations Of The United States, 1964–1968, Volume IX, International Development And Economic Defense Policy; Commodities* (Documents 1, 12, 44, 57, 66). Washington, DC: Office of the Historian. Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d1>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d12>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d44>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d57>; <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v09/d66> adreslerinden alındı.
- U.S. Department of State [FRUS]. (2021). *PL–480 (Food for Peace)*. Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/milestones/1961-1968/pl-480> adresinden alındı.
- White House and Interdepartmental Coordination. (n.d.). In *Foreign relations of the United States, 1961–1963, Volume XXV: Organization of foreign policy; information policy; United Nations; scientific matters* (Chapter 1). Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Nisan 17, 2024 tarihinde <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v25/ch1> adresinden alındı.
- Vanderlippe, J. M. (2001). *Power and Protest: The United States and Turkey in the Cold War*. Athens, OH: Ohio University Press.
- Wikipedia Contributors. (2024). *David E. Bell*. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. Nisan 19, 2024 tarihinde https://en.wikipedia.org/wiki/David_E._Bell adresinden alındı.

- World Bank. (2014). *Development Finance: The Role of Development Loans in Economic Growth*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Yalkın, L. (1989). *Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi Ve Geleceğe Bakış: Atatürk'ün Ölümünün 50. Yıldönümünde Ödül Kazanan Eser*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Yakut, K. (Ed.). (2019). *Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Yeldan, E. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim Ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yön. (1963, Mayıs 1). Amerikalılar Yardım Politikasını Değiştiriyor. *Yön*, 2(72), s. 16.
- Yön. (1965, Mart 26). Amerikalılar Kalkınma Planını Biz Hazırlayalım Diyor. *Yön*, 4(104), s. 4.
- Yön. (1966, Mayıs 20). Amerikan Kongresinde Türkiye. *Yön*, 5(164), s. 5.
- Yıldırım, E. (2021). *1960'lı Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Ek 1: Kennedy ve Johnson Kampanya Rozeti

Kaynak: Demokrat başkan adayı John F. Kennedy (1917–1963) ve aday arkadaşı Lyndon B. Johnson'ın (1908–1973) “60'lar İçin Liderlik” sloganlı kampanya rozeti, 1960. Fotoğraf: Blank Archives / GettyImages. Mayıs 2, 2025 tarihinde <https://www.gettyimages.com/> adresinden alındı.

Ek 2: Senatör Kennedy'nin Aday Arkadaşı Johnson'ı Tanıtırken

Kaynak: Los Angeles, Kaliforniya: 1960 Demokrat Parti Başkan adayı, Massachusetts Senatörü John F. Kennedy (solda), 1960 Başkanlık yarışında aday arkadaşı olarak seçtiği adamı tanıtıyor. Mayıs 2, 2025 tarihinde <https://www.gettyimages.com/> adresinden alındı.

Ek 3: John F. Kennedy, Lyndon Johnson ile Birlikte Seçim Kampanyası Yürütüyorken

Kaynak: John F. Kennedy, Lyndon Johnson ile birlikte seçim kampanyası yürütüyor. Mayıs 2, 2025 tarihinde <https://www.gettyimages.com/> adresinden alındı.

Ek 4: Kennedy ve Johnson Parti Kongresinde Konuşurken

Kaynak: John F. Kennedy, Los Angeles'taki Demokrat Parti kongresi sırasında kahvaltıda Lyndon Johnson'la konuşuyor. Mayıs 2, 2025 tarihinde <https://www.gettyimages.com/> adresinden alındı.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Tuğçe KURT

Bildiği Yabancı Diller : B1 İngilizce / A2 Korece

Aldığı Sertifikalar : B1 İngilizce Sertifikası/ American Life

Uzmanlık Alanı :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2021
Y. Lisans	Tarih	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Devam Ediyor

Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl

Eserler:

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1.

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1.

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1....Kurt. T, Somel. G (2023). Haşhaş Yetiştiriciliği 'nin Siyasete Yansımaları Ve Haşhaş Krizi'nin ABD Ve Türkiye İçin Anlam Ve Önemi Nelerdir? *I. Uluslararası Karaelmas Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* içinde (s. 122–167). Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Yayınları (Bildiri Özet Metin/ Bildiri Sunum).

E2Kurt, T., & Somel, G. (2025). The New Approaches Of The U.S. Presidents Between 1960 And 1969 To American Aid And The Effect Of These Approaches On Foreign Aid To Türkiye. R. S. Pajenado & Z. F. Y. Oral (Ed.), *15th International Istanbul Scientific Research Congress Proceedings Book* İçinde (s. 401). İstanbul: BZT Turan Publishing House. <https://doi.org/10.30546/19023.978-9952-8553-8-8.2025.51289> (Bildiri Özet Metin/ Bildiri Sunum).

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.....

G. Diğer yayınlar:(Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)

G1.....

